खाद्य सुरक्षा तथा पोषण योजना

सिरहा नगरपालिका

मधेश प्रदेश, सिरहा

२०७९ चैत्र

नगरप्रमुखको मन्तब्य : सिरहा नगरपालिका

सिरहा जिल्ला मधेश प्रदेशको पुर्वी भागमा पर्ने महत्वपूर्ण जिल्ला हो । यस जिल्लाको सदरमुकामनै सिरहा हो । सिरहा नगरपालिका जिल्लाको सदरमुकाम मात्र नभएर भूगोल र जनसंख्याको द्दष्टिले सबै भन्दा ठूलो पालिका हो । तर, दुर्भाग्य – कैयौं द्दष्टिले यो पालिका आजको मितिसम्म पनि दयनीय अवस्थामा छ ।

संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको स्थापनापछि जनताले थप अधिकार पाएका छन् । विकास निर्माणको काममा नागरिकहरुको अभिरुचि र सहभागिता बढेको छ । बिकासका गतिबिधि र पालिकाको बजेटमा वृद्धि भएको छ । यो एउटा सकारात्मक पक्ष हो । त्यसैले हामी यो संविधानलाई कार्यान्वयन गर्दै यसलाई अझ परिमार्जन गर्दै जनताका आशा – आकांक्षालाई पुर्णरुप दिन प्रतिबद्द छौ । तर अर्को सत्य कुरा के छ भने साधनश्रोतको अभावमा हाम्रा कैयौं परिकल्पना र योजना अधुरा छन् । साधन श्रोत, पूर्वाधार र शिक्षाको अभावमा संबिधान र ऐन कानूनको लक्ष्य पूरा हुन सकेको छैन । पोषण र खाद्य सुरक्षा सम्बन्धि लक्ष्य एउटा उदाहरण हो । सदरमुकाम रहेको पालिकामा नागरिकनै कुपोषण र खाद्यान्न अभावको पीडाबाट गुज्रिनु चिन्ताको विषय हो ।

त्यसैले यस नगरपालिकाको पोषण तथा खाद्य सुरक्षा सम्बन्धि योजना तयार पार्ने क्रममा सहयोग पुर्याउनु भएको सबैलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । यस क्रममा आसमान नेपालले यहाको नागरिकहरुको यथार्थ अवस्थाको जानकारी लिन गरेको कठोर परिश्रम प्रशंसनीय रहेको छ । तसर्थ यस काममा संलग्न सबैप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

डा.नविन कुमार यादव
नगर प्रमुख
सिरहा नगरपालिका
मधेश प्रदेश

विषयसूची

परिच्छेद १ : परिचय 4

१.१ पृष्ठभूमि 4

१.२ खाद्य सुरक्षा तथा पोषणको अवस्था सुधार गर्ने सन्दर्भमा भएका मुख्य प्रयासहरु र बहुक्षेत्रीय भूमिका 5

परिच्छेद २ : खाद्य सुरक्षा तथा पोषण सम्बन्धी नीतिगत तथा कानुनि व्यवस्था 8

परिच्छेद ३: योजनाको तयारीका लागि गरिएको अध्ययन बिधि 11

३.१. अध्ययन/सर्वेक्षण उपकरण तथा तयारी 11

३.२. तथ्यांकन संकलन 11

परिच्छेद ४ : अवस्था विश्लेषण 13

४.१. भौगोलिक तथा जनसान्खिक विवरण 13

४.२. आर्थिक विवरण 13

४.३. शैक्षिक विवरण 17

४.४. खाद्य सुरक्षाको स्थिति 18

४.५. पोषण र स्वको अवस्था 22

परिच्छेद ५ : खाद्य अधिकार र खाद्य सम्प्रभुता हासिल गर्नका लागि चुनौतीहरू 28

परिच्छेद ६: नगरपालिकाको खाद्य सुरक्षा तथा पोषण योजना 32

१. शासकीय सुधार 33

२. सचेतना, पैरवी र सामाजिक परिचालन 33

३. क्षमता बिकास 34

४. लक्षित कार्यक्रम संचालन, मूलप्रवाहीकरण तथा बहुक्षेत्रीय प्रयासको अबलम्बन 35

४.१. कृषि तथा पशुपालन 35

४.२. स्वास्थ्य 36

४.३. शिक्षा 37

४.४. महिला तथा बालबालिका 37

४.५ . खानेपानी तथा सरसफाई 37

५. सूचना, शिक्षा र संचार 37

६. निजी क्षेत्र तथा नागरिक समाजसंग सहकार्य 38

परिच्छेद ७ : कार्यान्वयन, संस्थागत ढाँचा र समन्वय संयन्त्र 38

७.१. नतिजामुखी पोषण तथा खाद्य सुरक्षा योजना, बजेट र कार्यान्वयन 39

७.२. नगरपालिकाको योजना तर्जुमा गर्दा पोषण तथा खाद्य सुरक्षामा ध्यान दिनुपर्ने पक्ष 39

७.३. नगरपालिकाको बार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम निर्माण प्रक्रिया 40

७.४. संस्थागत ढाँचा र समन्वय संयन्त्र 41

७.५. पोषणमा स्थानीय तहको बार्षिक योजना, बजेट तथा कार्यक्रममा समाबेश गर्न सरोकारवालाहरु को भूमिका 42

परिच्छेद ८ : अनुगमन तथा मुल्यांकन 43

परिच्छेद ९ : सारांश / Summary 44

परिच्छेद १ : परिचय

यो योजना भविष्यको लागि खाद्य र खाद्य सम्प्रभुताको अधिकार प्राप्त गर्ने नगरपालिकाको उद्देश्यको रुपरेखा । यसले हाम्रो लक्ष्य हासिल गर्न मार्ग दर्शन गर्दछ । यस योजनाका सम्भावित लाभहरु सन्क्षेपमा यस प्रकार छन्:

१. **निर्णय प्रक्रियामा एकरूपता:** यसले स्थानीय स्तरबाट निर्णय कर्ताहरूलाई खाद्य तथा पोषण सम्बन्धी गतिविधिहरू कार्यान्वयन गर्नका लागि आधार प्रदान गरी निर्णय प्रक्रियामा एकरुपता प्रदान गर्दछ (steady point of reference)] ।

२. **स्थानीय सरकारलाई सूसूचित निर्णय (Informed decision) गर्न मदत गर्दछ**: योजनाले विद्यमान अवस्था र प्रवृत्तिहरूमा तथ्यहरू प्रदान गरी नीतिनिर्माताहरूलाई प्रमाणको आधारमा निर्णय गर्न तथा योजना बनाउन सक्षम बनाउँदछ।

३. **खाद्य सुरक्षा र पोषण सम्बन्धी गतिविधिहरूमा पूर्वानुमान प्रदान गर्दछ:** यो योजनाले समुदायले चाहेको खाद्य सुरक्षा र पोषणमा कहाँ कस्ता प्रकारका गतिविधिहरू भइ रहेका छन् भन्ने अवस्थाको जानकारी दिनुका साथै के कस्ता कार्यक्रम आवश्यक छ भनेर अनुमान गर्न आधार प्रदान गर्दछ ।

४. **स्रोतसाधनको विवेकपूर्ण प्रयोगः** यो योजनामा कृषि, स्वास्थ्य आदि विभिन्न क्षेत्र र स्रोतबाट प्राप्त जानकारी समावेश गरिएको छ । यसले के कस्ता क्षेत्रमा के कति लगानी गर्नु आवश्यक छ भन्ने जानकारी दिने हुँदा उपलब्ध श्रोतहरुको विवेकपूर्ण प्रयोग गर्न मदत पुर्याउंदछ ।

५. **स्थानीय अभ्यास र ज्ञानको संरक्षण:** यो योजनाले खाद्य सुरक्षा र पोषणमा भविष्यको लागि नगरपालिकाको दृष्टिकोणको वर्णन गर्दछ र यसले लक्षित विकास लाई मार्गनिर्देश गर्दछ। यसले समुदायले गरिरहेको असल अभ्यास हरुलाई कसरी संरक्षण गर्नुपर्छ भनेर पहिचान गर्न मद्दत गर्दछ ।

६. खाद्य सुरक्षा र पोषणको क्षेत्रमा **<u>सकारात्मक विकासलाई प्रोत्साहित गर्दछ:</u>** यो गुरु योजनाले नगरपालिकाका बासिन्दाहरूलाई भविष्यको विकासको राम्रो योजना बनाउन मद्दत गर्दछ । यसले नगरवासीहरुलाई खाद्य सुरक्षा र पोषणको सन्दर्भमा आफ्ना अधिकारहरु परिपूर्तिका लागि आफूले के गर्ने र सरकारबाट के आशा गर्ने भन्ने थाहा हुनेछ ।

नगरपालिकाको खाद्य सुरक्षा तथा पोषणको योजना तयारीको पृष्ठभूमि र खाद्य सुरक्षा तथा पोषणको अवस्था सुधार गर्ने सन्दर्भमा भएका मुख्य प्रयासहरु र बहुक्षेत्रीय भूमिका यस परिच्छेदमा समाबेश गरिएको छ ।

१.१ पृष्ठभूमि

देशको विकास धेरै हदसम्म खाद्य प्रणालीमा निर्भर गर्दछ। विगत धेरै वर्षदेखि खाद्य सुरक्षाको अवधारणालाई विश्वव्यापी, राष्ट्रिय, क्षेत्रीय, राज्य, घरपरिवार र व्यक्तिगत स्तरमा मन्थन गरिएको छ। खाद्य प्रणाली जटिल छ। यसमा धेरै अन्योन्याश्रित प्रक्रियाहरू छन्। यस्ले अन्तरसम्बन्धित गतिविधिको विशाल जालो सिर्जना गर्दछ।[1] खाद्य प्रणालीले प्रत्यक्ष रूपमा यस नगरपालिकाका १७८२८ भन्दा बढी घरधुरीको जीविकोपार्जनमा सहयोग गर्दछ ।

स्थानीयतह निर्बाचन २०७९ सम्पन्न भएपछि ग्रामिण स्तरको सेवा प्रबाहमा केही प्रभावकारिता बृद्धि हुन थालेको देखिएको छ । यस भन्दा पहिले निर्बाचित स्थानीय तहका पदाधिकारी तथा सदस्यहरु बाट स्थानीय पुर्बाधार तथा कार्यक्रमलाई प्रभावकारिता ल्याउन निर्देशिका तथा कार्यपद्धति तयार भइ सकेको ले यस पटकका पधदिकारिहरुलाई विकास निर्माणका कार्यमा तिब्रता ल्याउन सुलभ भएको छ । स्थानीय तहले जनसक्ति छनौट तथा व्यवस्थापन, श्रोतको वितरण र नियमित अनुगमन, मुल्यांकन र समन्वय सम्येन्त्रको बिकाश गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

[1] Member-State-FSSDs-Synthesis.pdf (summitdialogues.org)

बहुक्षेत्रीय पोषण योजनाले लक्ष्य गरे अनुशार स्थानीय र प्रदेश तहमा गठित पोषण सम्बन्धी सम्येन्त्रलाई सुध्रिित बनाउदै पोषण सुधार योजना तथा कार्यक्रमलाई सबै स्थानीय तह बाट संचालन गर्ने र कुपोषण न्यूनीकरण गर्न गुणस्तरीय खाद्य पदार्थको पहुच र उपभोग बढाउदै लैजाने पन्द्रौ योजनाको कार्यनीतिले प्रस्ट पारेको छ ।

कुपोषण बाल मृत्युदरको सबैभन्दा ठूलो कारण बनेको छ । कुल बाल मृत्युदरको एक तिहाइभन्दा बढी कुपोषणका कारण हुने गरेको छ। बाँचेका कुपोषित बालबालिकाले ढिलो गरी विद्यालय सुरु गर्ने, विद्यालय छोड्ने सम्भावना बढी हुने र वयस्कको कमाइ कम हुने गर्छ । मानव पूँजीसँग सम्झौता गर्नुको अर्थ कुपोषणले धेरै विकासशील देशहरूलाई कम्तीमा २-३ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिबाट बञ्चित गर्नु हो ।[2] गर्भवती महिला र दुई वर्ष भन्दा कम उमेरका बच्चाहरूको लागि लक्षित लगानी हरू सबैभन्दा प्रभावकारी छन् किनभने तिनीहरूले सबैभन्दा कमजोरलाई लक्षित गर्छन्, र मानव पूँजीमा अपूरणीय क्षति रोक्न सक्दछन् । सुत्केरी अवस्थामा पाउनुपर्ने स्याहार नपाएको। सुत्केरी अवस्थामा महिलाको घरायसी लगायत खेतीपाती सम्बन्धी काममा लाग्न पर्ने बाध्य हुनु । नेपाल जनासंखिय्क जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्बेक्षणसर्वेक्षण , २०२२ को अनुसार जम्मा ७० प्रतिशत बच्चा जन्माएका महिलाहरुले बच्चा जन्मेको २ दिनभित्र सुत्केरी जाँच गराएको पयिएको पाइएको छ । कम्तिमाकम्तीमा एकपटक गर्भवती जाँच गराउने गर्भवती महिलाहरुको प्रतिशत ९४% रहेको छ । दक्ष स्वास्थ्यकर्मीको सहयोगमा सुत्केरी गराउने गर्भवती महिलाहरुको दर ८० प्रतिशत पुगेको छ । नेपाल जनसांखिक तथा स्वास्थ्य सर्बेक्षण २०२२ को अनुसार ३४% प्रजनन् उमेरका महिलाहरुमा रक्तअल्पता भएको देखिएको छ ।

आर्थिक वृद्धिले मात्र कुपोषणको समाधान हुँदैन । गरिबी बाल कुपोषणको एक निर्विवाद महत्त्वपूर्ण कारक हो। तर घरपरिवारको स्तरमा, धेरै ठाउहरुमा कुपोषणको दर आश्चर्यजनक रूपमा सबैभन्दा धनी क्विन्टाइलमा पनि उच्च छ। यी तथ्यहरूले के देखाउँछ भने कुपोषण कम गर्न ठोस प्रयास गर्नुपर्छ; आय वृद्धिले मात्र स्वचालित रूपमा समस्या समाधान गर्दैन।

पोषणमा लगानी गर्नु लागत प्रभावी (cost effective) हुन्छ । कुपोषणलाई सम्बोधन गर्न अपेक्षाकृत सरल र अत्यन्तै लागत प्रभावी कार्यहरूको उपलब्धताको बावजुद, धेरै कम स्थानहरूले यी प्रमाणित कार्यहरूलाई प्रभावकारी रूपमा स्केलमा कार्यान्वयन गर्न सक्दछन्। यसमा दुई किसिमको लगानी आवश्यक छ । उदाहरणका लागि, पोषण-विशिष्ट कार्यहरूमा स्तनपान प्रवर्धन, भिटामिन र खनिज पूरक, र जुकाको औषधि समावेश छ। कुपोषण न्यूनीकरणमा योगदान पु¥याउन यसको सम्भाव्यताको पूर्ण उपयोग गर्न विकासका एजेन्डाहरू सुनिश्चित गर्न धेरै क्षेत्रहरूमा पोषण-संवेदनशील विकास आवश्यक छ।

१.२ खाद्य सुरक्षा तथा पोषणको अवस्था सुधार गर्ने सन्दर्भमा भएका मुख्य प्रयासहरु र बहुक्षेत्रीय भूमिका

पोषणको अवस्था सुधार गर्न विभिन्न राष्ट्रिय कानुन तथा अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि. अभिसन्धि, घोषणाहरुले महत्वोपूर्ण योगदान दिएका छन्।

भोकमरी र कुपोषण सम्बन्धी बिश्वोव्यापी घोषणा, १९७४ : संयुक्त राष्ट्रसंघिय महासभाले सन् १९७४ डिसेम्बर १६ मा भोकमरी र कुपोषण सम्बन्धी बिश्वोव्यापी घोषणा (Universal Declaration of Eradication of Hunger and Malnutrition) गरेको हो । उक्त घोषणा नेपाल पक्ष राष्ट्र भएको हुनाले यस घोषणा अनुसार नेपालले भोकमरी र कुपोषण हटाउने प्रतिबद्दता पूरा गर्नु पर्ने हुन्छ ।

बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि (CRC), १९८९ : बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ (नेपालले १४ सेप्टेम्बर १९९० मा अनुमोदन गरेको) ले बाल अधिकारको सम्मान, सम्रक्षण र सम्बर्दन गर्न गैरबिभेदिकरण (धारा २), सर्बोतम हित (धारा ३), सर्वाङ्गीण विकास (धारा ६) र सहभागिता (धारा १२) को सिद्धान्तलाई प्रतिपादन गरेको छ । यिनै सिद्धान्तमा आधारित भइ बाल बचाउ, बाल सम्रक्षण, बाल विकास, बाल सहभागिता जस्ता चरवटा क्षेत्रमा केन्द्रित हुदै बाल अधिकारलाई सुनिश्चित गर्नु पर्ने हुन्छ।

[2] Nutrition Country Profiles (worldbank.org)

बिश्वोव्यापी पोषण अभियान - पोषणसम्बन्धी सेवाहरुको बिस्तार - Scaling Up Nutrition – SUN Movement [3]

बालबालिका, महिला तथा किशोरीहरुमा हुने कुपोषणको अवस्थामा द्रुतगतिमा सुधार ल्याउन पोषणसम्बन्धी सेवाहरुको विस्तारले बिश्वोव्यापी अभियानको रुप लिएको छ । विश्वव्यापी रूपमा, SUN मुभमेन्टले बहु-स्टेकहोल्डर सहयोगमार्फत कुपोषणको निरन्तर समस्यालाई सम्बोधन गर्दछ। नेपाल सरकारले सन् २०२२ देखि २०३० सम्मको अवधिका लागि पोषणसम्बन्धी प्रतिबद्धता हासिल गर्न पोषणका लागि (एनफोरजी २०२१ अन्तर्गत प्रतिबद्धता अनुसार) करिब रु ९७ अर्ब ३२ करोड लगानी गर्नेछ । नेपालमा, यसले पोषणमा (directly or indirectly) आबद्ध सबै सम्बन्धित निकायहरू[4] र संयुक्त राष्ट्र संघका एजेन्सीहरू, गैरसरकारी संस्थाहरू, अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरू, प्राज्ञिक र अनुसन्धान संगठनहरू साथै केही निजी व्यवसायहरू सहित साझेदारहरूलाई एक साथ ल्याउँदछ।

बहुक्षेत्रीय पोषण योजना (२०७५/७६ – २०७९/८०)

बिगतका बहुक्षेत्रीय प्रयासहरु : नेपालमा सन् १९७० मा विश्व खाद्य तथा कृषि संगठनको सहयोगमा खाद्य तथा कृषि मन्त्रालयले बहुक्षेत्रीय खाद्य तथा पोषण योजना र सन् १९७५ मा स्वास्थ्य विभागले स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि र पंचायत क्षेत्रलाई समेत संलग्न गरी बहुक्षेत्रीय योजना तयार गरेको पाइन्छ । तर राष्ट्रियस्तरमा सन् १९७७ मा राष्ट्रिय योजना आयोग अन्तर्गतराष्ट्रिय पोषण समन्वय समिति गठन भई उक्त समितिले १९७८ मा बहुक्षेत्रीय योजना तयार गर्न नीतिगत मार्गदर्शन प्रदान गरेको पाईन्छ । सोही मार्गदर्शन अनुसार छैटौं पाँचबर्षीय योजनादेखि पोषण तथा खाद्य सुरक्षा बिषयले राष्ट्रिय विकास योजनामा स्थान पाउदै आएको छ ।

सन् २००९ मा गरिएको पोषणको लेखाजोखा तथा विश्लेषण प्रतिबेदनले पोषणको स्थितिमा सुधार ल्याउन बहुक्षेत्रीय प्रयेत्न आवश्यक रहेको उल्लेख गरेको छ । उक्त प्रतिबेदनको आधारमा नेपालमा बहुक्षेत्रीय पोषण योजना (२०६९-२०७३) कार्यान्वायनमा ल्याएको थियो । ***उक्त योजनाको अनुभव समेत लिई तयार गरिएको बहुक्षेत्रीय पोषण योजना-दोस्रो (२०७५/७६ – २०७९/८०) हाल कार्यान्वयनमा रहेको छ । कुपोषण घटाउन बहुक्षेत्रीय प्रयासको शुरुवात. कुपोषण घटाउन क्षेत्रगत भूमिकाहरु यस प्रकार छन् :***

शासकीय सुधार : पोषणको कार्यक्रम एकिकृत रुपमा कार्यान्वयन गर्न शासकीय पद्धतिले महत्वोपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । सहभागितामूलक पद्धतिबाट आवधिक तथा वार्षिक योजनाको तर्जुमा र कार्यान्वयन एवं शासकीय संरचनाबाट पोषण सम्बन्धी नीति , योजना तथा कार्यक्रमहरुको तर्जुमा , कार्यान्वयन र अनुगमनमा गरिने सुधारले पोषण कार्यक्रमहरुमा दिगोपना , पोशंसंग सम्बन्धित कार्यक्रमहरुलाई प्राथमिकता , क्षेत्रगत् कार्यक्रमहरुको प्रभाबकारी कार्यान्वयन,खानेपानी, सरसफाई, खोप तथा उपचार, शिक्षा जस्ता आधारभूत सेवा सुविधामा बृद्दी गरी पोषणको अवस्थामा सुधार गर्न सकिन्छ ।

कृषि तथा पशुपन्क्षी विकास क्षेत्र : कृषि तथा पशुपन्क्षी क्षेत्रले सन्तुलित खाद्यवस्तुको उपलब्धता, गुणस्तर, विविधता र दिगोपना जस्ता विषयलाई जोड दिन्छ । खाद्यवस्तुको उत्पादकत्व वृद्धि गर्न, गुणस्तर र दिगोपना कायम गर्न र सन्तुलित खानामा सबैको पहुच पुर्याउन नस्ल सुधार, अनुदानमा वृद्धि, बजार पहुच र विकास, व्यवसायिक उत्पादन, सिंचाइ सुविधा, प्रयोगशालाको सुविधा, रैथाने बालीहरुको सम्रक्षण र सम्बर्दन जस्ता क्रियाकलापहरु संचालन गरी कृषि तथा पशुपन्क्षी क्षेत्रले कुपोषण घटाउन मद्धत गर्दछ ।

स्वास्थ्य क्षेत्र : राष्ट्रिय पोषण नीति तथा रणनीति स्वास्थ्य क्षेत्रको पोषण सम्बन्धी कार्यक्रमलाई निर्देशित गर्ने प्रमुख नीतिगत दस्ताबेज हो । सुक्ष्मपोषक तत्वहरुको वितरण, मातृ तथा बाल्यकालीन आहार, स्याहार, कडा

[3] Scaling Up Nutrition (SUN) Movement Strategy 3.0 [2021-2025]

[4] MSNP भित्र परिभाषित

तथा मध्यम कुपोषणको उपचार व्यवस्थापन, नवशिशु-बालरोगको एकिकृत व्यवस्थापन जस्ता पोषण लक्षित कार्यक्रमहरु संचालन गरी कुपोषण न्यूनीकरण गर्न स्वास्थ्य क्षेत्रले योगदान दिन्छ ।

महिला तथा बालबालिका क्षेत्र : कुपोषणमा सुधार ल्याउन महिला तथा बालबालिकाको पोषण स्थितिमा सुधार ल्याउनु आवश्यक रहेको छ । महिला सशक्तिकरण, महिलाहरुको आयआर्जन विकास र बिस्तार, बिपन्न महिलाको आयमा बृदि, लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध जनचेतना, बालविवाह न्यूनीकरण, बालबालिका तथा किशोर-किशोरीको सम्रक्षण, सूक्ष्म पोषणयुक्त खाना प्रवर्दन, महिलाहरुको कर्यबोझमा कमी ल्याउने जस्ता क्रियाकलापले महिला र बालबालिकाको पोषण स्थिति सुधारमा योगदान दिन्छ ।

शिक्षा क्षेत्र : बालिकाहरुको बिद्यालय सहभागितामा बृदि गर्न, बालबालिकाको संज्ञानात्मक विकास गर्न, किशोरावस्थामा हुनसक्ने गर्भधारणमा कमी ल्याउन र किशोरकिशोरीको पोषणको स्थितिमा सुधार गर्न शिक्षा क्षेत्रको भूमिका प्रभावकारी हुन्छ । खाद्य असुरक्षा बढी भएका, मातृशिशु स्वास्थ्यका सूचकहरु कमजोर भएका क्षेत्रमा र बिद्यालय भर्नामा लैङ्गिक विभेद बढी भएका बिद्यालयमा दिवा खाजा, विद्यालय करेसाबारी तथा फलफूल बगैचा, खानेपानी तथा शौचालयको सुबिधा, किशोरीहरुको शिक्षा

खानेपानी तथा सरसफाई क्षेत्र : सरुवा रोगको मुख्य कारण असुरक्षित खानेपानी तथा सरसफाईमा हुने कमी हो । झाडापखाला जस्ता सरुवा रोगबाट बालबालिकाको तौल तथा उचाइजस्ता शारीरिक विकासमा मात्र अवरोध गर्ने नभई विभिन्न रोगको संक्रमण समेत गराउछ । जसका कारण व्यक्तिमा दीर्घ कुपोषणको अवस्था सिर्जना हुन्छ । पोषण सुधारका लागि खानेपानी तथा सरसफाई क्षेत्रले सुरक्षीत पिउने पानीको पहुँचमा बृधी, सुधारिएको चर्पीको प्रयोगमा प्रोत्साहन, फोहोरमैलाको उचित बिसर्जन-व्यवस्थापन, साबुन पानीले हात धुने बानीको विकास जस्ता कार्यक्रम संचालन गरि कुपोषण घटाउन मद्दत गर्दछ।

सिरहा नगरपालिकाबाट भईरहेको २०७८/७९ को केहि पहलहरु :

- कृषक समुहमा दिगो एकिकृत कृषि खेतिका लागि तरकारी बिउ तथा फलफूल बिरुवा वितरण र उत्पादनका कार्यहरु।
- पोषण सुधारका लागि माछा भूरा, कुखुरा चल्ला, हाँस चल्ला वितरण तथा नमुना प्रदर्शन ७ वटा किसान परिवारलाई प्रोत्शाहन र सहयोग।
- पोषण बगैचा स्थापनाका लागि श्रोत नर्सरी उत्पादक कृषक समुहमा फलफुल तथा तरकारी बेर्ना उत्पादन गरि समुहमा बेर्ना उपलब्ध गराइरहेको।
- खाद्य सुरक्षामा पँहुच पुर्याउन ७० वटा साना सिचाई विधुत मोटर जडान गरी सिचाईमा पहुच गराएको।
- खाद्य सुरक्षाम सहयोग पुर्याउन चैते धानको बीउ उपलब्ध गरी उत्पादन प्रदर्शन गरेको ।
- १२ वटा कृषक समुहमा महिला मैत्री कृषि औजार प्रदर्शन तथा वितरण गरेर महिला कृषि कार्यमा सहज तथा उत्पादनमा वृद्धि गराउने प्रयास।
- खाद्य सुरक्षा तथा पोषण सुधारका लागि स्थानीय रैथाने/लोप उन्मुख बालीको संरक्षण तथा उत्पादन गराउन प्रदर्शन कृषकको छनौट गरेको।
- प्लास्टिक घरमा तरकारी खेति तथा गड्यौला मल उत्पादन मलिचङ प्रविधि अनुसार तरकारी खेति संचालन गरिएको।
- खाद्य सुरक्षा तथा पोषण सुधारका लागी लेयर्स जातको कुखुरा पालन गरी अण्डा उत्पादन सम्भाब्यताको लागि केहि वडामा सहयोग गरिएको।
- भैसि पालन गरी दुध तथा डेरी संकलन केन्द्र र उत्पादन सम्भाब्यताको लागि पहल गर्दै।
- कमला नदि किनारका समुदायमा जमुनापारी जातमा वोयर जातको क्र्रस गरी पाठा पाठी वितरण बाख्रा पालन गरी मासु उत्पादन र जीविकोपार्जनको सम्भावनामा प्राथमिकता साथ सहयोग गर्दै आएको छ। साथै विभिन्न स्थानीय तहमा रहेका कृषक समूह, आमा समूह लगायत अन्य सामुदायिक समुहका क्रियाकलापहरुलाई एकिकृत रुपमा आगाडी बढाउन पालिकाले पहल गरि आएको छ।

परिच्छेद २ : खाद्य सुरक्षा तथा पोषण सम्बन्धी नीतिगत तथा कानुनि व्यवस्था

- **नेपालको संबिधानमा गरेको व्यवस्था**
  नेपालको संबिधानमा खाद्य सम्बन्धी हक, स्वास्थ्य सम्बन्धी हक , महिलाको हक, बालबालिकाको हक, सामाजिक न्यायको हक सामाजिक सुरक्षाको हक तथा स्वोच्छ वातावारण को हकहरु मौलिक हक को रुपमा लिएको छ । संबिधान ले स्वास्थ्य, खाद्य सम्प्रभुता, शिक्षा, खानेपानी तथा सरसफाई, लैङ्गिक समानता तथा समजिकं समाबेशीकरण जस्ता विषयहरुलाई राज्यको प्राथमिकतामा राखी कार्यन्वयन गर्नु पर्ने प्राबधान राखी स्वस्थ र सुपोषित नागरिकको परिकल्पना गरेको छ । नेपालको संबिधानमा स्थानीय तहको क्षेत्राधिकरको रुपमा विभिन्न आधारभूत सेवा- सुबिधालाई उल्लेख गरेको छ । आधारभूत सेवा- सुबिधाको कार्यान्वयनको लागि नेपालको संबिधान र अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थासम्बन्धी ऐन, २०७४ ले बिशेष अनुदान उपलब्ध गराउनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । संविधानले निर्दिष्ट गरेअनुरूप ०७५ मा राष्ट्रिय खाद्य अधिकार तथा सम्प्रभुता ऐन ल्याएको छ । खाद्य सुरक्षालाई अधिकारको दायराभित्र ल्याउनु आफैँमा एउटा अग्रगामी कदम हो ।
- **खाद्य अधिकार तथा खाद्य सम्प्रभुता सम्बन्धी ऐन, २०७५**
  नेपालको संबिधानले प्रदत्त गरेको नागरिकको खाद्य, खाद्य सुरक्क्षा तथा खाद्य सम्प्रभुता सम्बन्धी मौलिक हकलाई कार्यान्वयन गर्ने र त्यसको लागि उपयुक्त संरचना निर्माण गर्न तथा खाद्यमा नागरिकको पहुँच सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धमा खाद्य अधिकार तथा खाद्य सम्प्रभुता सम्बन्धी ऐनमा व्यवस्था गरिएको छ । विना भेदभाव पर्याप्त, पोषणयुक्त तथा गुणस्तरीय खाद्यमा नियमित पहुँच हुने, भोकबाट मुक्त हुने, खाद्यको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित रहने, भोकमरी वा खाद्य असुरक्षाको जोखिममा रहेका व्यक्ति वा परिवारको खाद्यमा दिगो पहुँच र पोषणमा सहायता गर्ने जस्ता व्यवस्था गरेको छ । लक्षित परिवार तथा विपद्को अवस्थामा तोकिएका व्यक्ति र परिवारलाई निःशुल्क वा सहुलियत रुपमा खाद्य वस्तुको सहायता स्थानीय तहबाट उपलब्द गराउनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । स्थानीय स्तरमा उत्पादित परम्परागत खाद्य तथा पोषणको प्रबन्ध गर्ने, स्थानीय कृषि बाली तथा पशुजन्य उत्पादन, प्रवर्धन, बजारीकरण, उपभोक्ताको पहुँच सुनिश्चित, खाद्य तथा पोषण शिक्षा र सूचना, स्थानीय खाद्य समन्वय समितिको व्यवस्था समेत ऐनले गरेको छ ।

खाद्य सम्प्रभुताका सिद्धान्त तथा मान्यताहरू

- सबै जनतालाई पर्याप्त, स्वच्छ र उपयुक्त खाद्यान्नमा जोड दिनु पर्ने
- खाद्य उत्पादनकर्ता किसानलाई सम्मान र तिनीहरूको योगदानको कदर गर्नु पर्ने
- स्थानीय जनताको खाद्य आवश्यकता पुरा गरेर मात्र व्यापार व्यवसाय गर्नु पर्ने
- मल, बीउ, सिँचाई र जैविक विविधताको प्रयोग र व्यवस्थापनमा किसानहरूको नियन्त्रण हुनुपर्ने
- कृषि व्यवसायलाई प्रविधि मैत्री बनाउन किसानहरूमा ज्ञान, सीपको विकास गराइनु पर्ने
- प्राकृतिक प्रकोप, जलवायु परिवर्तन सँग जुध्ने गरी कृषि प्रणालीको उपयुक्त विकासमा कृषकहरूलाई सक्षम बनाइनु पर्ने ।

यिनै विषय बस्तुको सेरोफेरोमा रहेर नेपालमा खाद्य सम्प्रभुताको महत्त्वलाई बिचार गर्दै खाद्य अधिकार तथा खाद्य सम्प्रभुता सम्बन्धी ऐन, २०७५ जारी भएको छ । जस अनुसार खाद्य सम्प्रभुता भन्नाले किसानहरूले उपभोग वा अभ्यास गर्न पाउने देहायका अधिकार सम्झनु पर्छ भनी उल्लेख रहेको छः

- खाद्य सम्बन्धी नीति निर्माण प्रक्रियामा सहभागिता जनाउन पाउने
- खाद्य उत्पादन वा विस्तार प्रणालीसँग सम्बन्धित व्यवसाय रोज्न पाउने
- कृषियोग्य भूमि, श्रम, बीउ बिजन र प्रविधि आवश्यकता अनुसार छनौट गर्न पाउने
- कृषि व्यवसायको विश्वव्यापीकरण र व्यापारीकरण प्रतिकूलताबाट मुक्त रहने

तसर्थ समग्रमा खाद्य सम्प्रभुताले कृषि प्रणालीको निर्णायक भूमिकामा उत्पादनकर्ता किसानहरूको अधिकारलाई स्थापित गर्नसँग सम्बन्धित विषय हो ।

- **बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ तथा बालबालिका सम्बन्धी नियमावली २०७५**

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ ले प्रत्येक बालक जन्मेपछि निजको बाबु भए बाबुले, बाबु नभए आमाले र आमापनि नभए परिवारका अन्य सदस्यले आफ्नो धर्म, संस्कृति र चलन अनुसार बालक को नाम राखिदिनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । साथै बालकको बाबु आमा वा परिवारको कुनै सदस्य जीवित नरहेकोमा वा पत्ता नलागेकोमा बालकलाई पाल्ने व्यक्ति वा संस्थाले बालकको नाम राखिदिनुपर्ने व्यवस्था ऐन को दफा ३ (१) ले गरेको छ । यस्तै ऐन को दफा ४ (१) ले बाबु आमाले आफ्नो परिवारको आर्थिक अवस्था अनुसार प्रत्येक बालकको पालन पोषण गर्नुका अतिरिक्त निजको शिक्षा, स्वास्थोपचार, खेलकुद तथा मनोरन्जनका सुबिधाहरुको व्यवस्था गर्नुपर्ने जस्ता प्राबधान गरेको छ ।

- **<u>पन्ध्रौ योजना (२०७६/७७ – २०८०/८१)</u>**

  दीघकालीन सोच सहितको पन्ध्रौ योजनाले गुणस्थारीय मानब पुँजी निर्माणलाई सम्वृद्धिको सूचक र रुपान्तरणका प्रमुख सम्बाहकको रुपमा लिएको छ । योजनाको परिच्छेद ६ मा आर्थिक क्षेत्र अन्तर्गत खाद्य सुरक्षा र पोषण र परिच्छेद ७ मा सामाजिक क्षेत्र अन्तर्गत स्वास्थ्य तथा पोषण, खाने पानी र सरसफाई, लैङ्गिक समानता तथा महिला ससक्तिकरण र बाल बालिका तथा किशोर किशोरी सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । साथै योजनामा बहुक्षेत्रिये पोषण योजनाको प्रभाबकारी कार्यान्वयन गर्ने विषयलाई स्वाथ्य तथा पोषण क्षेत्रको रणनीतिको रुपमा र एकिकृत खोप तथा पोषण कार्यक्रमलाई योजना अभदीको अनुमानित लागत र अपेक्षित उपलब्धि सहित मुख्य कार्यक्रम को रेप्मा उल्लेख गरिएको छ

- **<u>दिगो विकास लक्ष्यको स्थानियकरण</u>**

  दिगो विकास लक्ष्यलाई स्थानीयकरण गर्न सजिलोहोस् भन्ने उदेश्यले राष्ट्रिय योजना आयोगले दिगो विकास लक्ष्य तथा स्थानियकरण स्रोत पुस्तिका, २०७७ तयार गरेको छ । नेपालको संबिधान तथा कानूनहरुले स्थानीय तहमा प्रदान गरेको अधिकार र दिगो विकास लक्ष्य बिच बलियो सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । स्थानीय स्तरमा महत्वपुर्ण सार्बजनिक सेवाहरुको प्रबाह र त्यसको निमित्त लगानी गर्ने कार्य स्थानीय तहको जिम्मेवारीमा पर्दछ । यी स्थानीय जिम्मेबारीहरुमा कृषि, आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा, प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा, खानेपानी तथा सरसफाई, आधारभूत पूर्वाधार तथा सामाजिक समाबेशीकरण एबं संरक्षण प्रमुख रहेका छन् । स्थानीयतह संग आफ्नो अधिकार क्षेत्रका विषयमा योजना तर्जुमा गरि कार्यान्वयनगर्ने जिम्मेबारी र दायित्व रहेको छ । दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा अनुगमन प्रकृयाहरुका सबै तहमा सार्थक सहभागीता सुनिस्वित हुनु पर्दछ । प्रभाबकारी सेवा प्रबाह तथा दिगो विकास लक्ष्यका उपलब्धिहरु सुनिस्चित गर्न पुँजीगत लगानी, सेवा प्रबाहसम्बन्धी चालु खर्च (संचालन तथा मर्मत खर्च) संग पनि उचित संयोजन गर्नुपर्दछ ।

- **<u>कृषि विकास रणनीति (२०१५/२०७२ – २०३५/२०९२)</u>**

  नेपाल सरकारले कृषि क्षेत्रको समग्र विकास एवं मार्गनिर्देशको लागि २० वर्षे कृषि बिकाश रणनीति (सन् २०१५ -२०३५) ल्याएको छ । खाद्य संप्रभुता उन्मुख आत्मनिर्भर, दिगो, प्रतिस्पर्धी तथा समावेशी कृषि क्षेत्रको परिकल्पना सहित आर्थिक वृद्धीलाई गति दिने, जीवनस्तरलाई माथि उकास्ने र खाद्य तथा पोषण सुरक्षामा योगदान दिने रणनीति लिएको छ । कृषि बिकाश रणनीतिको परिकल्पना पूरा गर्न लाई सुशासन, उत्पादकत्व, व्यवसायीकरण र प्रतिस्पर्धी क्षमता द्वारा कृषि क्षेत्रको द्रुत बिकाश गर्ने ४ रणनीतिक आधारहरु तय गरिएका छन् । यो रणनीतिले खाद्यजनित गरिबी, पुड्कोपन, कम तौल, ख्यौटेपन, प्रजनन् उमेरका महिलामा हुने रक्तअल्पतालाई न्यूनीकरण गर्ने लक्ष्य लिएको छ । समाबेशीकरणको प्रबर्धन, निजी तथा सहकारी क्षेत्रको बिकाश, पुर्बाधारहरुको बिकाश, बहु क्षेत्रिय संजाल मार्फत खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको सम्बोधन, गरिबी निवारण, ग्रामीण घरपरिवारको आय वृद्धिका साथै कृषकका अधिकार सुनिस्चित गर्ने अपेक्क्ष रणनीतिले राखेको छ ।

- **<u>राष्ट्रिय पोषण रणनीति, २०७७</u>**

  नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले राष्ट्रिय पोषण नीति तथा रणनीति २०६१ लाई प्रतिस्थापन गरी राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति २०७६ सँग सामन्जस्य हुनेगरी राष्ट्रिय पोषण नीति २०७७ स्वीकृत गरेको छ । “पोषण बिशेष” र “पोषण संबेदनसिल” सेवाहरुमा पहुच बढाई नवजात शिशु, बालबालिका, महिला तथा किशोरीहरूमा

हुने सबै खाले कुपोषणलाई उल्लेख्य रुपमा घटाएर पोषण अवस्थामा सुधार ल्याउने यसको लक्ष्य रहेको छ । साथै बहुक्षेत्रीय पोषण योजना २ ले निर्दिष्ट गरे बमोजिम कुपोषण का समस्या लाई समाधान गर्ने उद्येश्य समेत रणनीतिले लिएको छ ।

यस रणनीतिले राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति २०७६ ले पोषण को अवस्था सुधार गर्न जोढ दिएका बिषय मिसावट युक्त तथा हानिकारक खाना लाई निरुत्साहित गर्दै गुणस्तरीय एबं स्वास्थ्य बर्दक खाद्य पदार्थको प्रबर्धन, उत्पादन, प्रयोग र पहुचलाई बिस्तार गर्ने नीति अबलम्बन गरेको छ ।

- **राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति, २०७६**
  राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति, २०७६ ले स्वस्थ तथा सुखी जीवन लक्षित सजग र सचेत नागरिक निर्माण गर्ने सोच राखेको छ । पोषण को अवस्थालाई सुधार गर्न मिसावट युक्त तथा हानिकारक खाना लाई निरुत्साहित गर्दै गुनास्तारिय तथा स्वास्थ्य बर्धक खाद्य पदार्थको प्रबर्दन, उत्पादन, प्रयोग र पहुचलाई बिस्तार गर्ने नीति लिएको छ । यस नीति का रणनीति हरु मा बहुक्षेत्रिये पोषण सम्बन्धी नीति तथा खाद्य सुरक्षा लगायतका कार्यक्रमहरु अध्यावदीक गर्दै उच्च प्राथमिकता का साथ लागु गर्ने, महिला तथा बालबालिका लगायत विभिन्न उमेर समुहको सुक्ष्म पोषण अवस्था सुधारका लागि खाद्य बिभिधि करण र सन्तुलित आहार उपभोगमा जोढ दिदै सबै तहमा अल्पकालिन , मध्यकालीन र दिर्घकालिन उपायहरु अबलम्बन गर्ने, बिद्यालय स्वास्थ्य कार्यक्रम र पोषण शिक्षा लाई सुध्रिदिकरण गर्दै कार्यक्रम बिकाश तथा संचालन गर्ने र विभिन्न पोषिलो तथा स्वास्थ्यबर्द्धक खाद्यपदार्थको उपभोगलाई प्रोत्साहन गर्दै घरायसी उत्पादनलाई प्रबर्धन गर्ने जस्ता रणनीति लिई पोषण अवस्था सुधार गर्ने लक्ष्य लिएकोछ ।
- **प्रादेशिक आवधिक योजना (२०७६/७७ – २०८०/८१):** कृषि यस प्रदेशको मुख्य आर्थिक आधार हो। कृषि यस प्रदेशका जनताको मुख्य पेशा र जीवन निर्वाहको मुख्य श्रोत ही। नेपालको कृषि र पशु समेतको उत्पादनमा यस प्रदेशको योगदान करिब १३ प्रतिशत देखिन्छ। देशको कूल उत्पादन मध्ये करिब २१.६१ प्रतिशत खाद्यान्न, २०.७ प्रतिशत फलफूल, २५.८८ प्रतिशत तरकारीहरू यसै प्रदेशमा उत्पादन गरिन्छ। २०८०/८१ सम्ममा प्रदेशले कृषि बालीको उत्पादन प्रति वर्ष ५ प्रतिशतका दरले वृद्धि भइ २५ लाख ३५ हजार ७० मे. टन खाद्यान्न हुने र प्रति व्यक्ति प्रति वर्ष २०६.६३ के. जी पुगेको हुने, तेलहन, मसला तथा नगदे वलीको उत्पादन ३७ लाख मे. टन पुगेको हुने, तरकारी तथा फलफूल उत्पादन १८ लाख २ हजार ४ सय ३० मे . टन भई कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषिको योगदान रु दुई खराब ३९ अरब २७ करोड पुगेको हुनेछ। खाद्य सुरक्षा तर्फ ९६ प्रतिशत जनसंख्यालाई न्यूनतम क्यालोरी पुगेको हुने, खाद्य सुरक्षामा रहेको परिवार ८० प्रतिशत पुगेको हुने, उच्च खाद्य असुरक्षित परिवार ५ प्रतिशतमा झरेको हुने प्रादेशिक आवधिक योजनाले (२०७६/७७ – २०८०/८१) अंकित गरेको छ।

सिरहा नगरपालिकाको बर्तमान खाद्य तथा पोषण सम्बन्धी रणनीति तथा कार्यनीति

बहुक्षेत्रीय पोषण कार्यक्रम को रणनीति तथा कार्यनीतिमा आधारित कार्यक्रमहरु सिरहा नगरपालिकाले गर्दै आएको छ। कृषि तथा पोषण सम्बन्धी कार्यक्रमहरु संचालन गर्न साझेदार संस्था, समूह हरु सुचिकृत गर्ने कार्यक्रम भएको छ। तरकारी बाली मा आत्मा निर्भरता का लागि बगरमा तरकारी खेति गर्ने कार्यक्रम छ । हाटबजार को सरसफाई नियमित रुपमा संचालन गर्ने कार्यक्रम छ। प्रांगारिक मल उत्पादन गरि रासैनिक मल तथा बिषादी को प्रयोग घटाउने कार्यक्रम रहेको छ। फलफूलको बिरुवा वितरण कार्यक्रम संचालनमा छ। कृषकलाई बिशेष अनुदान सहयोग कार्यक्रम संचालनमा छ। पोषण सुधारका लागि विपन्न महिला सरकारी वा समुहमा आय आर्जनका लागि अनुदान सम्बन्धी कार्यक्रम संचालन भईरहेको छ। सरकारी स्वास्थ्य संस्था नभएको वडाहरुमा स्वास्थ्य सेवा संचालनको व्यवस्था मिलाइएको छ । स्वास्थ्य चौकीमा सुरक्षित प्रसुती सेवा प्रदान भईरहेको छ। महिला स्वास्थ्य स्वयं सेविका मार्फत घर घर मा स्वास्थ्य सेवा बिस्तार गरिएको छ। नगरपालिका भित्र संचालित स्वास्थ्य सेवाहरुको गुणस्तर कायम गर्न नियमित अनुगमन कार्यक्रमहरु संचालनमा छन्। शुद्ध तथा गुणस्तरीय खानेपानी सेवालाई प्राथमिकताका साथ आगाडी बढाउने नगरपालिकाको योजना रहेको बताइएको छ ।

परिच्छेद ३: योजनाको तयारीका लागि गरिएको अध्ययन बिधि

३.१. अध्ययन/सर्बेक्षण उपकरण तथा तयारी

तयारीको चरणमा अध्ययन टोलीले असाइनमेंट र अध्ययनलाई समर्थन गर्न विशेषज्ञहरूको टोली पहिचान गर् यो। विश्लेषणका लागि टेम्प्लेटहरू विकास गरिएको थियो। भिजनिङ कार्यशालाको एक भागको रूपमा सम्पर्क विवरणहरू सिर्जना गरिएको थियो। गतिविधिको विवरण संक्षिप्त गर्न र गतिविधिहरूको सम्भाव्यता बुझ्न फिल्ड टोलीसँग प्रारम्भिक बैठक सेट गरिएको थियो। विधिहरूको मुख्य विशेषताहरू त्यसपछि परिभाषित गरिएको थियो। बहुक्षेत्रीय पोषण शासन, स्वास्थ्य, खाद्य तथा पोषणका साथै सन्दर्भका बारेमा दुई चरणमा जानकारी सङ्कलन गरिएको थियो ।

- प्रथम चरण : हाल उपलब्ध भएका कागजातहरूको डेस्क समीक्षा
- दोस्रो चरणः "आशामान" नेपाल टिम, डब्लुएचएच, परियोजनाका कागजात र वडा, पालिकाबाट अद्यावधिक, स्वास्थ्य प्रोफाइल, वेबसाइट, महत्वपूर्ण दर्ता र लक्षित ३ नगरपालिका र तिनका वडाबाट सङ्कलित अन्य सान्दर्भिक जानकारीबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो ।

प्रयोग गरिएका उपकरण र टेम्प्लेट र अध्ययन गरिएका कागजातहरू एनेक्समा प्रदान गरिएको छ ।

३.२. तथ्यांकन संकलन

उपलब्ध डेटा विश्लेषणको आधारमा प्राथमिक जानकारी सङ्कलन गरिएको थियो। डाटा संकलनका लागि आसमान नेपाल टिमको प्रशिक्षण गरिएको थियो । परामर्शदाताको विज्ञ टोलीले आवश्यकता अनुसार तथ्याङ्क सङ्कलनकर्तालाई जानकारी, अभिमुखीकरण र तालिम प्रदान गरेको थियो । प्राथमिक डेटा संग्रह र पर्यवेक्षणको विस्तृत दैनिक योजना विकास गरिएको थियो। संकलित सबै जानकारीको विश्लेषण गरिएको थियो ।

- मुख्य सूचनादाता अन्तर्वार्ता: मुख्य सूचनादाता अन्तर्वार्ता अन्तर्गत लक्षित क्षेत्रको विस्तृत ज्ञान भएका सबै सहभागीहरूको अन्तर्वार्ता लिइयो। सबै सिरहा नगरपालिका प्रत्येक वडामा १ पर्ने गरी १२ वटा मुख्या सूचना दाता अन्तरबार्ता सञ्चालन गरिएको थियो। अध्ययनको लागि प्रमुख सूचनादाता वडा अध्यक्ष वा वडा अध्यक्षले सिफारिस गरे अनुसार सम्बन्धित व्यक्ति थिए (विवरण अनुसूचीमा)। KII पछि आवश्यकता अनुसार, बिस्तृत अन्तर्वार्ताको योजना बनाइएको थियो।
- लक्षित समूह छलफल: सिरहा नगरपालिकामा तीन FGD सञ्चालन गरियो। पहिलो FGD मा 1. सुशासन, 2. कृषि र पशुपालन, 3. पानी, सरसफाइ र स्वच्छता, 4. शिक्षा, 5. स्वास्थ्य, 6. महिला र बालबालिका 7. अन्य (बाँकी) बाट बहु-क्षेत्रीय प्रतिनिधिहरू सम्मिलित छन्। दोस्रो FGD मा FCHV, किशोरी र नगरपालिकाको प्रतिनिधित्व गर्ने ५ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरू समावेश छन्। तोस्रो FGD कृषक समूह, साना मझौला व्यवसायिक समूह, कृषि र पशुधन विभागको प्रतिनिधि, विपद् व्यवस्थापन टोली इत्यादि खाद्य सुरक्षा र विपद् सम्बन्धी मुद्दाहरूको बारेमा छलफल गर्ने समावेश गर्दछ। **समूहको संरचनाले लिंग, उमेर, जात/जाति र अन्यलाई पगर्नेनि विचार पुर्यार संचालन गरियो (यदि आवश्यक भएमा सहायक स्रोतको तथ्यांक अनुसार विश्लेषण गर्ने)।

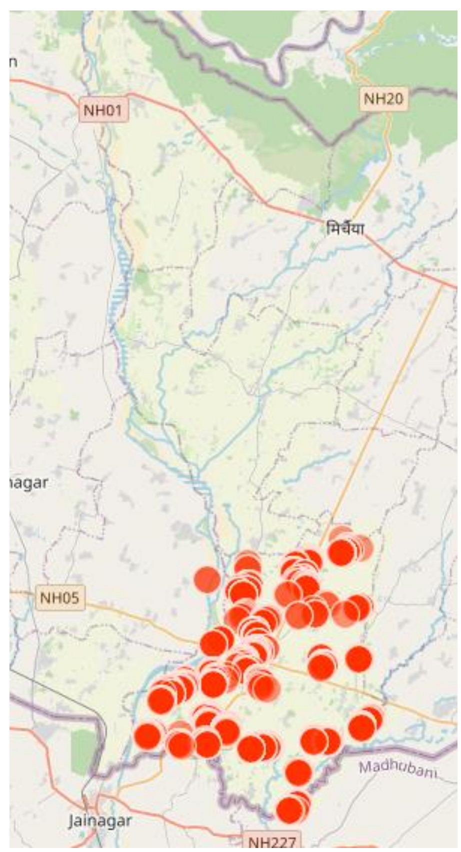

- घरधुरी सर्वेक्षण: घरधुरी सर्वेक्षणले सिरहा नगरपालिकाका सबै २२ वडाहरूलाई समेटेको छ। घरधुरी सर्वेक्षणको उद्देश्य वडाहरुको पोषण योजना बिकाश गर्न र खाद्य सुरक्षा र पोषण सम्बन्धी नगरपालिका स्तरको योजना निर्माण गर्ने थियो। सर्वेक्षण नमुना छनौट गर्न समानता भएका नमूनाहरुलाई लिएको थियो, जस अन्तर्गत पोषण अवस्थाको सन्दर्भमा समान विशेषताहरू वा विशेषताहरू साझा परेका थिय । प्रत्येक स्थानको पारिवारिक

पोषण सम्बन्धी विशेषताहरू छनौट गर्दा माथि उल्लेखित कुराहरुमा विचार गरिएको थियो। जनसांख्यिकीय विविधतालाई पनि विचार गरिएको थियो। यी जनसांख्यिकीय विविधताक विवरणहरू र सहायक तथ्यांक विश्लेषण आधारमा, बिस्तृत अन्तर्वार्ता र FGD मार्फत विशिष्ट परिवारहरू चयन गरिएको थियो ।

परिच्छेद ४ : अवस्था विश्लेषण

तथ्यांकको आधारमा तल अवस्था विश्लेषण गरिएको छ । यी विश्लेषणले योजनाको क्रियाकलापहरुलाई प्राथमिकीकरण गर्न मद्धत गर्नेछ ।

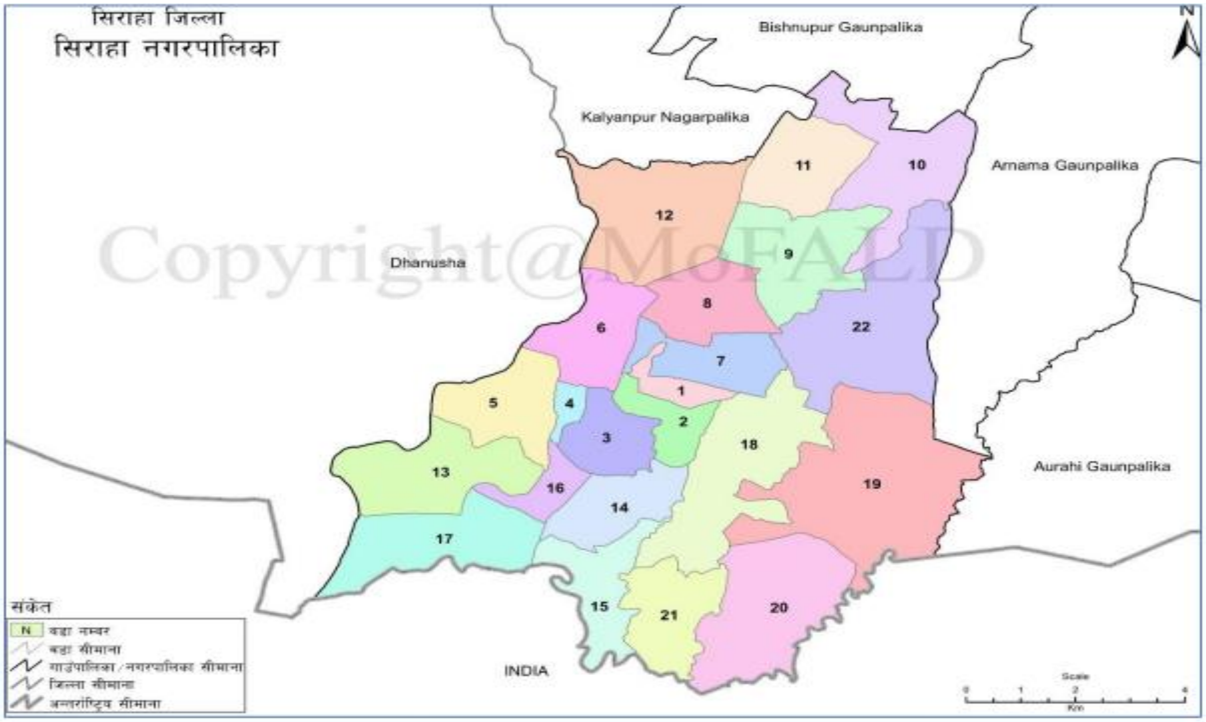

४.१. भौगोलिक तथा जनसाङ्खिक विवरण

सिरहा नगरपालिका पूर्वी तराईको सिराह जिल्लाको दक्षिण भागमा अवस्थित रहेको छ। यस नगरपालिकामा कूल २२ वटा वडाहरु रहेको छ। नगरपालिकाको पूर्वमा औरही गाउँपालिका र अर्नामा गाउँपालिका रहेको छ भने, दक्षिणमा मित्र राष्ट्र भारत,पश्चिममा धनुषा जिल्ला र उत्तरमा कल्याणपूर नगरपालिका र विष्णुपुर गाउँपालिका अवस्थित रहेको छ । नगरपालिका भित्रको कूल १७८२८ घरपरिवारको ९८३९३ जनसंख्या मध्ये ४९३८३ महिला, ४९००० पुरुष र १० नखुलेको जनसंख्या रहेको देखिन्छ । वडागत रुपमा हेर्दा सबैभन्दा उच्च जनसंख्या वडा नं. ९ मा १३१५१ रहेको छ भने सबै भन्दा न्यून वडा नं. ८ मा २०१० रहेको देखिन्छ । जस अनुसार हालको औषत घरपरिवारको आकार ५.२४ र लैंगिक अनुपात ११७.५१ रहेको छ । औषत परिवारको आकार ५.४९ रहेको यस नगरपालिकामा लैगिंक अनुपात १०१.४४ रहेको छ ।

जातजातिगत आधारमा जनसंख्याको स्थिति हेर्दा यस नगरपालिकामा सबैभन्दा बढी तराई अन्य ५४.१२ प्रतिशत जनसंख्याको बसोबास रहेको देखिन्छ । कूल घरधुरी संख्या १७८२८ रहेको यस नगरपालिकामा जातजातिगत आधारमा घरपरिवारको स्थिति हेर्दा घरमुलीको जात वा जातियताका आधारमा सबैभन्दा बढी तराई अन्यको ५३.३२ प्रतिशत घरपरिवारको बसोबास रहेको छ । नगर क्षेत्रमा ८६.७७ प्रतिशत हिन्दु, १३.०३ प्रतिशत ईस्लाम र ०.०१ प्रतिशत ईसाइ धर्म मान्नेहरु रहेको देखिन्छ । उमेर तथा लिंगका आधारमा जनसंख्याको स्थिति हेर्दा उमेर समुह अनुसार ५ वर्षमुनिको १५९३५ र ९१ वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसंख्या १०६ रहेको देखिन्छ।

वडा नं.	जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण (संख्या)						
	महिला	पुरुष	नखुलेको	जम्मा	घरधुरी	औषत परिवार	लैङ्गिक अनुपात
१	१३३९	१५२०		२८५९	६२०	४.६१	८८.०९
२	२४७३	२३९३		४८६६	८६४	५.६३	१०३.३४
३	१०७७	१०९१		२१६८	४३९	४.९४	९८.७२
४	२४०१	२५४८		४९४९	७७१	६.४२	९४.२३
५	१०८४	१०४४		२१२८	४६६	४.५७	१०३.८३
६	२४२७	१७९८	२	४२२७	९१३	४.६३	१३४.९८
७	२००७	१९५१		३९५८	९०३	४.३८	१०२.८७
८	१०३४	९७६		२०१०	५३९	३.७३	१०५.९४
९	६४५९	६६९१	१	१३१५१	८३७	१५.७१	९६.५३
१०	१६१०	१४२०		३०३०	७३५	४.१२	११३.३८
११	१६५९	१८३८	१	३४९८	७४६	४.६९	९०.२६
१२	३१९४	२९६५	२	६१६१	१३३५	४.६१	१०७.७२
१३	१५७९	१४४७		३०२६	५१४	५.८९	१०९.१२
१४	१५२९	१७७१		३३००	७१४	४.६२	८६.३४
१५	१४४०	१५६२	१	३००३	५८५	५.१३	९२.१९
१६	२४४१	२७१७	१	५१५९	१०६२	४.८६	८९.८४
१७	२६४८	२४५०		५०९८	८७३	५.८४	१०८.०८
१८	२५६५	२४०५		४९७०	९२६	५.३७	१०६.६५
१९	३१८३	२७७५		५९५८	११९८	४.९७	११४.७०
२०	२६७०	२९५५	२	५६२७	१०३७	५.४३	९०.३६
२१	२०४२	२२००		४२४२	७९३	५.३५	९२.८२
२२	२५२२	२४८३		५००५	९५८	५.२२	१०१.५७
कूल	**४९३८३**	**४९०००**	**१०**	**९८३९३**	**१७८२८**	**५.४९**	**१०१.४४**

स्रोत: घरधुरी सर्वेक्षण, २०७६

४.२. आर्थिक विवरण Economic Profile of the municipality

कूल जनसंख्या ९८३९३ मध्ये ९.४३ प्रतिशत जनसंख्याको मुख्य पेशा कृषि तथा पशुपालन रहेको छ । नगरपालिका क्षेत्रमा २९.४५ प्रतिशत विद्यार्थी, १३.०५ कम उमेर र १८ प्रतिशत गृहिणी रहेको देखिन्छ । बैदेशीक रोजगारी, अदक्ष श्रमिक, दक्ष कामदारकारुपमा क्रमशः १०.०१, ३.४२ र ०.८५ प्रतिशत रहेका छन्, यसकारण पालिकाले यी क्षेत्रको बिकासमा ध्यान दिनु आवस्यक छ ।

मुख्य पेशाका आधरमा घरधुरीलाई हेर्दा सबैभन्दा उच्च २५.०३ प्रतिशत घरधुरीले कृषि तथा पशुजन्य व्यवसायलाई प्रमुख पेशाका रुपमा अवलम्बन गरेका छन् भने बैदेशिक रोजगारीलाई मुख्य पेशाका रुपमा लिने घरधुरी संख्या २०.६१ रहेको छ ।

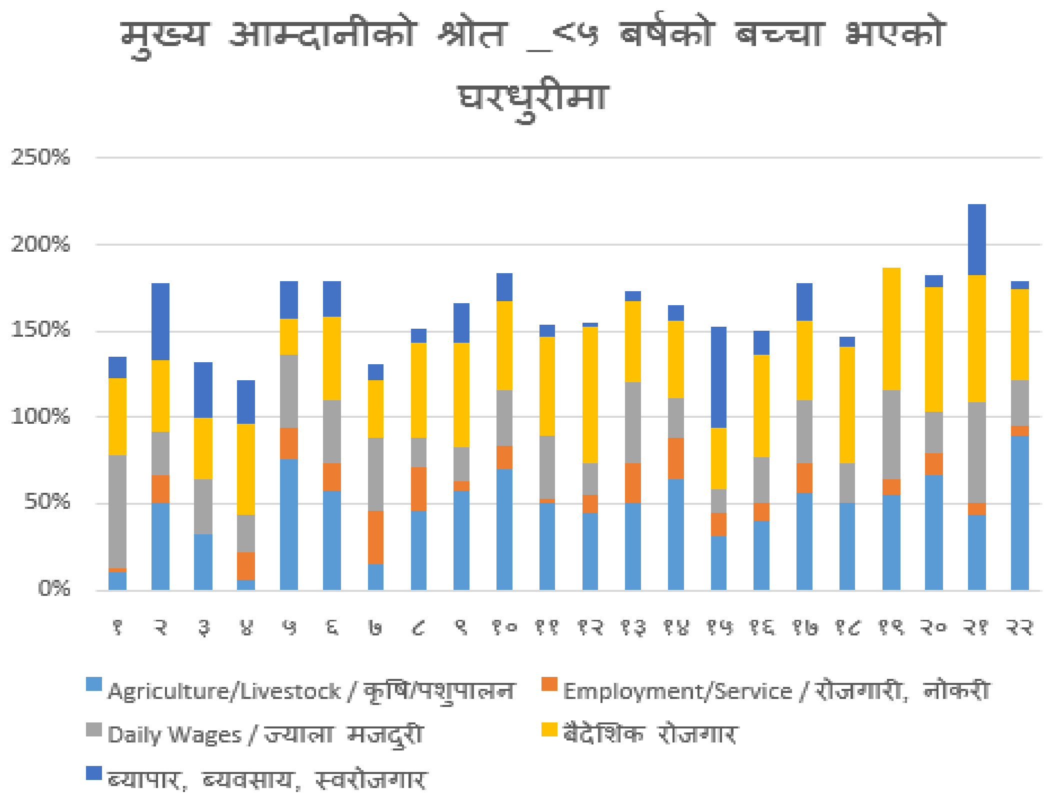

Average: 56%

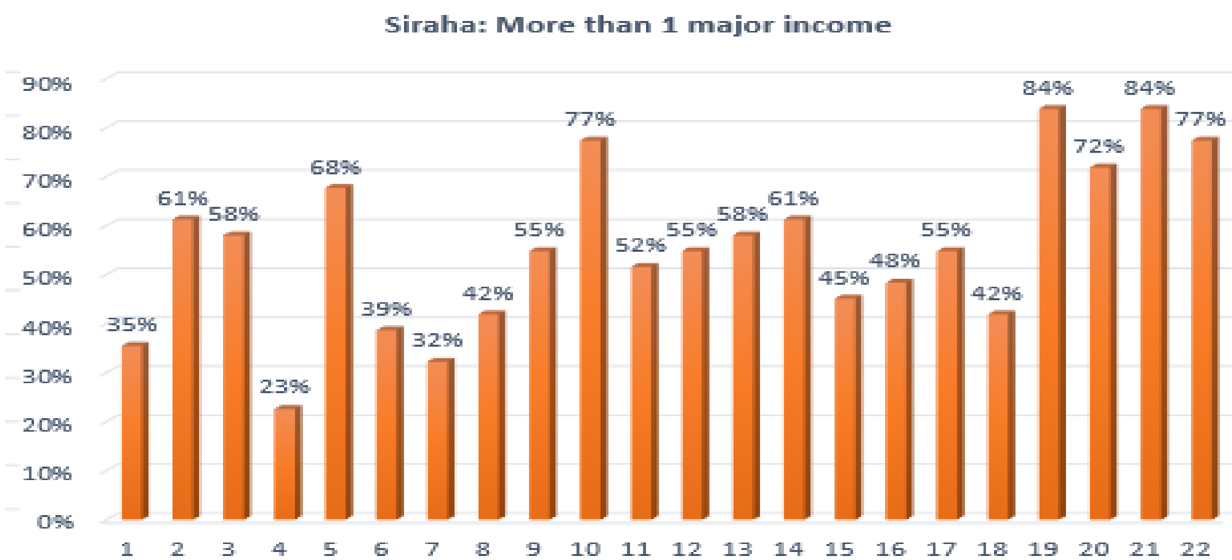

एक भन्दा बढी आम्दानीको श्रोत भएको ५ बर्ष भन्दा कम उमेरका बच्चाहरु भरेको घरधुरी को प्रतिशत

नगरपालिकामा भूमिहीनहरु दर्ता गर्ने प्रकृया यस प्रकार रहेको छ :

- भूमिहिन समुह गठन निर्णय मिति तय गरिनेछ।
- वैठक निर्णयको प्रतिलिपि समाबेश गर्नुपर्नेछ ।
- विधान अनिवार्य पेश गर्नुपर्नेछ ।
- सदस्यको नगरिकता प्रतिलिपि, वडाको सिफारिस, समुहको छाप र २ प्रति अध्यक्षको फोटो पेश गर्नु पर्छ।
- निवेदन सहित कागजात फाइलमा राख्ने र सो समुहलाई नगरपालीकाको कृषि विकास शाखामा दर्ता गरिनेछ।

भूमिहिन कृषक समुहका लागी लिजमा जग्गाको प्रवन्ध गरी वार्ड तथा स्थानिय वित्तीय संस्था संग समन्वय गरी व्यवसायिक तरकारी खेति उत्पादन गरिएको हाल १५ जना महिलाबाट तरकारी खेतिमा संलग्न रहेको पयिएको छ । अन्यका लागी कमला नदिको बाझो जमिनमा वार्ड कार्यालय संग समन्वय गरी कार्यक्रम अगाडी बढेको कृषि समुहले जनाएको छ। सिप विकास तालिम दिई चुरा बनाउने १८ जना महिला , बाँसको मुडा बनाउने १६ , छनौटका आधारमा क्रममा टेलरिङ, ब्यूटिसियन, सरफ साबुन बनाउने जस्ता समुहमा व्यवसायिक तालिम संचालन गरी आय आर्जन गर्ने कार्या चलिरहेको छ। स्थानिय स्तरमा पाइने खर, परालको , गहूँको छवाली बाट चकटी,डालिया, वासबाट चगेंरा केराको पात चटाइ वा अन्य वस्तु वनाइ जीविकोपार्जनमा सुधार ल्याउने प्रचुर सम्भावना पनि रहेको पाईन्छ ।

संयोजित रुपमा निम्न वर्गहरू अवलोकन गरियो: दैनिक ज्याला र विप्रेषणमा आधारित परिवारहरु व्यापार र स्वरोजगार भन्दा अपेक्षाकृत अधिक अस्थिर छन्। बिस्तृत अन्तर्वार्ताका अनुसार सिरहाका सबै वडामा दिगो व्यवसाय र स्वरोजगारीको अभाव, र कम आम्दानीको श्रोत भएका परवारकोको बाहुल्यता पाइएको छ । सरकारले व्यवसायको विकास र स्वरोजगारका अवसरहरू सिर्जना गर्नेतर्फ ध्यान दिनुपर्छ । यी क्षेत्रहरू बलियो दिगो क्रय शक्तिको मेरुदण्ड हुन् र सिमान्तकृत जनसंख्याको पोषण मूल्य श्रृंखला सुधार गर्न मद्दत गर्दछ।

५ वर्ष भन्दा कम उमेरका बालबालिका भएको परिवारको जग्गाको पहुच तथा स्वामित्व

सर्वेक्षण गरिएका ७८% घरधुरीको जमिनमा पहुँच छ (भाडामा लिएको वा स्वामित्वमा रहेको) । कूल घरधुरीमध्ये ८४.६% प्रतिशतसँग दर्ता जग्गा छ भने बाँकी १५.४% प्रतिशतसँग दर्ता गरिएको जग्गा छैन । १४.३% प्रतिशत भूमिहीन परिवारले मात्र

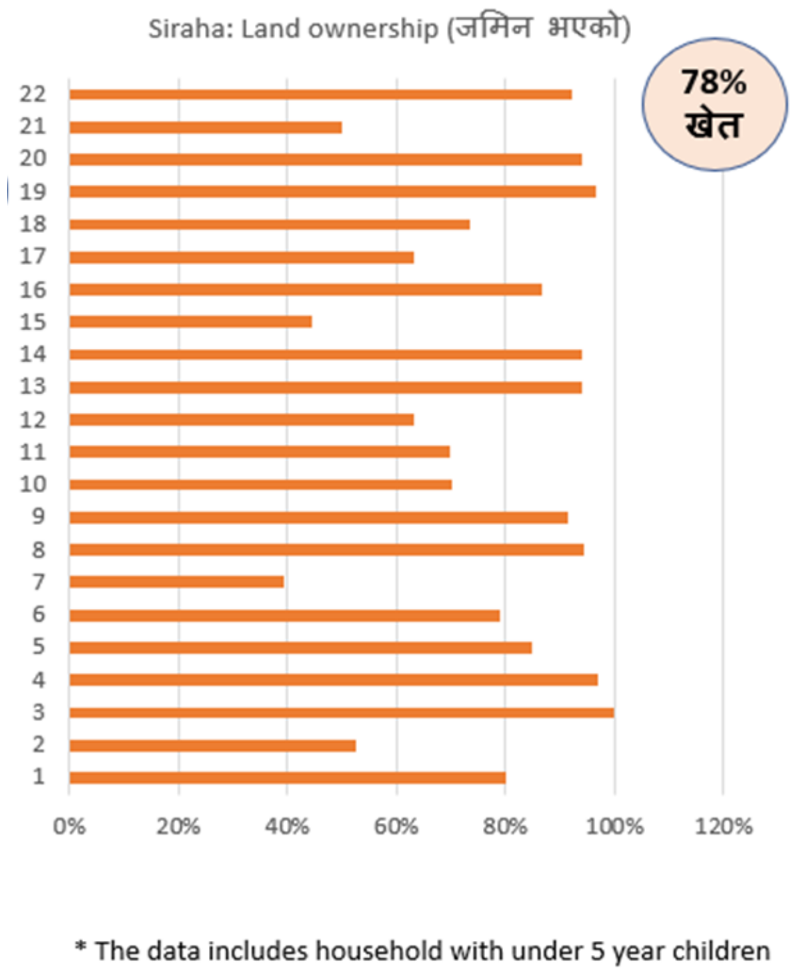

जग्गा दर्ता गरेको पाइएको छ ।[5] दर्ता भएको जग्गा (घर र घरबारी बाहेक) भएका घरधुरीको औसत क्षेत्रफल लगभग १० कट्ठा रहेको छ।

यस नगरपालिका का वडा अध्यक्ष तथा key informant संग को FGD मा बुझ्दा भूमिहीन समूहमा मुख्यतया आफ्नो समुदाय र बाहिर कृषि श्रमिक, मिस्त्री र सिकर्मीको काममा निर्भर रहेको बताएका छन्। करिब ३५ प्रतिशत भूमिहीन परिवारसँग आयको दोस्रो स्रोत नभएको पाइएको छ । कृषि भन्दा पनि वैदेशिक रोजगार/विप्रेषण (रेमिटेन्स) नै आफ्नो आम्दानीको मुख्य स्रोत भएको सिरहाका किसान समूहका सहभागीले बताए ।

पाँच बर्ष भन्दा मुनि का बालबालिका भएको घरमा पशुधनको स्वामित्व

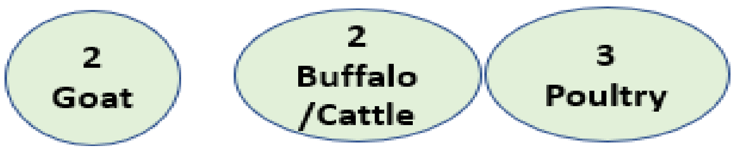

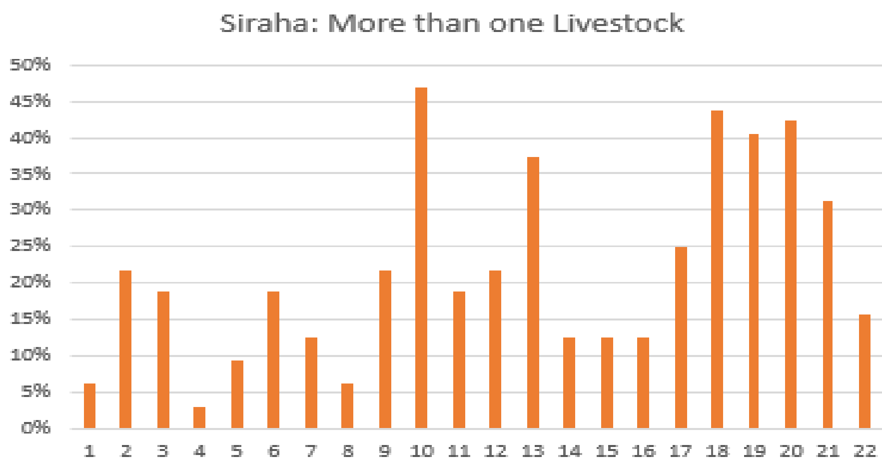

पालिकाको तुलनामा कुखुरा, परेवा र हाँस पाल्ने परिवार संख्या कम देखिन्छ, यस पालिकाको कृषकहरुले भैंसी, बाख्रा र गाई पालन गर्ने गरेका छन् , कुखुरा, परेवा र हाँस पाल्ने घरपरिवार नभएकोले पोषणका हिसाबले असुरक्षित रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

४.३. शैक्षिक विवरण Educational Status of the population in the municipality

यस नगरपालिकाको साक्षरताको स्थिति हेर्दा ६९.२५ प्रतिशत साक्षरता रहेको देखिन्छ । जसअनुसार पुरुष साक्षरता ७९.२६ प्रतिशत र महिला साक्षरता ५९.७१ प्रतिशत रहेको छ भने २७.७३ प्रतिशत निरक्षरता अझै कायम रहेको छ ।

शैक्षिक स्तर अनुसार पालिकाको जनसंख्या हेर्दा १२.२० प्रतिशत पूर्वप्राथमिक, ४९.७७ प्रतिशत आधारभूत तह, २८.९७ माध्यमिक तह, ४.८५ स्नातक तह, १.०७ स्नातकोत्तर वा माथिल्लो तह र २.०६ प्रतिशत जनसंख्या प्राविधिक १० कक्षा अध्ययन गरेको देखिन्छ ।

घरधुरी सर्बेक्षण अनुसार यस पालिकामा अझै पनि एक चौथाई जनसंख्या निरक्षर रहेको छ, यसबाट सिद्ध हुन्छ की खाध र पोषण सुरक्षा समबन्धि जनचेतना न्यून रहेको छ। पुरुष भन्दा महिला ठुलो संख्यामा निरक्षर हुनु र माथिल्लो तहको

[5] Baseline Survey 2022

शिक्षामा महिला न्यून संख्या हुनुले शिक्षामा विभेद भएको र पोषण तथा खाध्य सुरक्षा सम्बन्धि पनि जनचेतन कम हुन् सक्ने अवस्था छ ।

पोषण खाद्य सुरक्षा को जानकारी न्युन हुनुमा पर्याप्त शिक्षा नहुनु का साथसाथै घरका काम काज देखि खान पिन सम्मको काम महिलाले व्यहोर्नु पर्ने अवस्था मुख्य कारण रहेको छलफलबाट प्रस्ट हुन्छ । तसर्थ महिला शिक्षामा बिशेष जोड दिनुपर्ने आवस्यकता देखिएको छ । आमाको शिक्षा बालबालिकाको पोषणको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण कारक हो। यसले महिला शिक्षामा गरिएको लगानीले महिला र उनीहरूका छोराछोरीका लागि मात्र नभई समग्र समाजका लागि फाइदा र प्रगति ल्याउने छ भन्ने पुष्टि गर्छ ।

किशोरीहरु गर्भावातिहुने दर मधेश प्रदेशमा २० प्रतिशत छ भने सबैभन्दा कम वाग्मती प्रदेशमा ८ प्रतिशत छ । त्यसैले सिरहा नगरपालिकामा किशोरी आमाहरुका लागि सुरक्षित मातृत्वको कार्यक्रम लागायत बिद्यालयमा पोषण कार्यक्रम गर्नु एकदमै जरुरी हुन्छ ।

४.४. खाद्य सुरक्षाको स्थिति Household Food Security Status

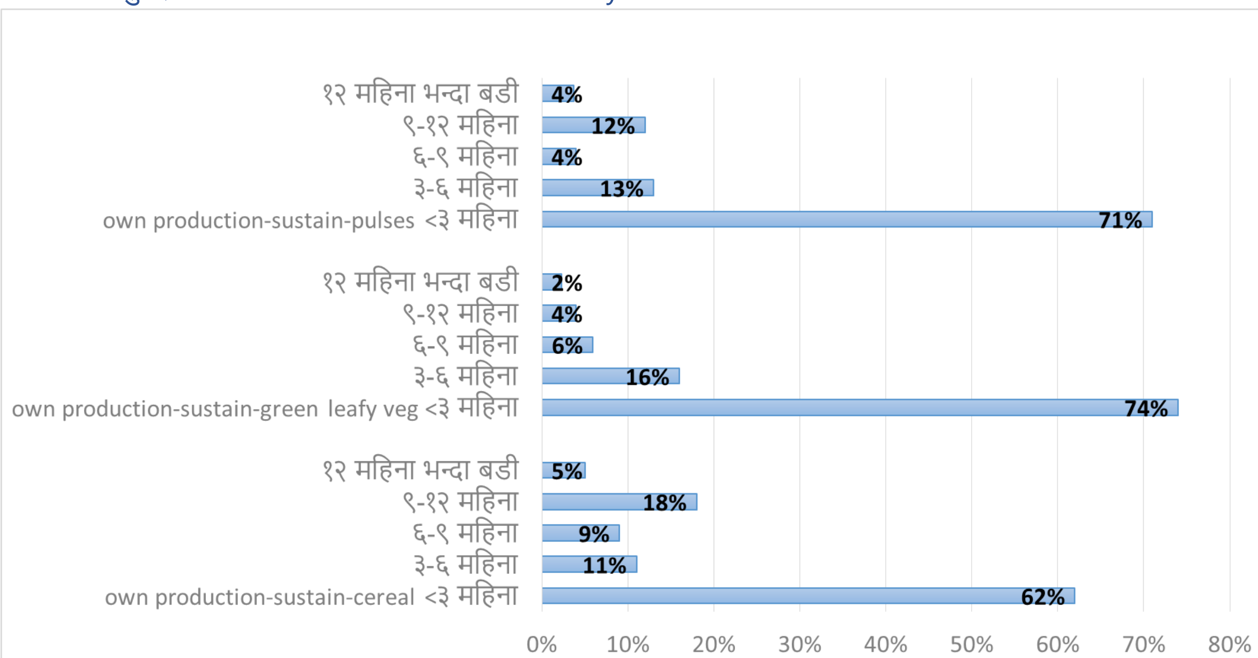

यस पालिकामा ९ देखि १२ महिना सम्म आफ्नों उत्पादनले तरकारी 6%, दल 16% र अन्नबाली २३%, खान पुग्ने घर धुरी संख्या छ भने तिन महिना सम्म मात्रै तरकारी 74%, दल 71% र अन्नबाली 62% छ, यसबाट प्रस्ट हुन्छ की, ठुलो संख्यामा घरपरिवार खाध्य असुरक्षित छन् ।

खाद्यान्नको उत्पादकत्व उच्च हुदाहुदै पनि यो नगरपालिकामा खाद्यान्न अपुग हुने गरेको छ । यस नगरपालिकामा उन्नत जातका बीउ तथा पशु प्रजाति र आधुनिक कृषि प्रणालीको विकास हुनपनि सकेको छैन । यहा बिउ बिजन तथा मलको कमी र आवश्यक जनशक्तिको कमी छ । जलवायु परिवर्तनबाट पानीको उपलब्धता हुनसक्ने प्रतिकूल असरलाई न्यूनीकरण गर्ने उपाय समयमै अवलम्बन गरी जोखिम व्यवस्थापन गर्नु जरुरी छ । कृषि जग्गा घडेरीका लागि अनियन्त्रित प्रयोग भएको र जथाभाबी सडक तथा मार्गहरुको निर्माण जस्ता प्रवृतिका कारण कृषिजन्य भूमि संकुचित हुँदै गएको पनि पाईन्छ । धेरै घरपरिवारका व्यक्तिहरु आफ्नो कृषिभूमिलाई बाँझो राखी, बैदेशिक रोजगारमा गएको देखिएको छ । यसका कारणले उत्पादनमा कमि आएको देखिन्छ र घर परिवार खाद्य असुरक्षामा परेको छ । सो घरले बैदेशिक रोजगारबाट आएको आम्दानीले बजारबाट खाद्यान्न खरिद गरेर आफ्नो गुजारा चलाएको देखिन्छ ।

खाद्य उपभोग स्कोर [6]

नेपालमा खाध्य असुरक्षित घर परिवार वा थोरै खाने कुरा खाने घरपरिवारको संख्या २३.२ प्रतिशत छ, भने मदेश प्रदेशमा २६.२ प्रतिसत रहेको छ । यी परिवारले बढीमा चार वटा समुहको खाध्य बस्तु मात्रै उपभोग गर्दछन । यस्तै नेपालमा ७६.८ प्रतिशत घरपरिवारमा खाध्य बस्तु उपभोगको स्कोरको स्वीकार्यताको अवस्था छ । यस्तै गरि मदेश प्रदेशमा खाध्य बस्तु उपभोगको स्वीकार्यताको स्कोरको ७३.८ प्रतिशत परिवारमा मात्रै छ ।

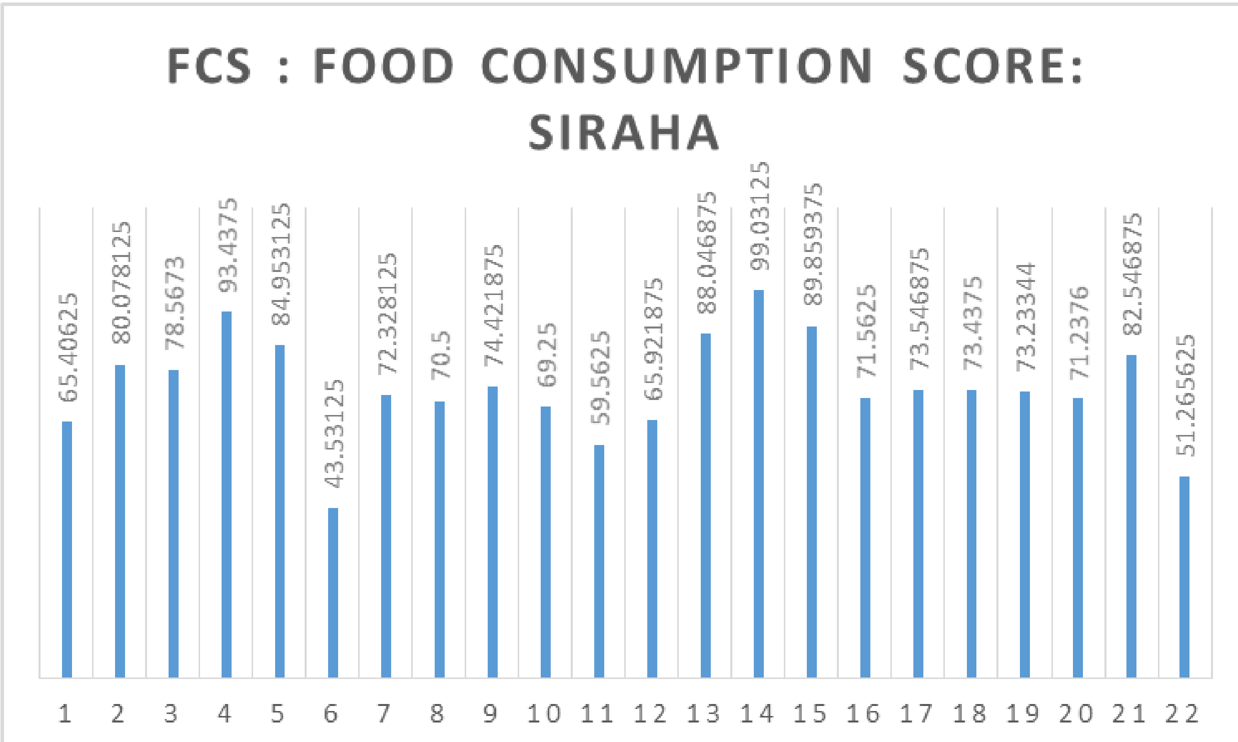

खाद्य उपभोग स्कोर जनसंख्याको लागि स्वीकार्य स्तरमा छ। FCS ले पछिल्लो सात दिनमा उपभोग गरिएका खाद्य समूहहरूको विविधता र फ्रिक्वेन्सीमा घरपरिवार-स्तरको तथ्यांक देखाउछ।

0-२८: न्यून खाद्य उपभोग स्कोर / अस्वीकार्य; २८-४२: सीमा रेखा भित्रको खाद्य उपभोग स्कोर ; >४२ : स्वीकार्य खाद्य उपभोग स्कोर ।[7]

यस नगरपालिकाको पाँच वर्ष मुनिका बच्चा भएको घरधुरीमा FCS औसतमा ६५.४% देखिएको छ। वडा नुम्बर ४ र १४ मा ९० भन्दा बढी देखिएको छ भने वडा नम्बर ६ मा सबै भन्दा कम भएता पनि स्वीकार्य स्कोर देखिएको छ।

---

[6] The FCS is a proxy of households' food access and a core WFP indicator used to classify households into different groups based on the adequacy of the foods consumed in the week prior to being surveyed. Based on 'nutrient density' which is a term used to subjectively describe a food group's quality in terms of caloric density, macro and micro nutrient content, and actual quantities typically eaten.
1) FCS is a good indicator of a household's food security; however, it does not help with understanding the quality of diets consumed by a specific group of household members, such as children 6-59 months of age. 2) FCS is prone to seasonal variations.

[7] Adjusted threshold for Nepal, Nepal Thematic Report on Food Security and Nutrition 2013.

खाद्य असुरक्षा सम्बन्धित सामना गर्ने संयन्त्र : Coping Mechanism

आफ्नै उत्पादन र नियमित आय दैनिक घरको व्यवस्थापन गर्न पर्याप्त नहुदा कसरी निर्वाह गर्नुहुन्छ भनेर सोध्दा सिरहा नगरपालिकाका जनताले निम्न तरिकाहरू भन्नुभयो :

- ३६% सर्बेक्षण गरेको घरधुरीमा बैदेशिक रोजगारबाट
- २६% ज्याला मजदुरी
- २४% मौसमी मजदुरी

यस पालिकामा ३९ % घरधुरीले ऋण लिएर दैनिक गुजारा तथा खाद्यान्न खरिद गर्छन भने ६१% अन्ननिर्भर भएको देखिन्छ। ऋणलिएर दैनिक गुजारा गर्ने मध्ये ५४% ले साथी तथा नातेदार बाट (वडा २,३,४,८,९,१०,११, १८, २०, २२), २८% ले सहकारी बाट (वडा १, ५, ८, १०) र धैरै कम <१०% ले बचत समूह बाट ऋण लिएको भेटियो।

ऋण तिर्ने योजनाहरुको बारेमा सोध्दा बैदेशिक रोजगार, ज्याला मजदुरी तथा मौसमी मजदुरीबाट तिर्ने भनेर बताय।

सिरहा नगरपालिकाको कृषि सहकारीको व्यवस्थापक संगको मुख्य सूचनादाता अन्तर्वार्तामा यस नगरपालिकामा करिब ५-१०% व्यक्तिहरुले आफ्नो जीविका निर्वाह गर्नको लागि आफ्नो भौतिक सामाग्री बिक्री गर्ने, गाई बस्तु तथा जग्गा जमिन बेच्ने तथा मिटर ब्यजमा ऋण लिने गरेको बताएका छन्। माछा मासु लगायत अन्य पोषिलो खाद्य वस्तुहरु कम खाएर कुपोषित भएको पनि बताएका छन्।

आफ्नो कृषि उत्पादनले नपुगेको बेला कसरी जुटाउनु हुन्छ		**% of HH surveyed**
बैदेशिक रोजगार	146	36%
ज्याला मजदुरी	105	26%
मौसमी मजदुरी	98	24%
ऐचो पैचो	40	10%
ऋण वा जायजेथा बिक्री	10	2%
अन्य	4	1%
कम खाने आधा पेट खाने	0	0%
	403	

ऋण तिर्ने योजनाहरु :		**% of HH surveyed**
ज्याला मजदुरी	31	26%
बैदेशिक रोजगार	43	36%
मौसमी मजदुरी	30	25%
एचो पैचो	12	10%
ऋण तथा जायजेथा बिक्री	3	2%
अन्य	1	1%

बजारबाट वस्तु खरिद :

बजारबाट सबै प्रकारका वस्तुहरू खरिद गरिएको पाइएको छ। बजारमा अनाज, दाल, तरकारीजस्ता थोरै वस्तु बिक्री हुने गरेको पाइएको छ। अनाजको हालको स्टक अधिकांश जनसंख्याको लागि लगभग एक वर्ष टिक्ने देखिएको छ।

अघिल्लो वर्षको तुलनामा हालको स्टक ५८ प्रतिशत उस्तै रहेको र ३२ प्रतिशतले बढेको बताएको छ। मुख्यतया बाढी र खडेरी, गत वर्षको तुलनामा कम खेती गरिएको जमिन र कृषि सामग्रीको अभाव वा कम हुनुका कारण करिब १०% जनसंख्याको आफ्नै उत्पादनको मौज्दात घटेको छ।

	३० दिम औषत खाध्य बस्तुमा भएको खर्च	**श्रेणी**
अन्न बाली Cereals	NPR 1857	200-25000
जरे र कन्दमुल Roots and Tubers	NPR 1327	200-2500
माछा, माशु, र अन्डा Fish, Meat and Egg	NPR 1609	200-6000
दलहन र तरकारी Pulses and Vegetables	NPR 845	500-5000
दुध, चीज, र अन्य Milk, Cheese and others	NPR 1623	100-9000

जमिनभएको र भूमिहीन दुवै परिवारले औसत अन्नमा रु १८५७, जरे कन्दमुलमा रु १३२७, माछा, मासु र अन्डा मा रु १६०९, दलहन र तरकारीमा रु ८४५ तथा दुध, डेरीमा रु १६२३ औसतमा एक महिनामा खर्च गर्ने गरेको देखिएको छ।

	३० दिनमा औषत बिबिध खर्च	*श्रेणी*
यातायात र संचार Transport and Communication	NPR 1644	200-25000
शिक्षा, शुल्क, र ड्रेस Education, School fee and Uniform	NPR 3320	200-2500
निर्माण, घर मर्मत, घरभाडा र इन्धन Construction, house repair, house rent, Fuel	NPR 2803	200-6000
औषधि र स्वास्थ्य उपचार Medical expense and health care	NPR 3852	500-5000
बिबिध Miscellaneous Item	NPR 2515	100-9000

विगत ३० दिनमा १८%ले अन्न व्यवस्थापनमा खर्च नगरेर आफ्नै उत्पादनले पुगेको देखिएको छ। ५.२%ले माछा, मासु र अण्डामा; र २०%ले दाल र तरकारीमा आफ्नै उत्पादनले गर्दा बजार खरिद गर्नु नपरेको बताएका छन्।

सबै घरपरिवारले दूध, चिज र अन्यमा खर्च गरेका र बजारमा निर्भर हुनु परेको तथ्यांकले देखाएको छ । यातायात, संचार, शिक्षा, घर निर्माण तथा औषधि/ उपचारमा जनताको धेरै खर्च भएको पनि पाईएको छ।

बजारबाट वस्तु खरिद गर्दा धेरै जसो खर्च अखाद्य वस्तुमा भएको पाइयो। यसका विभिन्न कारणहरुको बारेमा लक्षित समूह संग छलफल गरियो। कृषक समूह, साना मझौला व्यवसायिक समूह, कृषि र पशुधन विभागको प्रतिनिधिहरु रहेका सामुहिक छलफलमा यस पालिकाका खर्चको प्रकार निर्धारण गर्ने मुख्य कारणहरु बैदेशिक रोजगार बाट प्राप्त आय, खेति भए/ नभए को घरधुरी, परिवारको शिक्षाको स्तर, मोबाइल तथा अन्य उपकरणको प्रयोग तथा शहर/बजार नजिक घर भएको रहेको बताए। तथ्यांक अनुसार सबै भन्दा बढी खर्च बच्चाहरुको पढाई तथा औषधि/स्वास्थ्य उपचारमा भएको पाइयो।

	३० दिनमा औषत बिबिध खर्च	*श्रेणी*
यातायात र संचार Transport and Communication	NPR 1644	200-25000
शिक्षा, शुल्क, र ड्रेस Education, School fee and Uniform	NPR 3320	200-2500
निर्माण, घर मर्मत, घरभाडा र इन्धन Construction, house repair, house rent, Fuel	NPR 2803	200-6000
औषधि र स्वास्थ्य उपचार Medical expense and health care	NPR 3852	500-5000
बिबिध Miscellaneous Item	NPR 2515	100-9000

४.५. पोषण र स्वको अवस्था Household Nutrition and Health Status

पोषण तथा स्वास्थ्य	Average percentage/score
Early initiation of BF (10.1)	59%
Exclusive BF (10.2)	75%
Complementary Feeding (10.5)	81%
Scores	
FCS : Food Consumption Score	65.4%
W-DDS: Women Diet Diversity Score	5
MDDS: Minimum Diet Diversity Score of 0-२४ month	3.25
Responsive feeding	
खाना खाने समयमा बच्चालाई ध्यान दिने	62%
उनीहरूसँग कुरा गर्ने	45%
ताली बजाउदै खुवाउने	53%
आफ्नो मुख खोलेर खाएको जस्तो गर्ने	42%
प्रोत्साहनजनक शब्दहरू भन्ने	49%
बच्चाहरूलाई हसाउने अनुहार बनाउने / खेल्ने / हास्ने	8%
Growth Monitoring (SAM/ MAM Screening	
PHC/ORC	13%
स्वास्थ्य चौकी	79%
खोप क्लिनिक	13%
१५-४९ बर्ष उमेरका महिला ले २४ घण्टामा कति पटक खानेकुरा खाएको पाइयो	
१ पटक	3%
२ पटक	21%
३ पटक	52%
४ पटक र बढी	36%
ANC गरेको %	
१ पटक	4%

२ पटक	13%
३ पटक	27%
४ वा बढी	48%
PNC	71%
१ पटक One	8%
२ पटक Two	12%
३ पटक वा बढी Three or more	20%
Supplementation iron/folic छ , गर्भावस्थाको समयमा मात्र Yes - only during pregnancy	44%
Supplementation iron/folic (10.21) छ, गर्भावस्थाको समय तथा त्यस पछि पनि Yes - both during and after pregnancy	13%
Iodised Salt	79%

जन्मिएको १ घण्टाभित्र जति सक्दो चाडो नवजात शिशुलाई स्तनपान शुरु गराउन स्वास्थ्यकर्मीहरु मार्फत आमालाई परामर्श दिनुपर्दछ । सिरहा नगरपालिकामा ६ महिनासम्म बालबालिकालाई पूर्ण स्तनपान नगराइएको पाइन्छ । ६ महिना पूरा भएको बालबालिकालाई पूरक वा थप खाना सुरु गरी कम्तिमा २ बर्षको उमेरसम्म स्तनपानको साथै थप खानाको प्रवर्द्धन गर्नु पर्ने हुन्छ । यी कार्यहरुको उचित व्यवहारमा लागु नगर्नाले कुपोषणको मुख्य समस्या देखिएको छ।

यस नगरपालिकामा ५९% बालबालिकालाई जन्मिएको एक घण्टा भित्र आमाले स्तनपान गरेको भेटिएको छ । बच्चालाई ६ महिना सम्म आमाको दुध मात्रै खुवाउने ७५% आमाहरु रहेका छन् । छ महिना भन्दा बढी समयसम्म बच्चालाई आमाको दुध मात्रै खुवाउने चलन ३६% मा देखिएको छ । बच्चा जन्मिएको ६ महिना हुदासम्म आमाको दूधमात्र खुवाउने(पूर्ण स्तनपान) तथा बच्चा ६ महिनाको भएपछि पनि आमाको दूध कम्तिमा २ बर्षको उमेरसम्म निरन्तर खुवाउनु पर्दछ । सर्वेक्षण गरिएका आमाहरुमा ८८% ले आमाको दुध मात्र खुवाएको देखिएको छ भने , ६% ले गाई भैंसीको दुध पनि खुवाएको, र ६% ले अन्य पेए पदार्थ खुवाएको बताएका छन् ।

हाल स्तनपान गराउने बालबालिकाको अनुपात उमेर बढ्दै जाँदा ह्वात्तै घटेको छ । बिरामी तथा कुपोषित बालबालिकाको खानपान र स्याहारको प्रवर्द्धनमा पनि कमी भएको देखिएको छ ।

सिरहा नगरपालिकाका स्वास्थ्यकर्मीहरु अनुसार स्तनपानलाई निरुत्साहित गर्ने खालका बिज्ञापन,प्रचार प्रसार आदिलाई नियन्त्रण गर्नु जरुरि देखिन्छ । सो का लागि सरोकारवाला निकायहरुसंग पैरबी, समन्वय बैठक (संसद, उच्च सरकारी अधिकारी, निजी अस्पताल समेत) गर्नु पर्दछ । सार्बजनिक स्थान तथा कार्य स्थलमा आमा र शिशुमैत्री वातावरण(स्तनपान कक्ष) को स्थापना गरी स्तनपानलाई प्रोत्साहन गरेमा पूर्ण स्तनपानको दरमा बृद्दि ल्याउन सकिन्छ । महिलाहरुलाई कार्यालय समयमा स्तनपान गराउने छुट्टै समय मिलाउनका लागि आवश्यक पहल गर्नु जरुरी देखियो। सो का लागि उपयुक्त सार्वजनिक स्थानहरुको छनौट गरी स्तनपान कक्षको स्थापना गर्नुपर्ने पनि लक्षित सामुहिक छलफलबाट दर्शाइएको थियो ।

आमाको दूधलाई प्रतिस्थापन गर्ने बस्तु (बिक्रि,वितरण,नियन्त्रण) ऐन २०४९ तथा नियमावली २०५१ लाई समय सापेक्ष परिमार्जन गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने/गराउने । सो का लागि संघीय तथा प्रादेशिक स्तरमा स्तनपान संरक्षण तथा

सम्बर्द्धन समितिलाई सकृय बनाई नियमित बैठक संचालन गर्ने जस्ता कार्य लाई आधिकारिक रुपमा अगाडि बढाउनु पर्ने देखिन्छ।

बच्चा "छ " महिनाको भएपछि पूरक आहारको सुरुवात (Complementary Feeding)

८१% आमाले छ महीना पछी मात्रै बच्चालाई पुरक आहार खुवाने गरेको अटेका छन् भने ३% ले जन्मने बितिकै, ४% ले आमाको दुध अपुग हुँदा दिने गरेको भनेका छन् भने २%ले आमालाई दुध खुवाउने समय नहुँदा पुरक आहार खुवाउने गरेको बताएका छन् ।

नवजात शिशु मध्ये २२% ले जन्मेको २४ घण्टा भित्र आमाको दुध बाहेक पाउडर/टिन/ताजा दूध पाएका छन्।

आमा समूह संग गरेको छलफलमा समुहका महिलाहरुले भन्नुभयो कि - शिशु ६ महिना पूरा हुनासाथ आमाको दूधका साथसाथै पोषिलो पुरकखाना खुवाउन प्रोत्साहन गर्नुपर्दछ। नगरपालिकाको अग्रसरतामा समुदायस्तरीय पुरक खाना खान आमा तथा स्याहारकर्तालाई प्रोत्साहनको प्रवर्धन गर्नुपर्दछ । पुरक खाना बनाउनका लागि स्थानीय स्तरमा उपलब्ध खानेकुराहरु (जस्तै: जाउलो, पोषिलो पिठो,अन्डा,मासु दाल,गेडागुडी ,फलफुल दूध आदि) लाई प्रवर्द्धन गरिनुपर्ने देखिएको छ । बालबालिकाको दैनिक खानामा खाद्य विविधता प्रवर्द्धन गरि सन्तुलित आहार खुवाउन प्रोत्साहन गरिनुपर्ने देखिएको छ।

कृषि समुहका सदस्यहरुको अनुसार बालबालिकाको पोषणको सुधार गर्न खाद्यबस्तुमा आधारित आहार निर्देशिका बमोजिम स्वास्थ्यलाई हानी गर्ने खानेकुराहरु(जंकफुड, बढी गुलियो,नुनिलो,अस्वस्थकर खानेकुराहरु आदि) निरुत्साहित गरिनुपर्ने देखिएको छ । सो का लागि संघ तथा प्रदेश तहमा सरोकारवालासंगको समन्वय, पैरवी बैठकको व्यवस्था गर्नु जरुरी हुन्छ। खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागसंगको सहकार्यमा विविन्न खानेकुराको पोषण प्रोफाइल तयार गरी स्वस्थकर तथा अस्वस्थ्यकर खाने कुराको वर्गीकरण गर्नु अत्यधिक महत्वपूर्ण छ । स्थानीय स्तरमा ६-२३ महिनाका स्वस्थ्य शिशु प्रतिस्पर्धा गराउने जस्ता कार्यक्रमहरु संचालन गरी स्तनपान तथा पौष्टिक खानाको प्रवर्द्धन गरिनुपर्ने देखिएको छ।

न्युनतम आहार विविधता (६ महिना – २४ महिनाका बाल बालिकामा)- Minimum dietary diversity

शिशु र साना बालबालिकालाई खुवाउने अभ्यासले दुई वर्ष मुनिका बालबालिकाको पोषण स्थितिलाई प्रत्यक्ष असर गर्छ। बालबालिकाको पोषण, स्वास्थ्य र विकासमा सुधार गर्न शिशु र साना बालबालिकालाई खुवाउने अभ्यासहरू सुधार गर्नु महत्त्वपूर्ण छ। पूरक आहार समयमै, पर्याप्त र उपयुक्त हुनुपर्छ। यसको मतलब सबै शिशुहरूले 6 महिनादेखि आमाको दूधको अतिरिक्त विविध पूरक खानाहरू प्राप्त गर्न थाल्नुपर्छ। शिशु र साना बच्चालाई खुवाउने अभ्यास सूचकहरू विभिन्न प्रकारका स्तनपान र पूरक खुवाउने अभ्यासहरूको प्रभावकारी अनुगमन गर्न प्रयोग गर्न सकिन्छ।

WHO 2010 प्रतिबेदनले बिभिन्न 7 खाद्य समूहहरू वर्णन गर्दछ। जुन २०१७ को विशेषज्ञ परामर्शको आधारमा, आमाको दुधलाई आठौं खाद्य समूहको रूपमा थपिएको छ र MDD को मापदण्ड ७ समूह मध्ये ४ बाट ८ समूह मध्ये ५ मा परिवर्तन भएको छ।[8]

६ महिना देखि २ वर्षको बच्चाहरुले प्रति दिन (24 घण्टामा) कम्तिमा ८ मध्ये ५ खाद्य समूहहरू समावेश गरी खाना खानु पर्छ। ५ भन्दा कमको नतिजालाई बच्चाले खाएको खाना अपर्याप्त तथा बिबिधताको कमी भएको मानिन्छ ।

[8] The WHO 2010 document describes 7 food groups. Based on the June 2017 expert consultation, breast milk has been added as an 8th food group and the criterion for MDD has shifted accordingly, from 4 of 7 groups to 5 of 8 groups.

५४% घरपरिवारले मात्र 24 घण्टा भित्र ५ वा बढी अंक प्राप्त गरेका छन् । सिरहा नगरपालिकाको औसत MDDS स्कोर ३.२५ रहेको छ।

खाना खान प्रोत्साहित गर्ने विभिन्न तरिका

पाँच वर्ष मुनिका बालबालिका भएका घरपरिवारलाई बालबालिकालाई खानामा उत्प्रेरित गर्ने बिभिन्न तरिकाको बारेमा जानकारी सोधिएको थियो । बैसठी प्रतिशत (६२%) ले खाना खुवाउँदा बालबालिकालाई ध्यान दिँदा उनीहरूलाई खान प्रोत्साहन गर्ने उल्लेख गरिएको छ भने ४५ प्रतिशतले खाना खुवाउँदा बालबालिकासँग कुरा गर्नु भनेको खान प्रोत्साहन गर्ने तरिका हो । ५३% ले ताली बजाएर आफ्नो बच्चालाई खाना खान प्रोत्साहित गर्ने प्रतिक्रिया दिए। खानाको लागि प्रोत्साहन गर्ने अन्य तरिकाहरूमा प्रोत्साहनदायी शब्दहरू (४९%), र हास्यास्पद अनुहार वा हाँस्ने (८%) समावेश छन्।

दुई वर्ष मुनिका ९५% बालबालिकाको वृद्धि अनुगमन गत 1 वर्ष गरिएको थियो। आसमान नेपालको सहयोगमा नेपाल सरकारका स्वास्थ्यकर्मी द्वारा स्वास्थ्य चौकी तथा नर्प क्याम्प मार्फत बृद्दि अनुगमन व्यापक रुपमा हुदै आएको छ। वृद्धि अनुगमन सम्बन्धी निम्न समस्या तथा चुनौतिहरु स्वास्थ्यकर्मीहरु बताउछन् :

- आमा तथा स्याहारकर्ताहरु वृद्धि अनुगमनको महत्वका बारेमा अनभिज्ञ हुनु।
- वृद्धि अनुगमन तथा प्रबर्द्धन्ले बालबालिका, परिवार तथा समुदायलाई पुर्याउने फाईदाका बारेमा आम समुदायमा ज्ञानको कमी हुनु।
- परिवारका अन्य सदस्यहरु (सासु, ससुरा, श्रीमान आदि) ले वृद्धि अनुगमन तथा प्रवर्द्धन सेवाको महत्व नबुझेका कारण आमालाई स्वास्थ्य संस्थामा बच्चाको वृद्धि अनुगमनका लागि निरुत्साहित गर्नु।

शिशु तथा बालबालिकामा आइरनको कमीले हुने रक्तअल्पताको रोकथामको लागि नेपाल सरकार, स्वास्थ्य मन्त्रालयले ६ महिनादेखि २ वर्षसम्मका बालबालिकालाई Home Fortification मार्फत खानामा मिसाएर खुवाउने बाल भिटा वितरण कार्यक्रम लागु गरेको छ । यस पालिकामा बाल भिटा कार्यक्रमलाई मातृ, शिशु तथा बाल्यकालिन पोषण कार्यक्रमसित एकिकृत गरी बालबालिकालाई किन र कसरी बाल भिटा खुवाउने भनी पोषण शिक्षा तथा परामर्शको कार्यक्रम संचालन गरिनुपर्ने देखिएको छ।

किशोरी तथा मातृ स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्था

यस पालिकामा किशोरी तथा महिलाहरुमा विभिन्न कुपोषणको समस्या विद्यमान छ। न्यूनपोषणको अन्तर- पुस्तागत चक्रले मानब जीवन पथको धारणालाई प्रतिनिधित्व गर्दछ। बाल बालिका बचाउमा सुधार ल्याउन एउटी महिला गर्भवती हुनुभन्दा धैरै आगाडि देखि नै थुप्रै कार्यहरु गरिनु पर्दछ । महिलाको स्वास्थ्य स्थितिमा सुधार ल्याउने कार्य अगाडि बढाउनु पर्दछ र उनका आर्थिक तथा सामाजिक समस्याहरुको समाधान गरिनु पर्दछ।

लक्षित समूह छलफलमा महिला स्वयं सेविकहरुले भने अनुसार एउटी महिला न्यूनपोषित हुन्छिन् उनीमात्र होइन उनको अर्को पुस्ता पनि कुपोषण र कमजोर स्वास्थ्यबाट पीडित हुने सम्भावना बढी रहन्छ। नेपाल जनसांखिक तथा स्वास्थ्य सर्बेक्षण २०२२ को अनुसार ३४% प्रजनन् उमेरका महिलाहरुमा रक्तअल्पता भएको देखिएको छ। प्रजनन् उमेरका महिलामा उचाइ अनुसार शरीरको तौल करिब १७ % महिलामा १८.५ भन्दा कम रहेको छ (NDHS २०१६)।

पहिलो गर्भावस्था मा उमेर र जन्म अन्तराल: तथ्यांक अनुसार सिरहा नगरपालिकामा पहिलो गर्भावस्थामा महिलाको औसत उमेर १८.४ वर्ष देखियो।

किशोरावस्थाको पोषणलाई हेर्दा जीवनकालिन पोषण (Life Cycle Nutrition) कायम राख्नु चुनौती देखिन्छ। नेपाल बहुसुचक सर्बेक्षण २०१४ अनुसार २०-२४ बर्षका महिलाहरुमध्ये ४८ प्रतिशत महिलाहरुको २० बर्षको उमेरभन्दा अगाडि नै विवाह गरेको पाइएको छ। १६ प्रतिशत महिलाहरुले १८ वर्षको उमेरभन्दा अघि नै पहिलो बच्चा जन्माइसकेको पाइयो।

मातृ स्वास्थ्य सेवाको उपयोग (Maternal health service utilization) यस नगरपालिकामा सुत्केरी अवस्थामा पाउनुपर्ने स्याहार नपाएको । मुख्य सूचनादाता अन्तर्वार्ताको क्रममा उल्लेख गरिएको थियो कि यस पालिकामा अधिकाम्स सुत्केरी अवस्थामा महिलाको घरायसी लगायत खेतीपाती सम्बन्धी काममा लाग्न पर्ने बाध्यता छ । नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण , २०२२ को अनुसार पनि जम्मा ७० प्रतिशत बच्चा जन्माएका महिलाहरुले बच्चा जन्मेको २ दिनभित्र सुत्केरी जाँच गराएको पाइएको छ । कम्तिमा एकपटक गर्भवती जाँच गराउने गर्भवती महिलाहरुको प्रतिशत ९४% रहेको छ। दक्ष स्वास्थ्यकर्मीको सहयोगमा सुत्केरी गराउने गर्भवती महिलाहरुको दर ८० प्रतिशत पुगेको छ।

यस पालिकाको सर्वेक्षणमा जम्मा ४८ % महिलाहरुले ANC जाँच ४ पटक वा बढी गरेक पाइयको छ । ४% महिलाहरुले जम्मा १ पटक मात्र गर्भावस्थामा स्वास्थ्य केन्द्रबाट जाँच गरिएको देखिन्छ । मातृ तथा बालबालिकाको स्याहारको सन्दर्भमा अझै पनि कतिपय असुरक्षित बानी-व्यवहार देखिएका छन् जस्तै कम जन्मान्तर, जनचेतनाको कमी, असुरक्षित तरिकाले सुत्केरी गराउने, असुरक्षित तरिकाले नवजात शिशुको स्याहार गर्ने, तथा स्वास्थ्यकर्मीको सेवा समयमा नहुनु। महिलाहरुले परिवार नियोजनका साधन सुरक्षित तरिकाले नअपनाउनु वा प्रयोग नगर्नु। स्वास्थ्य सेवाको उपयोगको अवस्थामा सुधार भएता पनि अझै सो सेवा नगरपालिकाको सबै महिलाहरुमा पुग्न सकेको छैन।

यस पालिकामा २०% महिलाहरुले बच्चा जन्मिएपछि ३ पटक वा बढी स्वास्थ्य चौकीबाट सुत्केरी जाँच गरिएको पाईयको छ भने ८% सुत्केरिहरुले १ पटक मात्र जाँच गरेको देखिन्छ। नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण , २०२२ को अनुसार जम्मा ७० प्रतिशत बच्चा जन्माएका महिलाहरुले बच्चा जन्मेको २ दिनभित्र सुत्केरी जाँच गराएको पाइएको छ । कम्तिमा एकपटक गर्भवती जाँच गराउने गर्भवती महिलाहरुको प्रतिशत ९४% रहेको छ । दक्ष स्वास्थ्यकर्मीको सहयोगमा सुत्केरी गराउने गर्भवती महिलाहरुको दर ८० प्रतिशत पुगेको छ।

यस योजना बनाउने क्रममा गरिएको घरधुरी सर्वेक्षण अनुसार १२% महिलाहरुले सिरहा नगरपालिकामा घरमै बच्चा जन्माएको पाईएको छ।

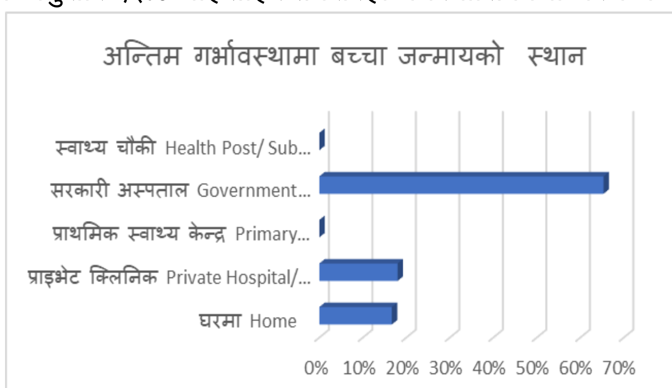

मातृ तथा बालबालिकाको स्याहारको सन्दर्भमा अझै पनि कतिपय असुरक्षित बानी-व्यवहार देखिएका छन् जस्तै कम जन्मान्तर, जनचेतनाको कमी, असुरक्षित तरिकाले सुत्केरी गराउने, असुरक्षित तरिकाले नवजात शिशुको स्याहार गर्ने, तथा स्वास्थ्यकर्मीको सेवा समयमा नहुनु । महिलाहरुले परिवार नियोजनका साधन सुरक्षित तरिकाले नअपनाउनु वा प्रयोग नगर्नु । स्वास्थ्य सेवाको उपयोगको अवस्थामा सुधार भएता पनि अझै सो सेवा सबैमा पुग्न सकेको छैन।

आइरन र फोलिक एसिडको सेवन (Iron and folic acid consumption)

महिला स्वयं सेविका र स्वास्थ्य संस्थाबाट ३ महिना पूरा भएका गर्भवती महिला तथा सुत्केरी भएको ४५ दिनसम्मका सुत्केरी महिलालाई दिनको एक पटक आईरन फोलिक एसिड चक्की (६० मी. ग्रा आईरन, ४०० माइक्रो ग्राम फोलिक एसिड) दिने व्यवस्था गरिएको छ ।

जुका नियन्त्रण कार्यक्रम अन्तर्गत महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाले बर्षको दुई पटक (बैशाख र कार्तिक) महिनामा १ बर्षदेखि २ बर्षसम्मका बालबालिकालाई आधा चक्की र २ बर्षदेखि ५ वर्षसम्मको बालबालिकाहरुलाई पूरा चक्की जुकाको औषधी (Albendazole-४०० मि. ग्राम) वितरण गरिआएको छ ।

लक्षित समूह छलफलमा स्वास्थ्यकर्मीहरुले बताए कि तिन महिना पूरा भएका गर्भवती महिलाहरुलाई एक पटक जुकाको औषधी (Albendazole-४०० मि. ग्राम) खुवाउनु पर्ने हुन्छ। यो सबै वडामा गर्न सकिएको छैन र ध्यान दिनुपर्ने

देखिएको छ। बिद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम अन्तर्गत कक्षा १-१० सम्मका सम्पूर्ण बिधार्थीहरुलाई बर्षको दुई पटक जेठ र मंसिर महिनाको पहिलो साता बिद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण सप्ताह संगै जुकाको औषधी खुवाउनु पनि आत्यन्तई जरुरी छ । नेपाल सरकारले आइरनको कमीले हुने रक्तअल्पता न्यूनीकरण गर्ने रणनीति अन्तर्गत ठूला उद्योगबाट उत्पादन गरिने पिठोमा आईरन अनिवार्य रुपमा समिश्रण गर्नु पर्ने कानुनी प्राबधान तय गरेको छ। यस्तो कार्यक्रमलाई प्रोत्साहन गर्दै जनचेतना मुलक कार्यक्रम पनि गर्नु पर्छ। सबै नमूना परिवारहरूले आयोडिनयुक्त नुन (100%) प्रयोग गरेको रिपोर्ट गरेका छन् ।

नेपाल जनसांख्यिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०२२ अनुसार मदेश प्रदेशमा ज्वोरो आएको समएमा स्वास्थ्य चौकी गएर ८८.८% पाँच वर्षको उमेर भन्दा साना बालबालिकाले सेवा लिने गरेका छन् । यस नगरपालिकामा लगभग ७५% बालबालिकाहरुले सो सेवा लिएको स्वास्थ्यकर्मीहरुले बताएका छन्। तर जम्मा ८% जति बालबालिकाले मात्र जीवनजल, जिंक (zinc) सेवन गरेर खानपानमा ध्यान दिएको देखिन्छ।भिटामिन ए को कमीको रोकथाम तथा निराकरण कार्यक्रम अन्तर्गत महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरु द्वारा बर्षको २ पटक (बैशाख र कार्तिक) मा ६ महिना देखि १२ महिना मुनि सम्मका बालबालिकाहरुलाई भिटामिन ए क्यप्सुल आधा (१००००० आई. यू को) र १२ महिना देखि ५९ महिना सम्मका बालबालिकालाई भिटामिन ए क्याप्सुल पूरा मात्रा (२००००० आई. यू को) वितरण गर्दै आएका छन् । साथै सुत्केरी महिलालाई ६ हप्ताभित्र एक पटक भिटामिन ए क्याप्सुल मात्रा (२००००० आई. यू को) खुवाईने पालिका अन्तर्गत सबै वडामा गरिएको छ ।

खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छता

साबुन पानीले हात धुने: गहन अन्तरवार्ता र माध्यमिक तथ्याङ्क विश्लेषणका अनुसार अधिकांश घरपरिवारको घरमा कम्तीमा एउटा हात धुने सुविधा रहेको पाइयो, जसमा ८५% को मा ट्युबवेल नजिकै राखिने हात धुने स्टेसन देखियो।

चारमध्ये एक घरधुरीमा शौचालयभित्र वा शौचालयबाट १० पाइलाभित्र हात धुने सुविधा थियो । सिरहाका कुनै पनि घरधुरीको भान्सामा हात धुने स्टेसन भेटियन । ९२ प्रतिशत जनसंख्याले शौचालय प्रयोग गरेपछि साबुन पानीले हात धुने चलन पाइयो । साबुन पानीले हात धुने अन्य प्रमुख अवस्थाहरू खाना तयार गर्नु अघि (७६.५%), बच्चाको डायपर सफा गरेपछि /परिवर्तन गरेपछि (६५.६%), र खाना खानुअघि (५७.४%) थिए।

साबुन पानीले हात धुने अन्य महत्त्वपूर्ण समयहरू खेतमा वा जनावरहरूसँग काम गरेपछि, नवजात शिशुलाई छुनुअघि, शिशुलाई स्तनपान गराउनुअघि, र अस्वस्थ व्यक्तिको हेरचाह गर्नुअघि र पछि हो। सिरहा नगरपालिकाका आधाभन्दा बढी आमाले राम्रोसँग हात धुने गरेको पाइएको छ । कोभिड–१९ ले हात धुने बानीका साथै समझदारी बढाउन मद्दत गरेको छ ।

खाद्य स्वच्छता: अधिकांश घरपरिवारले ताजा तरकारी र अन्य खाद्य पदार्थहरू जुन पानीले मात्र पखालेर काँचो खान्छन्, जबकि 3.7% ले नधोई काँचो खाना खाने गरेको उल्लेख गरेका छन् । अधिकांश उत्तरदाताहरूले पकाएको र काँचो खाना अलग-अलग राख्ने (९४.८%) रिपोर्ट गरे, र तिनीहरू सबैले पकाएको खाना लाई ढाकेका थिए।

सिरहाका ७९.६ प्रतिशत घरधुरीले पिउने भन्दा पहिले कहिल्यै पनि पानी प्रशोधन नगर्ने गरेको बताएका छन् । पिउने पानीको उपचार गर्ने घरधुरीहरूमध्ये उमाल्ने सबैभन्दा बढी अभ्यास गरिएको विधि थियो। केही घरपरिवारले पिउने पानीका लागि बायो स्यान्ड फिल्टर प्रयोग गरेको उल्लेख गरेका छन् । पानी शुद्ध नहुनुको प्रमुख कारण पानी शुद्ध छ र थप उपचार (८५%) को आवश्यकता छैन भन्ने भावना थियो, र ४.३% ले उपचार वस्तुहरू खरीद गर्न लागत (अप्राप्यता) को मुद्दा पनि उल्लेख गरे।

शौचालयको उपलब्धता र प्रयोग: सिराहाका ७९.६ प्रतिशत घरधुरीमा शौचालय रहेको पाइएको छ । एफजीडीका अनुसार भूमिहीनमा अन्यको तुलनामा कम मात्रामा शौचालय प्रयोग हुने गरेको छ, किनभने उनीहरूले प्रत्येक घरमा शौचालय निर्माण गर्न आफूसँग ठाउँ र किफायती क्षमता नभएको बताएका छन्। बेसलाइन सर्भेक्षणअनुसार करिब ६० प्रतिशत घरधुरीले खाल्डो भरिएपछि सेप्टेज म्यानेजमेन्ट (प्राइभेट) अपरेटरले खाल्डो खाली गरिरहेका थिए भने थोरै

घरधुरीले कम्पोस्टिङ वा ढल प्रणालीमा जोडिएको उल्लेख गरेका थिए ।सर्वेक्षणमा सहभागी मध्ये ९0.५ प्रतिशतले शौचालय सफा गर्न साबुन (तरल साबुन र/वा कीटाणुनाशक) प्रयोग गर्ने गरेको बताएका छन् । अधिकांश घरधुरीले हप्तामा एक पटक शौचालय सफा गर्दै आएका छन् । करिब ४१ प्रतिशत घरधुरीले ५ वर्षमुनिका बालबालिकाले जमिन वा आँगनमा खुल्ला रुपमा दिसापिसाब गर्ने गरेको बताएका छन् ।

घरायसी फोहर/फोहरमैला व्यवस्थापन : फोहर मैला व्यवस्थापनगर्ने मुख्य विधि पशुको गोबर/मलमा फालेर जम्मा भएपछि जलाउनु थियो । निकै थोरै घरधुरीले फोहरलाई डिग्रेडेबल र ननडिग्रेडेबल प्रकारमा छुट्याउँथे । सर्वेक्षणमा सहभागी मध्ये अधिकांशले आफ्ना बालबालिका र घरपालुवा जनावर/पशुपक्षीबीच उचित दूरी कायम गरेको उल्लेख गरेका छन् भने लगभग सबैले जनावरको दिसा र अन्य फोहर हटाएर बालबालिकाको खेल मैदान नियमित रुपमा सफा गर्ने बताएका छन् ।घरायसी फोहर/फोहरमैला व्यवस्थापन : सिरहा नगरपालिकामा फोहर मैला व्यवस्थापन गर्ने मुख्य विधि पशुको गोबर/मलमा फालेर जम्मा भएपछि जलाउने गरेको पाइएको छ । केही घरपरिवारले फोहोरलाई डिग्रेडेबल र ननडिग्रेडेबल प्रकारमा छुट्याउँछन्। अधिकांश उत्तरदाताहरूले आफ्ना बच्चाहरू र घरपालुवा जनावरहरू / पशुधनबीच उचित दूरी कायम राख्छन्, र लगभग सबै नियमित रूपमा जनावरहरूको मल र अन्य फोहोर हटाएर बच्चाहरूको खेल क्षेत्र सफा गर्छन्।

परिच्छेद ५ : खाद्य अधिकार र खाद्य सम्प्रभुता हासिल गर्नका लागि चुनौतीहरू

खाद्य सम्प्रभुता ऐन , बहुक्षेत्रीय पोषण योजना, पोषण मैत्री स्थानीय तहको निर्देशिकाको आधारमा, सूचकका आधारमा, KII, FGD र IDI बाट चुनैतीहरु को पहिचान गरिएको छ । खाद्य सम्प्रभुता र खाद्य सुरक्षा कायम राख्नका लागि संवैधानिक, नीतिगत, कानुनी र संरचनागत व्यवस्थाहरू हुँदा हुँदै पनि परिमाणात्मक उपलब्धि प्राप्त भएको देखिदैन । खाद्य सुरक्षा र खाद्य सम्प्रभुता कायम राख्नमा थुप्रै समस्याहरू देखा परेका छन् जुन संक्षेपमा निम्न छनः

<u>१. शासकीय सुधार तथा संस्थागत विकास</u>

- क्रियाकलापहरुको सार्बजनिकरण तथा पारदर्शीता अभिवृद्धिको अभाव ।
- जवाफदेहिता अभिवृद्धि गर्दै सामाजिक उत्तरदायित्वको प्रबर्धन गरिएको अनुभूतिको अभाव।
- नगरपालिका तथा सो अन्तर्गतका वडाहरुमा खाद्य सुरक्षा तथा पोषण संबन्धि समिति गठन वा क्रियाशील नभएको।
- बिषयगत शाखामा सम्पर्क व्यक्तिको कमी।
- आवश्यकता अनुसार कार्यदल, कार्यटोली र समुदायमा आधारित संस्थाहरुको गठन र प्रभावकारी परिचालन नभएको ।

<u>२. सचेतना, पैरवी र सामाजिक परिचालन</u>

- सिरहा नगरपालिकाको खाद्य सुरक्षा तथा पोषण सम्बन्धी नीति योजना र वडाको प्रोफाइल नभएको ।
- खाद्य सुरक्षा तथा पोषण मैत्री आचरण र व्यवहार प्रबर्धन गर्न पैरवी गरिने ।
- स्थानीय खाद्य पदार्थमा पाइने पोषक तत्वहरुबारे सचेतना बढाउने ।
- विभिन्न विधामा ख्याती प्राप्त व्यक्ति र समूहलाई अभियन्ता मार्फत सचेतना र पैरवी गरिने ।
- उध्यमशिलता प्रबर्धन गरि आयवृद्धि गरिने ।
- कुरीति, कुसंस्कार, अन्धविश्वास तथा कुप्रथा बिरुद्ध सामाजिक अभियान संचालन गरिने ।

<u>३. क्षमता बिकास</u>

- पोषण र खाद्य सुरक्षाको सन्दर्भमा राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक नीति तथा योजना, स्थानीय तहका उद्देश्य, लक्ष्य र प्रस्तावित रणनीतिक गतिविधिहरू, नगरपालिका र वडाद्वारा पूर्णरूपमा पालना भएको छैन।
- श्रोत व्यक्ति एवं प्रशिक्षकहरुको सूची तयार गरी परिचालन गर्ने (including CBO's) ।

- सम्बन्धित क्षेत्रका कर्मचारीहरुलाई क्षमता विकासका लागि तालिम गोष्ठी आदि कार्य गरिने ।
- पोषण मैत्री स्थानीय तह घोषणाका लागि निर्देशिका अनुसारका कार्य संचालन गर्न सभा, कार्यपालिका तथा अन्य सरोकारवाला लाई सक्षम बनाउने ।
- बिद्यालय/खानेपानी/स्वास्थ्य उपभोक्ता एबं व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी, शिक्षक -शिक्षिका, आमा र महिला समुहका सदस्यहरु टोल विकास संस्था, महिला स्वयम्सेविका, अगुवा कृषक र सामाजिक अगुवाहरुको क्षमता विकासका लागि कार्यक्रमहरु संचालन गरिने ।
- बहुक्षेत्रीय पोषणका बिषयमा बहस / पैरवी , छलफल तथा अभ्यासहरु गरिने ।

४. लक्षित कार्यक्रम संचालन, मूलप्रवाहीकरण तथा बहुक्षेत्रीय प्रयासको अबलम्बन

४.१.कृषि तथा पशुपालन

स्थानीय तहलाइ कृषि, पशुपालन, खाद्य सुरक्षा, खाद्य सम्प्रभुता, कृषि प्रसार, जनस्वास्थ्य लगायत क्षेत्रमा प्रभावकारी कदम चाल्नका लागि विभिन्न अधिकारहरु प्राप्त छन्। तर तिनको उपयोग ब्यबस्थित र वैज्ञानिक ढङ्गले हुन नसकेका कारण कतिपय चुनौतिहरु विद्यमान छन् । हाल देखिएका केहि चुनौतीहरु :

- खाद्य सुरक्षा, सम्प्रभुता तथा कुपोषण पहिचान गर्न सूचना तथा तथ्यांक प्रणालीको पर्याप्त ब्यबस्था नहुनु।
- कृषि प्रसार तथा ग्रामिण विकासको सन्दर्भमा उपलब्ध नयाँ प्रबिधि र नबीन उत्पादनप्रति पूर्णरूपमा आश्वस्त नहुनु।
- कृषि कार्य निर्वाहमुखी भए तापनि व्यवसायिकरण गर्न नसकिएको ।
- कृषि क्षेत्रको वार्षिक बजेट अपेक्षित मात्रामा वृद्धि हुन नसक्नु ।
- खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी व्यवस्था भएका नीतिगत, कानुनी र संरचनागत व्यवस्थाहरू व्यवहारतः लागु हुन नसक्नु ।
- उन्नत मल, बीउ, रासायनिक औषधीहरू समयमा नै पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध गराउन नसक्नु।
- कृषि सम्बन्धी प्राविधिक ज्ञान सीप सर्वसुलभ रूपमा उपलब्ध हुन नसक्नु ।
- सिँचाई सुविधा सबै ठाउँमा पुग्न नसकी कृषि कार्यका लागि मनसुनमा भर पर्नु पर्ने बाध्यता हुनु ।
- जग्गा जमिनको खण्डीकरण गर्ने कार्य तीव्र रूपमा बढी रहनु।
- जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल प्रभाव कृषि क्षेत्रमा पर्नु।
- कृषि कार्यले गति पाउन नसक्नु ।
- युवा जनशक्ति रोजगारीका लागि विदेश पलायन हुँदा कृषि कार्य प्राथमिकतामा पर्न नसक्नु ।
- खाद्य व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको व्यवस्था नहुनु ।

४.२. स्वास्थ्य

दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न प्रत्येक नागरिक स्वस्थ, सक्षम र सबल हुनु अपरिहार्य छ। तर हाम्रो समाज र नागरिकको स्वास्थ्य अवस्था उत्साहजनक छैन। एक्काईसौं शताब्दिमा पनि हाम्रो समाजमा स्वास्थ्य सम्बन्धी कैयौ यस्ता समस्या बिद्यमान छन्, जो धेरै पहिलेनै निर्मुल भैसक्नु पर्ने थियो। त्यसैले स्वास्थ्य संबन्धि चुनौतीहरुलाई गम्भीर रुपमा लिएर त्यसको निवारणका लागि स्थानीय तहले ठोस कदम चाल्नु आवश्यक छ। केही चुनौतिहरु-

- खाद्य पदार्थमा पौष्टिक तत्वको बिषयमा पर्याप्त जानकारी नहुनु ।
- स्वास्थ्य चौकीहरुमा स्वास्थ्यकर्मी र औषधिहरु पर्याप्त नहुनु।
- बिपतको बेला आवश्यक पर्ने सुरक्षा सामग्री र औषधिहरु बारे ज्ञान नहुनु।
- स्वास्थ्य संबन्धि ज्ञान आदानप्रदान गर्ने औपचारिक स्थान र व्यवस्था नहुनु।

४.३. शिक्षा

नेपालको संविधान, स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ एवं अनिबार्य तथा निशुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐन २०७५ ले स्थानीय तहलाई प्राथमिक तथा माध्यमिक शिक्षाको क्षेत्रमा महत्वपूर्ण अधिकार र जवाफदेहिता प्रदान गरेको छ । समावेशी तथा समतामुलक गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने तथा सबैका लागि जीवनपर्यन्त सिकाईका अवसरहरु

प्रबर्धन गर्ने यसको लक्ष्य हो। तर कतिपय चुनौतीहरूले गर्दा उपरोक्त लक्ष्यप्राप्ति एबं प्रभावकारी व्यस्था उपलब्ध हुन सकेको छैन। यसका केही चुनौतिहरु :

- प्रारम्भिक बाल शिक्षा र पूर्वप्राथमिक शिक्षाका लागि सिकाई केन्द्र तथा विद्यालयहरुलाई पर्याप्त स्रोत उपलब्ध नहुनु।
- आधारभूत शिक्षाका लागि बिद्यालयमा भर्ना भएका बालबालिकाको लागि पोषणको समूचित व्यवस्था नहुनु।
- बिद्यालयमा स्वस्थ खानेपानी तथा खाद्य पदार्थ सहज रुपमा उपलब्ध नहुनु।
- विद्यार्थी, शिक्षक तथा विद्यालय ब्यबस्थापन समितिका पदाधिकारीलाइ विपदको जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धी सामाग्री र तालिम नहुनु।
- शीपमा आधारित शिक्षाको माध्यमबाट विद्यार्थीहरुको स्वास्थ्य सम्भंधि बानि ब्यवोहर विकाश गर्ने पर्याप्त ब्यबस्था नहुनु।
- स्वास्थ्य तथा पोषणको पाठ्यक्रम समय अनुकुल परिमार्जन नहुनु ।

४.४. महिला तथा बालबालिका

महिला तथा बालबालिका राष्ट्र र समाजका मेरुदण्ड हुन् यिनीहरु स्वस्थ्य सक्षम तथा सबल भएमा नै देश र समाज सुद्दढ र सफल हुन सक्छ। त्यसैले उनीहरुको बिकाश क्रममा देखिएका चुनौतिहरुको समाधान गर्न स्थानीय तहले महत्वपुर्ण भूमिका निभाउन सक्दछ। निवारण गर्नु पर्ने केही चुनौतिहरु :

- लैङ्गिक विभेद , पठन पाठन र खानपिनमा छोरा र छोरी बीच भेदभाव गरिनु ।
- बालबिबाह ।
- अन्धविश्वास ।
- आयआर्जनका अवसरहरुमा महिलाहरुको पहुँच नगण्य हुनु ।
- सामाजिक सुरक्षाको अभाव ।
- प्रजनन् स्वास्थ्य ।
- ब्यवसायमुलक शिक्षाको अभाव ।
- जीवनोपयोगी शिक्षा तथा वैज्ञानिक चेतना र संस्कारको अभाव ।

४.५. खानेपानी तथा सरसफाई

- आधारभूत तहको खानेपानीको सुबिधा सबै घरधुरीमा नभएको ।
- सबै घरधुरी मा व्यवस्थित तथा सफा शौचालय उपलब्ध नभएको ।
- साबुनपानीले हात धुने बानी नभएको ।
- खानेपानीको गुणस्तर परिक्षण नगरिएको ।
- विद्यालय तथा स्वास्थ्य केन्द्रमा खानेपानी तथा सरसफाईको उचित प्रबन्ध को अभाब ।

५. सूचना, शिक्षा र संचार:

- नागरिकमा खाद्य सुरक्षा तथा पोषण सम्बन्धी क्रियाकलापहरु को पर्याप्त ज्ञान को आभाब ।
- पोषण सम्बन्धि असल ब्यवहारका लागि श्रव्य दृश्य सामग्री को बिकाश, प्रकाशन र वितरणमा कमी ।
- संचार मध्यमहरुले पोषण सम्बन्धी आवश्यक सामग्रीहरुलाई पर्याप्त स्थान नदिनु ।
- विद्यालय, स्वास्थचौकी तथा विभिन्न संस्थाहरु मार्फत संचालन भएका कार्यक्रम तथा प्राप्त ज्ञानहरुको समन्वय नहुनु ।

६. निजी क्षेत्र तथा नागरिक समाजसंग सहकार्य:

- व्यवसायिक सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तर्गत स्थानीयतहमा पोषण संग सम्बन्धित क्रियाकलापहरु संचालन नभएको।

- नागरिक सामाजले पोषण सम्बन्धी कार्यक्रमलाई महत्व दिएर प्रभाबकारी ढंगले आगाडी बढाउने क्षमतामा कमी ।

मुख्य सूचनादाता अन्तर्वार्ताका आधारमा निजि तथा व्यवसायिक क्षेत्रको खाद्य तथा पोषण सुरक्षाम महत्वपूर्ण भूमिका रहेको देखिन्छ । संघ तथा प्रदेश स्तरीय निजि तथा व्यवसायिक क्षेत्रबाट पोषण सम्बन्धी लगानी तथा प्रबद्र्धन गर्ने कार्यमा जनस्वास्थ्य सम्बन्धी ऐन, नियम तथा कानुन अन्तर्गत रहि पालिकलाई आवश्यक सल्लाह सुझाव तथा मार्गदर्शन प्रदान गर्नु जरुरी देखिएको छ ।

सवल पक्ष	**सुधार गर्नु पर्ने पक्ष**	**अवसर**	**चुनौती**
• बिभिन्न बालीहरु o खाद्यान्न बाली, नगदे बाली o तरकारीखेतीमा राम्रो उब्जनी देखिएको छ o तर्भुज कमला नदीको बगरमा राम्रो देखिएको छ o तेलहन बाली: मसुरो, र रहर o फलफुल बलिमा आँप, केरा, • खाखाद्यान्नमा आत्म निर्भर नगरपालिका • गहुँको बिउ उत्पादन हुने • कृषक समुहहरु सक्रिय छन • स्थायी हाट बजार लाग्ने ठाउँ छन, • सहयोगी निकायहरुले कृषि क्षेत्रको व्यवस्थित बिकाशको लागि कम गरेको अवस्था छ | • कृषक स्तरमा जैविक मल बनाउने बातावरण भएको	• प्राबिधिक जनशक्तिको अभाव छ, • झन्डै ४०% जमिन आकासे पानीमा भरमा खेति हुने • गुणस्तरीय बिउ, मलको अभाव छ, • साना किसानको बाहुल्यता भएको, • किसानहरुलाई पोषण सम्बन्धि किसानहरु सचेत छैनन्, • सिन्चाई को व्यवस्थित प्रबन्ध छैन | • कृषकको लागि सहयोग को लागि बिउ पुँजीको सदुपयोग भएको छैन, • कृषकले बजारको सूचना नपाउन्दा सस्तो मुल्यमा बेच्नु परेको छ,	• पोषण बगैंचा प्रबर्धन गर्न सकिन्छ • उपलब्ध जलस्रोतको उपयोग गरि सिंचित क्षेत्र बढाउन सकिन्छ • परम्परागत गोठेमल लाइ व्यवसायिक प्रांगारिक मलको रुपमा विकास गर्ने सकिन्छ • बिध्यमान हाटबजारहरुलाई व्यवस्थित गर्न सकिन्छ, आवश्यक ठाउँमा कृषि संकलन केन्द्र स्थापना गर्ने, • बजार मूल्य र कृषि सूचना प्रणालीको बिकाश गर्ने, • जैंबिक कृषि प्रबर्धन गर्न सकिन्छ • बिउ उत्पादन सम्बन्धि कार्यक्रम संचालन गर्न सकिन्छ, • कृषिको व्यवसायिक उत्पादन गरि युवाहरुलाई स्वरोजगार बनाउन सकिन्छ | • एकीकृत खेति प्रणालीको विकास गरि खाध्य तथा पोषण सुरक्षाको वातावरण सिर्जना गर्ने।	• उल्लेख्य संख्यमा निरक्षर जनसंख्या हुनु, • पोषण शिक्षा को अभावले मानिसहरुको खानपिन असुन्तुलित हुनु, • सुक्खा क्षेत्र परकोले नियमित वर्षा नहुँदा खेति गर्ने नसकिने • किसानहरुले वितिय संस्थाबाट किसानहरू ऋण लिन डराउँ छन • नगरपालिकाको प्राथमिकतामा कृषि क्षेत्र कम पर्ने गरेको छ

परिच्छेद ६: नगरपालिकाको खाद्य सुरक्षा तथा पोषण योजना

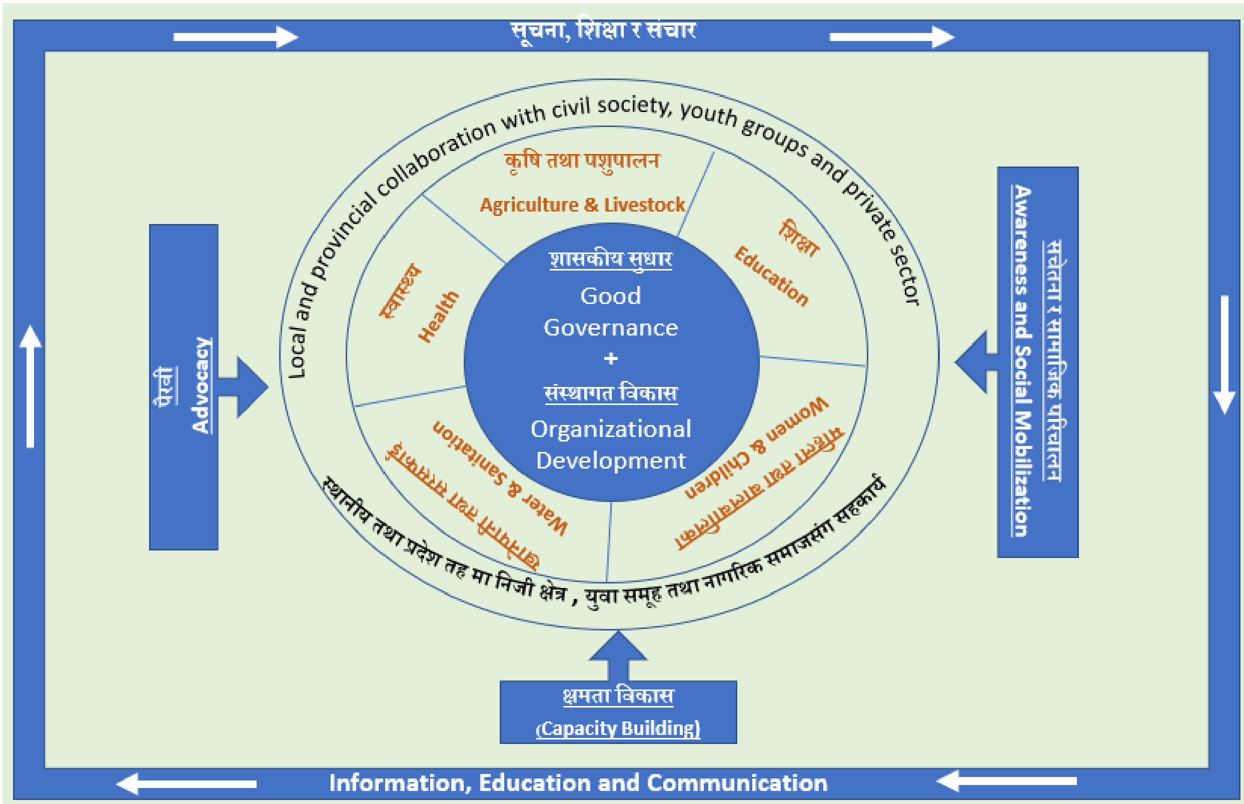

योजनाको कार्य ढाँचा

१. शासकीय सुधार

१.१. नगरपालिका तथा सो अन्तर्गतका १२ वडाहरुमा निर्देशक समिति क्रियासिल बनाउने

- नगरपालिका तथा सो अन्तर्गतका १२ वडाहरुमा निर्देशक समिति गठन गर्ने
- नगरसभा, कार्यपालिका तथा अन्य सरोकारवाला बाट घोषणाका लागि प्रतिबद्दता गरिने
- नगर सभा बाट पोषण सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रम पारित गर्ने (खाद्य सुरक्षा तथा पोषण सम्बन्धि विषयलाई वडा तथा स्थानीय तहको नीति, योजना र कार्यक्रममा समावेश गरिने)
  निर्देशक समितिको नियमित बैठक बस्ने[1]
- दीर्घकालीन, आवधिक तथा बार्षिक कार्यक्रमहरु यस योजना अनुरुप पोषण कार्यक्रम र बजेट समाबेश गर्ने

१.२. क्रियाकलापहरुको सार्बजनिकरण ((परदर्सिता अबिब्रिधि)

- प्रगति विवरण , सूचना पाटी , Website, आमसंचार का माध्यम

१.३. जवाफदेहीता अबिब्रिधि गर्दै सामाजिक उत्तरदायित्व प्रबर्धन गर्ने

- सार्बजनिक परिक्षण , सामाजिक परिक्षण , सार्बजनिक सुनवाई

१.४. बिषयगत साखाका सम्पर्क व्यक्ति तोक्ने र जिम्मेबारी दिने

१.५. आवस्यकता अनुसार कार्यदल, कार्यटोली र समुदायमा आधारित संग्स्थाहरुको गठन र परिचालन गरिने

- बहुक्षेत्रीय खाद्य सुरक्षा तथा पोषण सम्बन्धि सरोकारवाला सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरु बीच समन्वय गरी एकिकृत कार्यक्रम संचालन गर्ने

२. सचेतना, पैरवी र सामाजिक परिचालन (Awareness, Advocacy and Social Mobilization)

२.१. सिरहा नगरपालिकाको पोषण तथा खाद्य सुरक्षा योजना र वडाको प्रोफाइल अनुसार नीति तर्जुमा गर्न पैरवी गरिने

- व्यक्ति, समूह र संस्था पहिचान गरि परिचालन गर्ने

२.२. खाद्य सुरक्षा तथा पोषण मैत्री आचरण र व्यवहार प्रबर्धन गर्न पैरवी गरिने

- सार्बजनिक संस्थाहरुमा पोषण प्रदर्सनी स्थल ,स्तनपान कक्ष र पोषण डेस्क स्थापना गर्ने
- सार्बजनिक स्थलमा पोषण सूचकहरु झल्किने सामुदायिक सूचना पाटि राख्ने
- बहुक्षेत्रीय पोषणका बिषयमा बहस / पैरवी , छलफल तथा अभ्यासहरु गरिने

२.३. स्थानीय खाद्य पदार्थमा पाइने पोषक तत्वहरुबारे सचेतना बढाउने

- स्थानीय तह मा उपलब्ध हुने खाद्यान्य लाई ध्यान दिई सचेतना मुलक पोस्टर , प्याम्प्लेट, स्टिकर आदि उत्पादन तथा वितरण गर्ने

२.४. विभिन्न विधामा ख्याती प्राप्त व्यक्ति र समूहलाई अभियन्ता मार्फत सचेतना र पैरवी गरिने

- पोषणमैत्री व्यवहारको पहिचान र प्रोत्साहन गर्न अभियेनता प्रबुद्ध (local reputed persons) व्यक्ति, समूह र सामुदायिक संस्थाहरुलाई परिचालन गरिने (CBO's and influential)

२.५. कुरीति, कुसंस्कार, अन्धविश्वास तथा कुप्रथा बिरुद्ध सामाजिक अभियान संचालन गरिने

[9] Designed for this MasterPlan (will be finalized in 3rd week of December). विपदको बेलामा गरिने पोषण तथा खाद्य सुरक्षा सम्बन्धित कार्यक्रम अनुछेद ..... को ..... मा उल्लेख गरिएको छ

- रयाली , गोष्ठी , सडक नाटक हटियामा आयोजना गर्ने

३. क्षमता बिकास

३.१. नगरपालिकाको अग्रसरतामा श्रोत व्यक्ति एबं प्रशिक्षकहरुको सूची तयार गरी परिचालन गर्ने[10]

- श्रोत व्यक्ति एबं प्रशिक्षकहरुको सूची तयार गर्ने

३.२. **संस्थागत विकास :** पोषण तथा खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी स्थानीय तह का निर्देशिका[2] अनुसारका कार्य संचालन गर्न नगर सभा, कार्यपालिका, नगर/वडा समिति तथा अन्य सरोकारवाला लाई सक्षम बनाउने

- पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समिति र समिति का सदस्यहरु को अभिमुखीकरण र क्षमता अभिबृती गर्ने
- सम्बन्धित क्षेत्रका कर्मचारीहरुलाई क्षमता विकासका लागि तालिम गोष्ठी आदि कार्य गरिने
- पोषण स्वयम् सेवकह रूको क्षमता विकास गर्ने
- सरोकारवालाहरुलाई पोषण मैत्री स्थानीय शासनका निर्देशिका[4] अनुरुप क्षमता विकास गरिने

३.३. प्राविधिक र सामुदायिक क्षमता निर्माण

- बिद्यालय/खानेपानी/स्वास्थ्य उपभोक्ता एबं व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी, शिक्षक -शिक्षिका, आमा र महिला समुहका सदस्यहरु टोल विकास संस्था, महिला स्वयम्सेविका, अगुवा कृषक र सामाजिक अगुवाहरुको क्षमता विकासका लागि कार्यक्रमहरु संचालन गरिने
- बृहत पोषण प्याकेज सम्बन्धी क्षेत्रगत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने
- पोषण बिशेष संग सम्बद्द निकायको क्षमता अभिवृद्धि
- क्षेत्रगत तालिमहरुमा खाद्य सुरक्षा तथा पोषण विषय समाबेश गरिने

३.४. आबश्यकतानुसार सिपमुलक, उद्दमशिल तालिम प्रदान गरी रोजगारी बढाउने

- आबश्यक तालीम र यसमा लाग्ने आबश्यक सामग्रीको ब्यबस्था गर्ने: ब्यवसायीक सिपमुलक तालिम जस्तै सिलाई बुनाई, बुटिक, श्रृंगार तथा पार्लर, इलेक्ट्रिकल तथा इलोक्ट्रोनिक्स, निर्माण सम्बन्धी, अटोमोबाइल, मेकानिक्स, पर्यटन सम्बन्धित, होम स्टे, उद्योग तथा कला सम्बन्धीत व्यवसाय शुरुवातका लागि तालीम, सामग्री र प्रविधि सहयोग
- महिला तथा पिछधिएका बर्गलाई पशुपन्छीजन्य खाद्य बस्तुको उत्पादन गर्न / बडाउन सहयोग गर्ने र ति खाद्य बस्तुको उपभोग गर्न जनचेतना अविबृद्धि गर्ने
- उद्द्यम्सिल सीप विकास तालिम मार्फत लैंगिक संबेदनसिल पोषण लाई सम्बोधन गर्ने

३.५. खाद्यान्नलाइ सुरक्षित् गरि भण्डारण गर्ने, प्रसोधन गर्ने, खाने कुरा तयार गर्ने, बिशादिप्रयोग न्यूनीकरण गर्ने, उत्पादन पछि तथा उपभोगका चरणमा हुने रास न्यूनीकरण गर्ने ।

- व्यवसायिक तरकारी खेति सम्बन्धि तालिम (५ दिन)
- कृषि संकलन तथा प्रशोधन केन्द्र स्थापना गर्ने, बाली भण्डारपश्चात ग्रेडिंग, प्याकेजिंग, प्रोसेसिंग र ढुवानीको बारेमा तालीमको साथै आबश्यक सहयोग गर्ने
- जैबिक मल तथा जैबिक बिषादी तयारी तथा यस्को प्रयोग सम्बन्धी तालीम उपलब्ध गराउने

३.६. पशुजन्यश्रोतमा आधारीत खाद्यबस्तु जस्तैः दुधजन्य पदार्थ (दुध, दही, पनीर, चीज), अन्डा र मासुजन्य (माछा, मासु, पन्छी) पदार्थको उत्पादन र उपभोग वृद्धि हुने क्षमता विकास को तालिम चलाउने

- पशुजन्य खाद्यबस्तुको बजार स्थापना गर्ने/कृषक, पशु पन्छी पालक तथा उद्धमिहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने

[10] including CBO’s

४. लक्षित कार्यक्रम संचालन, मूलप्रवाहीकरण तथा बहुक्षेत्रीय प्रयासको अबलम्बन

- लक्षित समूह पहिचान गरी उनीहरुको सहभागितामा पोषण लक्षित एबं पोषण सम्बेदनशील कार्यक्रमहरु संचालन गरिने
- लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समाबेशीकरण, जलवायु परिवर्तन, विपद जोखिम न्यूनीकरण लगायतका अन्तरसम्बन्धित विषयहरु संग सम्बन्धित नीति तथा योजना तर्जुमा गर्दा खाद्य सुरक्षा तथा पोषण संग सम्बन्धित क्रियाकलापहरु समाबेश गरिने

तल उलेखित क्षेत्रगत क्रियाकलापको विषयमा स्थानीय तहको सहभागिता मुलक योजना तर्जुमा को बिधि बाट कार्य गरिने

४.१. कृषि तथा पशुपालन

४.१.१. कृषक समूह (कृषि तथा पशुपालन) को पहिचान, दर्ता तथा कार्ययोजना बनाउने

- तरकारी खेतिगर्ने कृषक समूह को पहिचान / Update गर्ने
- कृषक समुहको दर्ताको लागि पहल गर्ने
- कृषक समूहको कार्ययोजना तयार गर्ने

४.१.२. कृषि तथा पशुपालन उत्पादन सहयोग (production input)

- मौसमी बाली पात्रो प्रकाशन गरि सबै स्थानीय तहमा वितरण गर्ने
- मौसमी बाली पात्रोको बारेमा कृषकहरुलाई सुसुचित गराउने
- घरपरिवार र समुदाय स्थरमा आवश्यक पर्ने बिउ, मल, औजार उपकरणको लागि अनुदान दिने व्यवस्था मिलाउने

४.१.३. समुदाय स्थरमा साना सिचाईको प्रबर्धन गर्ने

- थोपा सिचाई , बोरिंग, कुलो, पोखरी, इनार सिचाई

४.१.४. कृषि तथा पशुजन्य उपज (product) को बजारीकरण

- कृषि तथा पशु उपजको उत्पादन अवस्था खुल्ने गरि तथ्यांक व्यवस्थापन
- आवश्यक सामाग्रीहरु उपलब्ध गराउने (क्यारेट , ग्रेदिंग मसिन, प्याकेजिंग्का सामग्रीहरु ...)

४.१.५. खाद्यबस्तुहरुको उपयुक्त भण्डार र सो पछि का क्रियाकलापहरुलाई व्यवस्थित बनाउने

- तालिमप्राप्त कृषकहरुलाई कृषि उपज भण्डारण को लागि उपयुक्त सामग्री उपलब्ध गराउने (सीड बिन , भकारिहरु....)

४.१.६. एक घर एक करेशाबारी प्रबर्धन गर्ने

- यसमा लाग्ने आबश्यक कृषि सामग्रीको ब्यबस्था गर्ने

४.१.७. पोषण युक्त परम्परागत एबम रैथाने बालीहरुको प्रबर्द्धन गर्ने

- स्थानीय हावापानी र माटो सुहाउँदो परापूर्व कालदेखि खेती उत्पादन गरिने अन्न वालीहरु, तरकारी वालीहरु तथा दलहन वालीहरुको उत्पादन तथा उपयोग सम्बन्धी ज्ञान, सीप अभिवृद्दि गराउने ।

४.१.८. कृषि र पशुबिमा कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिने (संघिय सरकार द्वारा दिईयको ८०% अनुदानमा आधारित)

- कृषि र पशुबीमाको महत्व र प्रकृयाको बारेमा किसानहरूलाइ सूसुचित गर्ने , कृषि बाली र पशुपन्छीको बिमा गरि कृषि र पशुपालन व्यवसायको जोखिम न्युनिकरण गर्ने

४.१.९. एकिकृत खेति प्रणालीको बिकाश गर्ने

- कृषकलाई एकिकृत रुपमा जस्तै तरकारी खेति, पशुपालन, माछापालन, कुखुरापालन गर्न आबश्यक सहयोग गर्ने

- IPM प्रबिधिबाट खेति गर्न प्रोत्साहन गर्ने
- जैविक मल र बिषादी उत्पादनको लागि अनुदान दिने

४.१.१०. स्थानिय खाद्य बालीको प्रबर्धन गर्ने
- स्थानिय स्थर मा पाइने खाद्ह्यान्न मा पोषक तत्वो उपलब्धता बारे जानकारी गराउने
- स्थानीय बाली उत्पादनका लागि बिउमा अनुदान दिने
- पर्याप्त पौष्टिक तत्व भएको अन्न, सागसब्जी, गेडागुडी, फलफुल तथा माछामासु लगायतका खानको उत्पादन तथा उपयोग बढाउने

४.१.११. युवा लक्षित व्यवसायिक कार्यक्रम संचालन गर्ने
- कृषि तथा पशु पन्छी पालनलाई व्यवसाय उन्मुख बनाउन युवा लक्षित् कार्यक्रमहरुमा जोड दिने
- गैर कृषि क्षेत्रमा युवा लक्षित व्यवसायिक कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने जस्तै खाद्य प्रसोधन, होटल....

४.१.१२. स्थानिय स्थरमा विभिन्न खाद्य बस्तुको बिउबिजनको सम्प्रक्षण गर्ने
- बीउ बैंक स्थापना गर्ने

४.२. स्वास्थ्य

४.२.१. प्रजनन उमेरका महिला तथा किशोरीको पोषण को स्थितिमा सुधार र सेवाको पँहुचमा वृद्धि
- गर्भवती जांच गर्ने सेवाको उपभोगमा बृदि गर्न आइपरेका बाधा-अड्चनको विश्लेषण गर्ने र सो सेवा बढाउने
- किशोर - किशोरिमैत्री स्वास्थ्य तथा पोषण सम्बन्धी कार्यक्रमहरु एकीकृत रुपमा गर्ने र यसको बिस्तार गर्ने
- स्वस्थ समयमा गर्भधारण हुन र जन्मान्तरको लागि परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग गर्नेबारे जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने तथा सोही अनुसार परिवार नियोजनका साधनहरुको पँहुच र उपभोगमा वृद्धि गर्ने

४.२.२. मातृ , शिशु तथा बाल्यकालीन पोषण तथा हेरचाहमा सुधार ल्याउने
- स्वास्थ्य सम्बन्धी आमा समुहको बैठक, खोप क्लिनिक संचालन, गर्भवती तथा सुत्केरी जाँच, प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा - गाउँ घर क्लिनिक, शहरी स्वास्थ्य क्लिनिक, नवजात शिशु तथा बालरोगको एकीकृत व्यवस्थापन, वृद्धि अनुगमन, बहिरङ्ग सेवा प्रदान गर्ने जस्ता स्वास्थ्य सेवा दिने सबै स्थान र छलफलमा मातृ शिशु तथा बाल्यकालीन पोषणबारे सेवा प्रदान गर्ने
- स्थानीयस्तरमा पाइने खाद्यबस्तु प्रयोग गरी पष्टिक खाना बनाउने तरिका प्रदर्शन गरेर घरपरिवार तथा समुदायलाई सिकाउने जस्तै - पोषिलो पिठो, पोषिलो पिठोको लिटो, जाउलो, खिचडी

४.२.३. मातृ , शिशु तथा बाल्यकालीन अवस्थामा सूक्ष्म पोषणको स्थितिमा सुधार

- भिटामिन ए (Vit A), बाल भिटा (MNP), आइरन / फोलिक एसिड (Iron/ Folic Acid Tab), जुकाको औषधि खाने (Deworming), तयारी उपचारात्मक आहार (Ready to use Therapeutic Food), उपचारात्मक दूध (F77, F100, ReSoMal) हरु प्रयोग गरिने मातृ शिशु कार्यक्रमहरुलाई निरन्तरता दिने र यसको उपभोग दर (coverage) उच्च कायम राखने

४.२.४. कडा शीघ्र कुपोषण र मध्यम शीघ्र कुपोषणको व्यवस्थापनमा सुधार

- स्वास्थ्य संस्थाहरुमा कडा शीघ्र कुपोषण भएका पाँच बर्षमुनिका बालबालिकाको व्यवस्थापन गर्ने कार्यक्रम को बिस्तार गरेर उपभोग दर (coverage) उच्च कायम राखने
- कडा शीघ्र कुपोषकोणको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने बालबालिकाका आमा - बुवा / अभिभावक स्वास्थ्य संस्थामा सेवा लिन नआउनुका कारणहरु पहिचान गर्ने र त्यसमा आइपरेका बाधा-अड्चनको विश्लेषण गर्ने
- सामान्य तथा आपतकालीन आवस्थामा पोषण सम्बन्धी सूचना तथा कुपोषण को निगरानी गर्ने प्रणालीको स्थापना गरी त्यसको सुद्दढिकरण गर्ने

४.२.५. तथ्यांकको परिक्षण/ लेखाजोखा गर्ने

४.३. शिक्षा

४.३.१. बाल क्लबहरु स्थापना तथा बिस्तार, बाल बालिका मार्फत बाल बिवाह लगायतका सामाजिक कुरीतिहरु रोक्न चेतना आविब्रिद्धि गर्ने

४.३.२. बिद्यालयमा पोषण पाठ्यक्रम समाबेश र पोषण मैत्री क्रियाकलापहरु प्रबर्धन गर्न किशोर किशोरी , अबिभाबक, बिद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अबिवबक संघ संग छलफल र समिक्षा गर्ने

४.३.३. बिद्यालय दिवा खाजा तयार गर्दा दैनिक रुपमा आवश्यक पर्ने क्यालोरी[6] प्राप्त हुने गरि सुनिस्चितता गर्ने

- आइरन युक्त आहार तथा स्थानीय स्तर का पोषण युक्त खाद्य बस्तुको सुची तयार गरि तदनुरूप बिद्यालय दिवा खाजाको व्यवस्था गर्ने

४.४. महिला तथा बालबालिका

४.४.१. पोषण सम्बन्धी बाल अनुदानको प्रभाबकारी उपयोग सम्बन्धमा आमा तथा शिशु स्याहार कर्तालाई अभिमुखिकरण गर्ने

- सम्बन्धित साखाले आमा तथा शिशु स्याहार कर्ताको सुची र अभिलेख तयार गर्ने

४.४.२. नेपाल सरकार बाट वितरण भएको बाल पोषण भत्तालाई शिशु तथा बाल्यकालीन आहार संग आबद्ध गराउने

- सो भत्ता अन्य प्रयोजनमा खर्च भएको छ छैन भनेर अनुगमन गर्ने , तथा पोसिलो खानेकुराहरु खुवाउन अभिभावक लाई प्रेरित गर्ने

४.४.३. महिला सहकारी तथा समुहलाई उद्यम्सिलता विकासको लागि प्रोत्साहन गर्ने

- ब्यवसायिक योजनामा आधारित महिला सहकारी तथा समुहलाई उद्यम्सिलता विकास को निम्ति सुरुवाती पुँजी अनुदान दिने

४.५ . खानेपानी तथा सरसफाई

४.५.१. प्रभाबकारी समन्वय र अनुगमन गर्ने

- खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी कार्य र समन्वयको लागि नगरपालिका स्तरीय खानेपानी तथा स्वच्छता समन्वय समिति (MWASH-CC) गठन गर्ने
- सबै घरधुरी र परिवारमा खानेपानीको सुबिधा उपलब्ध भए नभएको अनुगमन गर्ने

४.५.२. सुरक्षित खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धित सेवाको व्यवस्थापन

- समुदायमा एक घर एक धाराको अवधारणालाई कार्यान्वयनमा ल्याउने कार्यमा प्रोत्साहन गर्ने
- खानेपानीको गुणस्तर परिक्षण नियमित रुपमा गर्ने

४.५.३. स्वस्थ किसिमका बानी-व्यवहार अपनाउने

- १२ वटै वडाका बासिन्दाहरुमा व्यवस्थित र सफा शौचालयको उपयोग तथा साबुनपानीले हात धुदाको महत्वो बारे सचेतना मुलक कार्यक्रमहरु गर्ने

४.५.४. सामुदायिक विद्यालय तथा स्वास्थ्य केन्द्रमा खानेपानी तथा सरसफाईको सम्बन्धी क्रियाकलापहरु संचालन गर्ने

- छात्रामैत्री शौचालय तथा फोहोर बिसर्जनका लागि उपयुक्त व्यवस्था
- समुदाय तथा बिद्यालयमा खानेपानी तथा सर सफाईका बिषेश गरि हात धुने कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने

५. सूचना, शिक्षा र संचार: Information, Education and Communication

५.१. यस योजनाको सार्बजनिकरण गर्ने

- पत्रकार सम्मेलन गर्ने, प्रेस नोट जारि गर्ने, स्थानीय स्तरमा भेलाहरु गरि सर्बसाधारण लाई सुचित गर्ने

५.२. खाद्य सुरक्षा, खाद्य प्रसोधन र पोषण सम्बन्धि असल ब्यवोहारका लागि श्रव्य दृश्य सामग्री को बिकाश, प्रकाशन र वितरण गर्ने (IEC Materials & Publications)

- प्रकाशन तथा वितरण गरि सबै नागरिकलाई सुसुचित गराउने
- Case Study हरु तयार गरि वृतचित्र समेत बनाउने र सम्प्रेषण गर्ने
- विभिन्न खाद्यबस्तुहरुमा पाइने पोषक तत्वहरुको विवरण भएको तालिका अद्याबदिक गर्ने (प्रकाशन तथा वितरण गरि सबै नागरिकलाई सुसुचित गराउने)

- असल खानपानसम्बन्धी मार्गदर्शन (Food based Dietary Guideline) स्वास्थ्य संस्था र महिला स्वयंसेविका मार्फत समुदाय तथा घरपरिवार स्तरमा नियमित रुपमा वितरण गर्ने

५.३. मीडिया संग सहकार्य गर्ने
- तात्कालिक बस्थुस्थितिको जानकारी मीडियालाई उपलब्ध गराउने
- समय समयमा पत्रकार सम्मेलन तथा पत्रकारहरु लाई स्थलगत भ्रमण गराउने
- पोषण तथा स्वास्थ्यका कार्यक्रमहरुको उपभोग दर (coverage) बृद्दि गर्न व्यवहार परिबर्तन सम्बन्धि संचारका क्रियाकलापहरु संचालन गर्ने

६. निजी क्षेत्र तथा नागरिक समाजसंग सहकार्य

६.१. स्थानीय बजारमा खाद्य सामाग्री सहुलियत मुल्यमा नियमित र सहज रुपमा उपलब्ध गरिने
- अनुदान को व्यवस्था गर्ने
- प्रभाबकारी अनुगमन गर्ने

६.२. सामाजिक उत्तरदैयित्व अन्तर्गत खाद्य सुरक्षा तथा पोषण संग सम्बन्धित क्रियाकलापहरु संचालन गरिने
- स्थानीय तहमा निजि क्षेत्रका संस्था दर्ता गर्ने क्रममा समन्वय गर्ने तथा पोषण सम्बन्धी कार्यक्रम लाई सामाजिक उत्तरदाइत्व अन्तर्गत प्राथमिकतामा राख्रे

६.३. नागरिक समाजका अघुवा तथा निजि क्षेत्रका प्रतिनिधि समेतलाई सहभागिता गराई बजार अनुगमनमा सहयोग पुर्याउने
- अनुगमन गरि सम्बन्धित निकायमा सुझाब दिने
- खाद्य स्वच्छता तथा गुणस्तर को सुनिस्चित्ताता गर्ने

परिच्छेद ७ : कार्यान्वयन, संस्थागत ढाँचा र समन्वय संयन्त्र

संबिधानले राज्यका तहहरु बीच अधिकार क्षेत्र र त्यसको प्रयोग सम्बन्धी विभिन्न व्यवस्था गरेको छ । विकाससंग सम्बन्धित बिषय, सार्बजनिक सेवा प्रबाह तथा जनतासंग प्रत्यक्ष सरोकारका बिषयमा तहहरु बीच समन्वय, सहकार्य तथा साझेदारी अपरिहार्य हुन्छ । संबिधानको धारा २३२ले पनि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको सम्बन्ध सहकार्य, सह अस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुनेछ भनी स्पष्ट गरेको छ । तसर्थ संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकार बीचको सम्बन्धलाई सुद्रिढ र सक्षम बनाउनु आवश्यक छ ।

यस सिरहा नगरपालिकाले पोषण तथा खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी लक्ष्य हासिल गर्न परिणाममूलक योजना निर्माण गर्नु आवश्यक देखिन्छ । यसकालागि बार्षिक योजना निर्माण गर्दा मध्यमकालिन खर्च संरचनालाई ध्यानमा राखी त्यससंग मेल हुने गरि तयार गर्नु पर्दछ । यस नगरपालिकाले सहकार्य, सहभागिता र साझेदारीको मान्यता अनुरुप प्रादेशिक तथा संघीय तह लगायत निजी क्षेत्र र समुदायसंग सहकार्य गर्दै आफ्नो क्षेत्रमा पोषण तथा खाद्य सम्प्रभुताको लक्ष्य हासिल गर्ने सुनिश्चित गर्नु आवश्यक छ । स्थानीय आवधिक योजना बिपरित नहुने गरि बिस्तृत र परिणाममुलक बार्षिक योजना तथा बजेट तयार गर्नु पर्दछ । बार्षिक बजेटमा समाबेश गरेको चालु खर्च समेत परिणाममा आधारित हुने गरि तयार पार्नु पर्दछ भने सबै बिषयगत क्षेत्रको चालु खर्चको समेत खण्डीकृत बजेट तयार गर्नु पर्दछ ।

यस योजनाको कार्यान्वयन गर्दा सिरहा नगरपालिकाले माथि उल्लेखित (परिच्छेद ६) कार्यक्रमहरुबाट प्राथमिकताको पहिचान गरिनेछ । स्थानीय तह (सिरहा नगरपालिका) ले आफ्नो आवधिक योजना बनाउदा पोषण तथा खाद्य सुरक्षाको प्राथमिकतामा परेको कार्यक्रमलाई समाबेश गरिनेछ । यसरी स्थानीय अवस्थामा आधारित तथा राष्ट्रिय प्राथमिकताका क्षेत्रमा परेका कार्यक्रम समाबेश गर्दा लक्ष्य हासिल गर्न सजिलो हुनेछ । प्राथमिकता निर्धारण गर्दा वित्तीय पक्ष, संस्थागत क्षमता, तथ्यपरक सूचना, जोखिमका पक्ष समेतलाई ध्यान दिइने छ ।

परिच्छेद २ मा उल्लेखित नीति, कानून तथा कार्यविधि सिरहा नगरपालिकाले स्थानीयकरण गर्नु पर्ने देखिएको छ । यस नगरपालिकामा रहेका निजी क्षेत्र, सहकारी, गैरसरकारी संस्था र सामुदायिक संस्थाहरु संग विकास साझेदारीका लागि के कस्ता प्रोत्साहनको व्यवस्था आवश्यक पर्दछ सो को विश्लेषण गर्नु आवश्यक छ । यस नगरपालिकामा रहेका क्रियाशील राजनीतिक दलका बिच बिकासका बिषयमा आमसहमति आवश्यक पर्दछ । यस सिरहा नगरपालिकामा काम गर्ने

गैरसरकारी संस्था (NGO's, CBO's) र अन्य साझेदारहरुलाई आफ्नो प्राथमिकतामा ल्याउन पनि उत्तिकै ध्यान दिनु पर्ने हुन्छ । यस योजनाको लक्ष्य प्राप्त गर्न नया किसिमले प्रचार प्रसार गर्ने कार्यमा स्थानीय संचार माध्यमको निरन्तर सहयोग आवश्यक पर्दछ ।

पोषण तथा खाद्य सुरक्षाको लक्ष्य हासिल गर्न लगानीको आवश्यकता हुन्छ । त्यसैले यस नगरपालिकाको पोषण तथा खाद्य सुरक्षामा साधनको दायरा बिस्तार गर्नुका साथै सम्भाव्य श्रोतका क्षेत्रको पहिचान, आकर्षण र उपयुक्त वातावरण बनाउन जरुरी छ । संघीय सरकारबाट प्राप्त हुने वित्तीय हस्तान्तरण धेरैजसो यस नगरपालिकाका लागि मुख्य श्रोतको रुपमा रहेको छ । पोषण तथा खाद्य सुरक्षाको बिकासकालागि नयाँ श्रोत स्थानीयस्तरमा समेत पहिचान गर्नु पर्दछ । यस नगरपालिकाले आफ्ना श्रोतका अतिरिक्त निजी, गै.स.स, सहकारी, समुदाय र घर परिवारको श्रोत समेत आकर्षण गर्ने गरि नीति र कार्यक्रम तर्जुमा गर्नेछ। स्थानीय तहले संचालन गर्ने सबै विकासका कार्यक्रमलाई एकै पटक लगानी आवश्यक नपर्न सक्छ। कुनै कार्यक्रमलाई सुरुमा, कुनै कार्यक्रमलाई बिचमा र कुनैलाई कार्यन्वयनको अन्त्यमा अधिक लगानी गर्नु उचित हुन्छ। यसको पहिचान गरेर यो योजनाको परिच्छेद ५ मा उल्लेखित कार्यक्रमहरुका लागि श्रोतको व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ।

यस नगरपालिकाले आवधिक योजना बनाउदा संबिधान र स्थानीय तह संचालन ऐन २०७४ ले निर्धारण गरेका विकास तथा सेवा प्रवाहका विषयलाई संगसंगै लैजाने गरि संयन्त्र निर्माण गर्नेछ। यसै गरि पोषण तथा खाद्य सुरक्षा संग सम्बन्धित समुदाय, निजी क्षेत्र तथा सहकारी क्षेत्रबाट समेत लगानी एबं सहयोग प्राप्त गरि त्यसलाई व्यवस्थित ढंगले परिचालन गर्नेछ ।

नगरपालिकाको संरचना, क्षमता र प्रबिधि मैत्री कर्मचारी, व्यवस्थित तथ्यांक प्रणाली, निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरुको नागरिकप्रतिको उत्तरदायित्व र सुशासनजस्ता पक्षहरु अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छन् । स्थानीय तह सम्बन्धी पोषण तथा खाद्य सुरक्षा संग सम्बन्धित लक्ष्य संघ र प्रदेशले स्थानीयतहको सहयोगबिना हासिल गर्न कठिन छ । तसर्थ सो अनुसार समन्वय, सहकार्य र साझेदारी समेत आवश्यक पर्दछ ।

७.१. नतिजामुखी पोषण तथा खाद्य सुरक्षा योजना, बजेट र कार्यान्वयन

यस योजनाको लक्ष्य हासिल गर्न सिरहा नगरपालिकाको योजना तर्जुमा, बजेट, कार्यान्वयन तथा अनुगमन एबं मूल्यांकनहरुलाई उच्च प्राथमिकतामा राखिने छ । स्थानीय विकासका सेवा प्रबाह सम्बन्धी उद्धेश्य र लक्ष्यहरु निर्धारण गर्दा संबिधान र कानुनले दिएका अधिकारको सूची र प्राप्त कार्यक्षेत्र बीच तादात्म्यता कायम गरिनेछ।

पोषण तथा खाद्य सुरक्षाको विकास को प्राथमिकता तथा लक्ष्य अनुसार परिणाममुखी तथा प्रभावकारी नतिजामा आधारित सार्बजनिक क्षेत्रको व्यवस्थापन गरिनेछ।

प्राप्त बिकासका परिणामहरुको प्रगति अनुगमन तथा मुल्यांकन पनि यस नगरपालिकाले गर्ने छ । यस अनुगमन तथा मुल्यांकनबाट प्राप्त पृष्ठपोषण (feedback) लाई अन्य योजना तथा कार्यान्वयन प्रकियामा समायोजन गर्दै लगिनेछ । यस योजनालाई कार्यान्वयनका लागि सिरहा नगरपालिकाले आवश्यकताको पहिचान, प्राथमिकता निर्धारण, नीतिगत संयन्त्रको अबलम्बन, श्रोत साधनको परिचालन तथा संस्थागत व्यवस्थाहरु बारे विशेष ध्यान दिइने छ ।[11]

७.२. नगरपालिकाको योजना तर्जुमा गर्दा पोषण तथा खाद्य सुरक्षामा ध्यान दिनुपर्ने पक्ष

योजना तर्जुमा कार्यको समन्वय गर्न सिरहा नगरपालिकामा रहेको निर्देशक समिति र पाँच बटा बिषयगत क्षेत्रले आ-आफ्ना बिषयगत लक्ष्य हासिल गर्ने गरी योजना तर्जुमा गर्ने गरेको छ ।

[11] दिगो विकास लक्ष्य: स्थानीयकारण स्रोत पुस्तिका, नेपाल सरकार राष्ट्रिय योजना आयोग २०७७

हाल को नगरपालिकाको योजना तर्जुमा गर्ने क्रममा आय व्ययको प्रक्षेपण गर्न ढिलाई भईरहेको देखिन्छ । तथ्यांक सहितको विवरण नेपाल सरकारमा पेश गर्ने क्रममा कमी देखिन्छ । यो प्रकियाको लागि क्षमता विकासको कमि रहेको तेहाका स्थानीय प्रतिनिधिले जनाउदछन । कसरी अगाडी बढ्ने भन्ने कुरामा अनबिग्यता भएको देखिन्छ । प्रदेशबाट बजेटको सीमा समयमा प्राप्त नभएकोले यो ढिलाई हुन गएको भनेर त्यहाको कार्यपालिका सदस्य बाट जानकारी गराईयको छ । आगामी आर्थिक बर्षको मार्गदर्शन तयारी र क्षेत्रगत बजेट सिलिङ्गको तयारी गर्न बिज्ञको कमी भएको पनि देखिन्छ । क्षेत्रगत बजेट सीमामै पोषणको लागि छुट्याउनै पर्ने बजेट रकम उल्लेख नगरिएको पाईएको छ । नगर प्रमुखले प्रस्तुत गर्ने नीति तथा कार्यक्रममा पोषणलाई प्राथमिकतासाथ समावेश गर्नुपर्ने पनि देखिएको छ । नगरपालिकाले यस वर्ष योजनाबद्द रुपमा आगाडी बढ्ने भन्दै बस्ती तहबाट खाद्य सुरक्षा तथा पोषणका कार्यक्रमहरु मूलतः सुनौलो हजार दिनका आमा र बालबालिकासँग सम्बन्धित योजनाको माग गर्ने प्राथमिकतामा राखेको छ ।

आगामी बर्षको नगरपालिकाले बजेट तथा कार्यक्रम तयार गर्दा यस योजनामा उल्लेखित कार्यक्रमहरुलाई प्राथमिकतामा राख्नेछ । नगरपालिकाले निम्नानुसार कार्यहरु गरी पोषण तथा खाद्य सुरक्षा अन्तर्गतका क्रियाकलापहरुको मूलप्रवाहीकरण गर्ने छ :

- राष्ट्रिय नीति एबं प्रतिबद्धता अनुरुप सिरहा नगरपालिकाको नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने ।
- सिरहा नगरपालिकाको योजना तर्जुमाका क्रममा बस्ती र वडा तहबाट पोषण तथा खाद्य सुरक्षाको विवरण (profile) मा आधारित माग शृजना गर्ने ।
- वडा स्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षाको विवरण (profile) मा प्राथमिकताका आधारमा तोकिएका क्रियाकलापहरु संचालन गर्ने ।
- नगरपालिकाको बजेट कार्यक्रम तथा सुचकाँकमा समाबेश गर्ने ।
- यस नगरपालिकाको टोल, बस्ती तथा वडास्तरीय योजना तर्जुमा गर्दा पोषण तथा खाद्य सुरक्षालाई वडाको तथ्यांकको आधारमा प्राथमिकता दिंदै निम्नलिखित वर्ग, समुदाय, स्थान र कार्यक्रमलाई संचालन गर्ने :
    - गर्भवती र सुत्केरी महिला, दुइबर्ष मुनिका बालबालिका तथा प्रजनन उमेरका किशोरी,
    - कुपोषित बालबालिकाको संख्या बढी भएको, खानेपानी तथा सरसफाई सुबिधा कमी भएको, शैक्षिक स्थिति न्यून भएको, खाद्य सुरक्षा कमी भएको जस्ता पोषण संग सम्बन्धित समस्या भएको वर्ग, समुदाय र स्थान,
    - आर्थिक, सामाजिक र भौगोलिक रुपमा पिच्छडीएको वर्ग, समुदाय र स्थान,
    - लैङ्गिक समानता, महिला ससक्तिकरण र सामाजिक समाबेशीकरण हुने,
    - महिलाको आर्थिक सामाजिक सशाक्तिकरंमा सहयोग पुग्ने र महिलाको दैनिक कार्य बोझमा कमी ल्याउने,
    - जन-सहभागिता जुट्ने र स्थानीय श्रोत परिचालन गरिने ।

७.३. नगरपालिकाको बार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम निर्माण प्रक्रिया

चरण १. बजेटको पूर्व तयारी

पौष मसान्त भित्र : आय व्ययको प्रक्षेपण गरिएको तथ्यांक सहितको विवरण नेपाल सरकारमा पेश गर्ने
फाल्गुन मसान्त भित्र : संघबाट बजेटको सीमा प्राप्त गर्ने
चैत्र मसान्त भित्र : प्रदेशबाट बजेटको सीमा प्राप्त गर्ने
विषयगत क्षेत्र छुट्याउने

चरण २ . श्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण

वैशाख १० गते भित्र : आगामी आर्थिक बर्षको मार्गदर्शन तयारी र क्षेत्रगत बजेट सिलिङ्गको तयारी । क्षेत्रगत बजेट सीमामै पोषणको लागि छुट्याउनै पर्ने बजेट रकम उल्लेख गरी पठाउने ।
वैशाख १५ गते भित्र : नगर प्रमुखले प्रस्तुत गर्ने नीति तथा कार्यक्रममा प्राथमिकतासाथ समावेश गर्ने ।

चरण ३. बस्ती तहका योजना छनौट

वैशाख मसान्त भित्र : बस्ती तहबाट यस योजनामा उल्लेखित कार्यक्रमहरु मूलतः सुनौलो हजार दिनका आमा र बालबालिकासँग सम्बन्धित योजनाको माग गर्ने ।

चरण ४. वडा तहमा योजना छनौट तथा प्राथमिकीकरण

जेठ १५ भित्र : वडाको सिलिङ्ग भित्र पोषण तथा खाद्य सुरक्षाका क्रियाकलाप समाबेश गरि बजेट तयारी गर्ने । नगर स्तरीय बार्षिक बजेट तथा कार्यक्रममा आवश्यक थप कार्यक्रम प्रस्ताब गर्ने ।

चरण ५. बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा

जेठ मसान्त भित्र : विषयगत समितिबाट पोषण तथा खाद्य सुरक्षा संग सम्बन्धित यस योजना अनुरुपका कार्यक्रमहरु प्राथमिकतामा राखी प्रस्तुत गर्ने ।

चरण ६. नगर कार्यपालिकाबाट बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृति

असार ५ गते भित्र : बजेट तथा योजना तर्जुमा समितिले कार्यपालिकामा पेश गरेको बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृत गरि नगर सभामा प्रस्तुत गर्ने ।

चरण ७. नगर सभाबाट बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृति

असार मसान्त भित्र : नगर सभामा प्रस्तुत बजेटबारे पैरवी तथा स्वीकृति ।

७.४. संस्थागत ढाँचा र समन्वय संयन्त्र

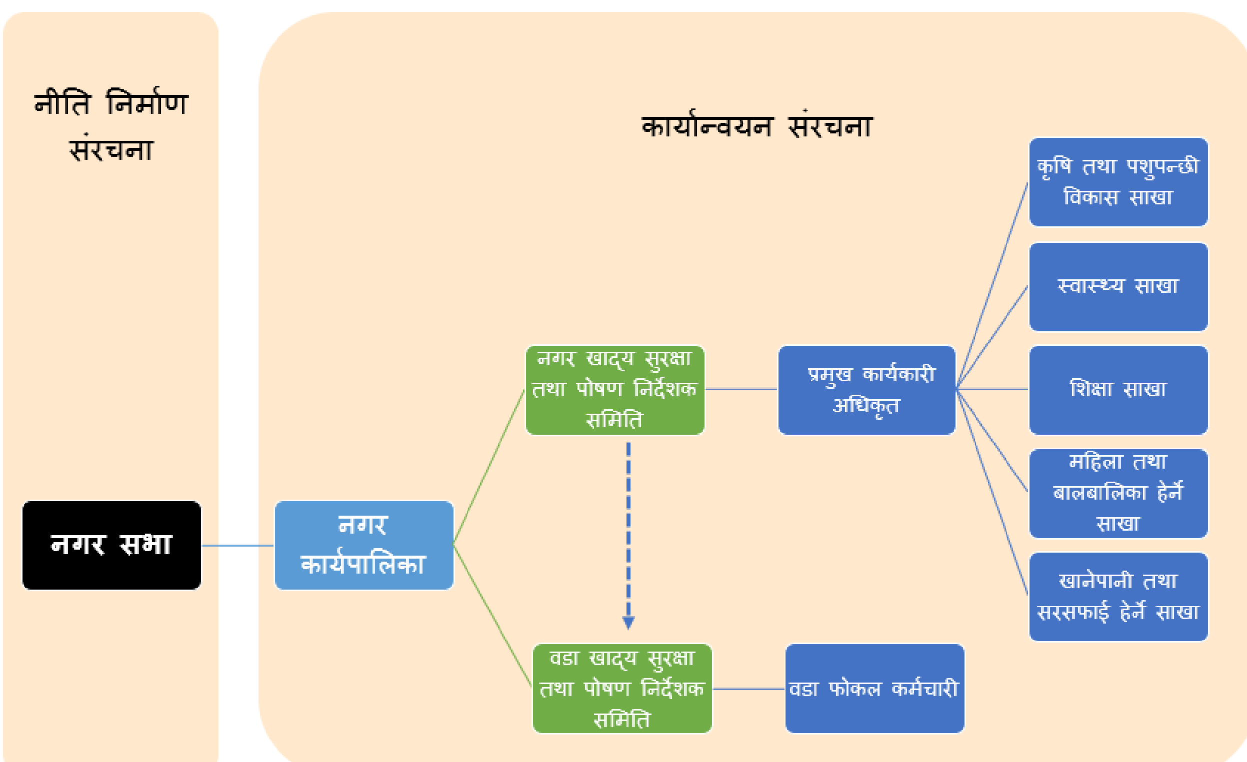

संस्थागत ढाँचा र समन्वय संयन्त्र

यस योजनाको कार्यन्वयन गर्ने सन्दर्भमा नगर कार्यपालिकाको भूमिका देहाय बमोजिम हुनेछ :

- पोषण तथा खाद्य सुरक्षाका क्रियाकलापहरुलाई बार्षिक नीति तथा कार्यक्रम र बजेटमा समावेश गर्ने ।
- पोषण तथा खाद्य सुरक्षाका स्थानीय तहका सूचकमा आधारित रही नियमित अनुगमन गर्ने ।

- स्थानीयस्थारका गैरसरकारी संस्थाहरुलाई परिचालन गर्ने ।
- निजी क्षेत्र, सामुदायिक संगसंस्था, नागरिक समाजलाई परिचालन गर्ने ।
- प्रदेशबाट हुने अनुगमनको समन्वय गर्ने ।

यस योजनाको कार्यन्वयन गर्ने सन्दर्भमा वडा समितिको भूमिका देहाय बमोजिम हुनेछ :

- वडास्तरीय कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा पोषणलाई प्राथमिकतामा राख्ने ।
- वडा तहका सामुदायिक संगसंस्था र नागरिकहरुलाई परिचालन गर्ने ।
- खाद्य तथा पोषणमा तोकिएका सूचक पूरा भएको प्रमाणीकरण गर्ने ।

यस योजनाको कार्यन्वयन गर्ने सन्दर्भमा विकास साझेदार भूमिका देहाय बमोजिम हुनेछ :

- नेपाल सरकारको नीति अनुसार पोषण तथा खाद्य सुरक्षाको क्षेत्रमा लगानी गर्ने ।
- स्थानीय तहमा संचालन गर्ने क्रियाकलापहरु प्राथमिकता अनुसार स्थानीय तहको बार्षिक कार्यक्रममा समाबेश गर्ने ।
- खाद्य तथा पोषणका स्थानीय तहका सूचक हासिल गर्न स्थानीय तहलाई प्राबिधिक सहयोग उपलब्ध गराउने ।
- स्थानीय तहमा संचालित कार्यक्रमहरुको नियमित प्रतिवेदन गर्ने ।

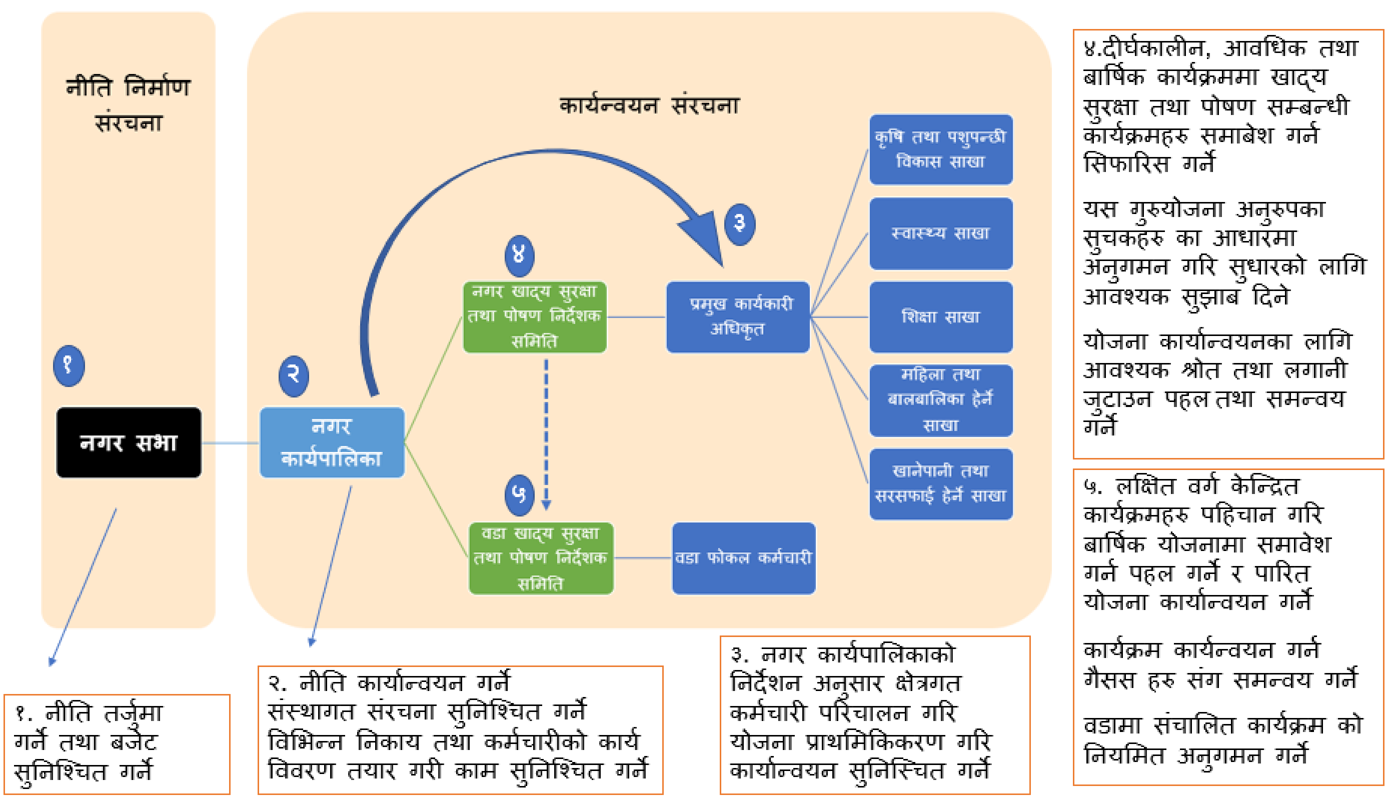

७.५. पोषणका क्रियाकलापहरुलाई स्थानीय तहको बार्षिक योजना, बजेट तथा कार्यक्रममा समाबेश गर्न सरोकारवालाहरु[12] को भूमिका

बस्ती तथा टोलमा योजना छनौट सम्बन्धी भेलागरी लक्षित बर्गका महिला, किशोर किशोरीको सहभागिता बढाउने । बस्ती, टोल तथा समुदायस्तरमा योजना छनौट गर्दा पोषण तथा खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी योजनाहरुलाई प्राथमिकतामा

[12] NGO, CBO, Volunteers and other relevant stakeholders

राख्न प्रयत्न गर्ने । योजनाको माग र छनौट बारे समुदायलाई जानकारी दिदै त्यसको आवश्यकता र महत्वबारे पैरवी गर्ने । बस्ती र टोलबाट माग भएका योजना वडा समिति र नगरपालिकाको प्राथमिकतामा राख्न, छनौट गर्न बार्षिक योजना, बजेट तथा कार्यक्रममा समाबेश गरि कार्यपालिका र सभाबाट स्वीकृत गराउन पहल गर्ने ।
(नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारको बिशेष अनुदान तथा समपुरक अनुदानको लागि योजना माग गर्ने : स्थानीय तहको पोषण तथा खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी योजनाको आधारमा गर्नुपर्ने कामहरुका लागि बजेट अपुग भएको अवस्थामा संघ तथा प्रदेश सरकारले तोकेको समय सीमा भित्र गर्नु पर्ने कामको प्रस्ताव सहित विशेष तथा समपुरक अनुदानको लागि माग गर्न सकिने छ।
पेश भएको प्रस्तावको मुल्यांकनको आधारमा संघ तथा प्रदेश सरकारबाट योजना स्वीकृत हुने हुदा पर्याप्त तथ्यांकीय आधार सहित प्रस्ताब तयार गर्नु पर्दछ । यस्तो प्रस्ताब तयार गर्न बहुक्षेत्रिय पोषण कार्यक्रमका प्रदेश संयोजक संग सहयोग लिन सकिने छ ।[13])

परिच्छेद ८ : अनुगमन तथा मुल्यांकन

यस योजनाको नतिजामुखी अनुगमन गर्नु पर्दछ । खाद्य सुरक्षा तथा पोषणको नतिजा प्राप्ति का लागि तोकिएका सुचकको आधारमा संचालित कार्यक्रमहरुको अनुगमन गर्नुपर्ने छ ।

अनुगमन तथा मुल्यांकन गर्नु अघि ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु यस प्रकार छन् :

- पोषण तथा खाद्य सुरक्षाका कार्यक्रम संग सम्बन्धित क्रियाकलापहरुको नियमित अनुगमन गर्ने ।
- यस योजना अन्तर्गत संचालन हुने कार्यक्रम तथा क्रियाकलापहरु को बारेमा बिस्तृत जानकारी लिने ।
- यस योजना संग सम्बन्धित दस्ताबेज[14] बारे जानकारी लिने ।
- अनुगमन चेक लिस्ट तयार पर्ने ।
- अनुगमन गर्ने स्थान, क्षेत्र, विषय र मिति तय गर्ने ।

अनुगमन तथा मुल्यांकन गर्दा देहायका बुंदाहरु मा बिशेष ध्यान दिनुपर्छ :

- चेक लिस्टका आधारमा सूचनाहरु संकलन गर्ने ।
- सेवाग्राहीहरुसंग छलफल गर्ने ।
- यस योजनामा भएका कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयन भएपछि स्थलगत अवलोकन गर्ने ।
- अनुगमन गर्दा उपलब्ध श्रोतको पर्याप्तता, समुचित उपयोग र कार्यान्वयनकर्ता को तत्परता समेत को अवस्था अध्ययन र विश्लेषण गर्ने ।
- बिषयगत शाखाको प्रतिनिधिहरु संग योजना कार्यान्वयनको उधेश्य बारे छलफल गरि जानकारी लिने ।
- योजना कार्यान्वयनले पारेको प्रभावको बारेमा छलफल गर्ने ।
- खाद्य स्वच्छता र गुणस्तरको अनुगमन भए नभएको नियमित रुपमा हेर्नु आवश्यक देखिन्छ ।
- गैरसरकारी क्षेत्रबाट संचालन हुने खाद्य सुरक्षा तथा पोषण संग सम्बन्धित क्रियाकलापहरुलाई बहुक्षेत्रीय अवधारणा अनुशार संचालन गरिएको छ वा छैन भन्ने मुल्यांकन गरिने ।

अनुगमन तथा मुल्यांकन पश्चात चेक लिस्टमा भएका सबै सूचनाहरुको रेकर्ड राखने, राम्रो पक्ष र सुधार गर्नुपर्ने कार्यहरुको सुची तयार गर्ने । अनुगमनका क्रममा देखिएका सुधार गर्नु पर्ने पक्षका बारेमा तोकिएका जिम्मेबार व्यक्ति संग छलफल गर्ने । अनुगमन गर्दा कुनै अनियमितता देखिएमा त्यसलाई सुधार गर्न तथा कारवाहीका लागि सम्बन्धित निकायमा सिफारिस गर्ने । अनुगमन गर्दा देखिएका सबल पक्ष र सुधार गर्नु पर्ने विषयका साथै श्रोतको पर्याप्तता, उपयोग र लाभग्राहिको तत्परताको अवस्था सहितको अनुगमन प्रतिबेदन तयार गर्ने । अनुगमन गरिएका बिषयलाई विश्लेषण गर्दै यस योजनालाई प्रभाबकारीरुपले कार्यान्वयन गर्न बस्तुगत सुझाब दिने । यस नगरपालिकाका प्रमुख तथा अनुगमनका लागि तोकिएका पदाधिकारीहरु द्वारा मुल्यांकन र दिगोपन को सुनिस्चितता गर्नु पर्दछ ।

यस योजनाको प्रतिबेदन चौमासिक र बार्षिक रुपमा गर्नुपर्ने छ ।

---

[13] नेपाल सरकार, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय द्वारा स्थानीय तहको लागि तयार गरिएको बहुक्षेत्रीय पोषण कार्यक्रम श्रोत सामग्री

[14] योजना, निर्देशिका, बैठक, निर्णय र नीति

परिच्छेद ९ : सारांश / Summary

यस नगरपालिकाले तथ्यांकको आधारमा यो योजना अनुरुप प्राथमिकता अनुसार निम्न कार्यहरु समग्रमा रुपमा लैजाने, स्रोत साधन वृद्धिका लागि प्रदेश तथा संघमा पैरवी गर्ने र साथ साथै नगरपालिकाको खाद्य सुरक्षा, पोषणमा क्षमता वृद्धि गर्ने प्रतिबद्धता लिएको छ।

१. खाध सम्प्रभुता प्रबर्धन गर्न खाध्य खाध्य अधिकार र खाध्य सम्प्रभुता एन कार्यान्वयन गर्न

- रैथाने बाली उत्पादन तथा प्रबर्धन गर्न कार्यक्रम संचालन गर्नेछ।
- पोषण सम्बन्धि जनचेतना अभिबृधि गर्न कार्यक्रम संचालन गर्नेछ।
- खाध्य अधिकार तथा खाध्य सुरक्षा एनका ब्व्याथाको कार्यन्वयन गर्न कार्य बिधि र नियमावली बनाइ पहल गर्नेछ।
- यस पालिकाको लागि छुट्टै खाध्य सुरक्षा योजना बनाई कार्यन्वयनमा ल्याउनेछ।
- स्थानीय खाध्य उत्पादनको प्रबर्धनको लागि यसको प्रशोधन र बजारीकरन गर्नेछ।

२. पारिवारिक पोषणको अवस्थालाई ख्याल गरेर बाह्रै महिना ताजा तरकरी उपलब्ध हुने गरि पोषण बगैंचा बनाई पारिवारिक पोषण सुनिस्चित गर्ने

- पोषण मैत्री योजनाको लागि ध्यान दिएर पोषण मैत्री बगैचाको लागि लगानी बढाउने र प्राबिधिक सहयोग गर्नेछ।
- पोषण मैत्री बगैंचा बिकाशको लागि विकास साझेदारहरुको सहयोगमा कार्यक्रम संचालन गर्नेछ।
- जैविक मल उत्पदन तथा बितरण प्रणालीको बिकाश गर्नेछ।
- विधालय बिवाखाजा सन्तुलित र पोषण मैत्री बनाउने छ।
- जलवायु मैत्री कृषि प्रविधिको विबिकाश तथा अनुकुलनमा लगानी बढाउने छ।
- महिला स्वास्थ्य स्वयम सेविका, स्वास्थ्य कर्मी, कृषि, पशुपालन र अन्य सरकारी कर्मचारीहरुलाई तालिम तथा प्रशिक्षण दिने व्यवस्था गर्नेछ।,
- पोषणयुक्त खाध्य पदार्थ तयार गर्ने बिषयमा आवस्यक प्रबिधि सम्बन्धि तालिम दिने छ।

३. कृषि तथा पोषण क्षेत्रको बिकासको लागि आवस्यक पर्ने पूर्वाधार जस्तै बजार केन्द्र, संकलन केन्द्र, सिंचाई, र प्रशोधन केन्द्र निर्माणमा लगानी बढाउने

- जलवायु मैत्री पूवार्धार निर्माण जस्तै पोली घर, बिभिन्न सिंचाई प्रबिधिहरु, भण्डार आदिमा लगानी बढाउने
- सिंचाई, भण्डारन, प्रसोधन प्रबिधि समबन्धि आवस्यक तालिम तथा प्रशिक्षण दिने ब्यवस्थ गर्नेछ।

४. एकिकृत खेति प्रणालीको बिकाशको लागि कृषि, पशुलन र कृशिबन सम्बन्धि कार्यक्रम संचालन गर्ने

- साना किसानको लागि तरकारी खेति, फलफुल खेति, मत्स्यपालन, पशुपलन, घाँस तथा आहार व्यवस्थापन सम्बन्धि कार्यक्रम संचालन गर्नेछ।
- साना किसानको उपजलाई बाजारिकरण गर्न संकलन, प्रशोधन र मुल्य अभिवृधी सम्बन्धि कार्यक्रम संचालन गर्नेछ।,
- गुणस्तरीय कृषि र पशुपलानमा बिउ, माछा भुरा, र पशु नश्ल आदिको व्यवस्थित बिकास कार्यक्रम संचालन गर्नेछ।,
- समुहिक खेति प्रणालीको बिकासको लागि कृषक समुह र कृषि सहकारी दर्ता, सहजीकरण र समुह वा सहकारी मार्फत लागनी गर्नेछ।
- स्थानीय उत्पादनहरुलाई पर्यबर्ण मैत्री र बिबिधिकरन गर्न कर्यक्रम संचालनको लागि सहयोग गर्नेछ।

५. कृषि, पशु, मत्स्य, स्वास्थ्य, शिक्षा सम्बन्धि नीति तथा कार्यक्रमहरु बीच समन्वयको प्रबर्धन गर्ने कार्यक्रमहरु

- कृषि, पशु, मत्स्य, स्वास्थ्य, र शिक्षको क्षेत्रगत वा नीतिगत अस्पस्टता लाई स्पस्ट र एकीकृत नीतिको रुपमा बिकाश गर्नेछ।
- कृषि र पोषण सम्बन्धि कार्यक्रम एकीकृत रुपमा संचालन गर्न समुहहरु लाई सहयोग र क्षमता बिकाशको कार्यक्रम गर्नेछ।
- बिभिन्न खाध्यनमा पाइने बिभिन्न प्रकारका खाध्यतत्वहरुको बारेमा जनसमुदायहरु प्रस्ट पार्ने काम गर्नेछ।,

अनुसूची १

शाखा भन्नाले स्थानीय तहको सम्बन्धित विषय हेर्ने विभाग/महाशाखालाई बुझिने छ। साथै उल्लेखित शाखा स्थानीय तहमा नभएमा उक्त काम हेर्ने शाखा जिम्मेवार शाखाको रुपमा रहने छन्।

औपचारिक रुपमा आध्ययन/सर्बेक्षण/प्रतिबेदन गरिएको वर्ष उल्लेख गरिनेछ।

आध्ययन/सर्बेक्षण/प्रतिबेदनबाट देखिएको तथ्यांक उल्लेख गर्ने/प्रतिबेदन लिदा विषय/क्षेत्र संग सम्बन्धित एकिकृत वा फरक फरक प्रतिबेदन लिईनेछ।

क्र. स	**प्राथमिकताका आधारमा क्रियाकलापहरु**	**सूचकहरु (पोषण मैत्री घोषणा का लागि)**	**पोषण मैत्री घोषणाको लक्ष्य**	**२०७९/८० २०२३**	**२०८०/८१ २०२४**	**२०८१/८२ २०२५**	**२०८३/८४ २०२६**	**२०८४/८५ २०२७**	**२०८५/८६ २०२८**	**२०८६/८७ २०२९**	**२०८८/८९ २०३०**	**जिम्मेवार निकाय**
१	**शासकीय सुधार**											
१.१	नगरपालिका तथा सो अन्तर्गतका १२ वडाहरुमा निर्देशक समिति क्रियासिल बनाउने -नगरपालिका तथा सो अन्तर्गतका १२ वडाहरुमा निर्देशक समिति गठन गर्ने -नगरसभा, कार्यपालिका तथा अन्य सरोकारवालाबाट घोषणाका लागि प्रतिबद्दता गरिने	स्थानीयतहको बार्षिक योजना तर्जुमा पूर्व र कार्यक्रमको समिक्षाको समयपूर्व कम्तिमा १ /१ पटक पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिको बैठक बसेको (स्थानीय तह) वडा तहको पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिको क्रियाशीलता स्थानीयतहको दीर्घकालीन, आवधिक त	१००% (वटा) चौमासिक बैठक (>४)	२६४०००	२८१४२४	२९९९९८	३१९७९८	३४०९०५	३६३४०४	३८७३८९	४१२९५७	सामाजिक विकास शाखा
	नगर सभा बाट पोषण सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रम पारित गर्ने (खाद्य सुरक्षा तथा पोषण सम्बन्धि विषयलाई वडा तथा स्थानीय तहको नीति, योजना र कार्यक्रममा समावेश गरिने)	बार्षिक कार्यक्रममा यस प्लान वा बहुक्षेत्रीय पोषण योजना अनुसार कार्यक्रम समावेश भए नभएको स्थानीयतहको सभाबाट पोषण सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रम पारित भए/	भएको भएको	२२००००	२३४५२०	२४९९९८	२६६४९८	२८४०८७	३०२८३७	३२२८२४	३४४१३०	सामाजिक विकास शाखा

	निर्देशक समितिको नियमित बैठक बस्ने	नभएको स्थानीय तह/वडाको बजेटबाट (समानिकरण र आन्तरीक स्रोत) पोषण		२६४०००	२८१४२४	२९९९९८	३१९७९८	३४०९०५	३६३४०४	३८७३८९	४१२९५७	सामाजिक विकास शाखा
	दीर्घकालीन, आवधिक तथा बार्षिक कार्यक्रमहरु यस योजना अनुरुप पोषण कार्यक्रम र बजेट समाबेश गर्ने तथा सो सम्बन्धि तोकिएको पूर्वाधार विकासलाई बजेटको व्यवस्था मिलाउने	कार्यक्रमका लागि बजेट छुट्टाइएको स्थानीय तहको पोषण योजना / पाश्विन्त्र तयार र अध्यावधिक स्थानीय विपद व्यवस्थापन योजनामा	छ भएको भएको	२२०००००	२३४५२००	२४९९९८३	२६६४९८२	२८४०८७१	३०२८३६८	३२२८२४१	३४४१३०५	सामाजिक विकास शाखा
१.२.	क्रियाकलापहरुको सार्बजनिकरण (परदर्सिता अभिबृधि): प्रगति विवरण , सूचना पाटी , Website, आमसंचार का माध्यमबाट	विपदको समयमा पोषण विषय समावेश भएको हुनेछ । महामारी तथा विपदको समयको लागि सिरहा नगरपालिका वा खाद्य सुरक्षा तथा पोषण सम्बन्धि सरोकारवाला	भएको	११००००	११७२६०	१२४९९९	१३३२४९	१४२०४४	१५१४१८	१६१४१२	१७२०६५	सामाजिक विकास शाखा
१.३	जवाफदेहीता अभिबृधि गर्दै सामाजिक उत्तरदायित्व प्रबर्धन गर्ने (सार्बजनिक परिक्षण , सामाजिक परिक्षण , सार्बजनिक सुनवाई)	सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरुमा खाद्यान्न, भाडाकुडा तथा लत्ताकपडा, उपचारको लागि औषधी र उपकरणको मौज्दात राख्ने व्यवस्था		११०००००	११७२६००	१२४९९९२	१३३२४९१	१४२०४३५	१५१४१८४	१६१४१२०	१७२०६५२	सामाजिक विकास शाखा
१.४.	बिषयगत साखाका सम्पर्क व्यक्ति तोक्ने र जिम्मेबारी दिने	घरभित्रको धुँवामुक्त भएको हरेक स्वास्थ्य संस्था पोषण युक्त घोषणा	१००%	०	०	०	०	०	०	०	०	सामाजिक विकास शाखा + बिषयगत शाखा

१.५.	आवस्यकता अनुसार कार्यदल, कार्यटोली र समुदायमा आधारित संस्थाहरुको गठन र परिचालन गरिने	भएको	भएको	५५००००	५८६३००	६२४९९६	६६६२४६	७१०२१८	७५७०९२	८०७०६०	८६०३२६	सामाजिक विकास शाखा
१.५.१.	बहुक्षेत्रीय खाद्य सुरक्षा तथा पोषण सम्बन्धि सरोकारवाला सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरु बीच समन्वय गरी एकिकृत कार्यक्रम संचालन गर्ने	सबै बालबालिकाको लागि न्युनतम पूर्वाधारयुक्त प्रारम्भिक बालविकास संचालन भएको (शिक्षा साखा	१००%	११०००००	११७२६००	१२४९९९२	१३३२४९१	१४२०४३५	१५१४१८४	१६१४१२०	१७२०६५२	सामाजिक विकास शाखा + सरोकारवाला निकाय
२	**सचेतना, पैरवी र सामाजिक परिचालन (Awareness, Advocacy and Social Mobilization)**											
२.१.	सिरहा नगरपालिकाको पोषण तथा खाद्य सुरक्षा योजना र वडाको प्रोफाइल अनुसार नीति तर्जुमा गर्न पैरवी गरिने	स्थानीय तहमा पोषण कर्नर स्थापना स्थानीय तहको कार्यालयमा छुट्टै स्तनपान कक्षको व्यवस्था	भएको भएको	०	०	०	०	०	०	०	०	योजना बजेट तथा तथ्यांक शाखा
२.१.१.	· व्यक्ति, समूह र संस्था पहिचान गरि सचेतना कार्यक्रमहरु गर्ने	परम्परागत खाद्यवस्तुमा आधारित पोषणयुक्त आहारको तयारी र सूचना स्थानीय रेडियो तथा होर्डिङबोर्ड आदि मार्फत सम्प्रेषण भए नभएको	भएको	११०००००	११७२६००	१२४९९९२	१३३२४९१	१४२०४३५	१५१४१८४	१६१४१२०	१७२०६५२	सामाजिक विकास शाखा
२.२.	खाद्य सुरक्षा तथा पोषण मैत्री आचरण र व्यवहार प्रवर्धन गर्न पैरवी गरिने	बाल पोषण भत्ता वितरणको समयमा	भएको	०	०	०	०	०	०	०	०	सामाजिक विकास शाखा + महिला तथा बालबालिका

		अभिभावकलाई बाल पोषण भत्ताको उपयोग सम्बन्धी अभिमुखीकरण भएको										विकास शाखा
२.२.१.	सार्बजनिक संस्थाहरुमा पोषण प्रदर्सनी स्थल, स्तनपान कक्ष र पोषण डेस्क स्थापना गर्ने			२२०००००	२३४५२००	२४९९९८३	२६६४९८२	२८४०८७१	३०२८३६८	३२२८२४१	३४४१३०५	सामाजिक विकास शाखा
२.२.२.	सार्बजनिक स्थलमा पोषण सूचकहरु झल्किने सामुदायिक सूचना पाटि राख्ने			११०००००	११७२६००	१२४९९९२	१३३२४९१	१४२०४३५	१५१४१८४	१६१४१२०	१७२०६५२	योजना बजेट तथा तथ्यांक शाखा
२.२.३.	बहुक्षेत्रीय पोषणका बिषयमा बहस / पैरवी , छलफल तथा अभ्यासहरु गरिने			११०००००	११७२६००	१२४९९९२	१३३२४९१	१४२०४३५	१५१४१८४	१६१४१२०	१७२०६५२	सामाजिक विकास शाखा
२.३.	स्थानीय खाद्य पदार्थमा पाइने पोषक तत्वहरुबारे सचेतना बढाउने (स्थानीय तह मा उपलब्ध हुने खाद्यान्य लाई ध्यान दिई सचेतना मुलक पोस्टर , प्याम्प्लेट, स्टिकर आदि उत्पादन तथा वितरण गर्ने)			७९२०००	८४४२७२	८९९९९४	९५९३९४	१०२२७१४	१०९०२१३	११६२१६७	१२३८८७०	योजना बजेट तथा तथ्यांक शाखा
२.४.	विभिन्न विधामा ख्याती प्राप्त व्यक्ति र समूहलाई अभियन्ता मार्फत सचेतना र पैरवी गरिने			११०००००	११७२६००	१२४९९९२	१३३२४९१	१४२०४३५	१५१४१८४	१६१४१२०	१७२०६५२	सामाजिक वि**का**स शाखा
२.५	कुरीति, कुसंस्कार, अन्धविश्वास तथा कुप्रथा बिरुद्ध सामाजिक अभियान संचालन गरिने			८८००००	९३८०८०	९९९९९३	१०६५९९३	११३६३४८	१२११३४७	१२९१२९६	१३७६५२२	महिला तथा बालबालिका विकास शाखा

	(रयाली , गोष्ठी , सडक नाटक हटियामा आयोजना गर्ने)											
३	**क्षमता विकास**			०	०	०	०	०	०	०	०	
3.1	. नगरपालिकाको अग्रसरतामा श्रोत व्यक्ति एबं प्रशिक्षकहरुको सूची तयार गरी परिचालन गर्ने	प्रारम्भिक बालविकासमा तालिम प्राप्त सहजकर्ताहरू स्थानीय तहमा कार्यरत कर्मचारीहरुको लागि पोषण सम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि भए नभएको	१००% भएको	०	०	०	०	०	०	०	०	सामाजिक विकास शाखा
3.2	संस्थागत विकास			४४०००००	४६९०४००	४९९९९६६	५३२९९६४	५६८१७४२	६०५६७३७	६४५६४८१	६८८२६०९	सामाजिक विकास शाखा
3.3	प्राविधिक र सामुदायिक क्षमता निर्माण	स्वास्थ्य, कृषि, पशुसेवासंग सम्बन्धित प्राबिधिकहरुको सेवा उपलब्धता	१००%	११०००००	११७२६००	१२४९९९२	१३३२४९१	१४२०४३५	१५१४१८४	१६१४१२०	१७२०६५२	आर्थिक विकास
3.4	आबश्यकतानुसार सिपमुलक, उद्दमशिल तालिम प्रदान गरी रोजगारी बढाउने: - आबश्यक तालीम र यसमा लाग्ने आबश्यक सामग्रीको ब्यबस्था गर्ने: ब्यवसायीक सिपमुलक तालिम जस्तै सिलाई बुनाई, बुटिक, शृंगार तथा पार्लर, इलेक्ट्रिकल तथा इलोक्ट्रोनिक्स, निर्माण सम्बन्धी, अटोमोबाइल, मेकानिक्स, पर्यटन सम्बन्धित, होम स्टे, उद्योग तथा कला सम्बन्धीत व्यवसाय			८८००००	९३८०८०	९९९९९३	१०६५९९३	११३६३४८	१२११३४७	१२९१२९६	१३७६५२२	आर्थिक विकास + कृषि र उद्धयम विकास शाखा

	शुरुवातका लागि तालीम, सामग्री र प्रविधि सहयोग - महिला तथा पिछधिएका बर्गलाई पशुपन्छीजन्य खाद्य बस्तुको उत्पादन गर्न / बडाउन सहयोग गर्ने र ति खाद्य बस्तुको उपभोग गर्न जनचेतना अविबृद्धि गर्ने - उद्धयम्सिल सीप विकास तालिम मार्फत लैंगिक संबेदनसिल पोषण लाई सम्बोधन गर्ने												
3.5	खाद्यान्नलाइ सुरक्षित् गरि भण्डारण गर्ने, प्रसोधन गर्ने, खाने कुरा तयार गर्ने, बिशादिप्रयोग न्यूनीकरण गर्ने, उत्पादन पछि तथा उपभोगका चरणमा हुने रास न्यूनीकरण गर्ने । - व्यवसायिक तरकारी खेति सम्बन्धि तालिम (५ दिन)- कृषि संकलन तथा प्रशोधन केन्द्र स्थापना गर्ने, बाली भण्डारपश्चात ग्रेडिंग, प्याकेजिंग, प्रोसेसिंग र ढुवानीको बारेमा तालीमको साथै आबश्यक सहयोग गर्ने- जैबिक मल तथा			२२०००००	२३४५२००	२४९९९८३	२६६४९८२	२८४०८७१	३०२८३६८	३२२८२४१	३४४१३०५	आर्थिक विकास + कृषि र उद्धयम विकास शाखा	

	जैबिक बिषादी तयारी तथा यस्को प्रयोग सम्बन्धी तालीम उपलब्ध गराउने											
3.6	पशुजन्यश्रोतमा आधारीत खाद्यबस्तु जस्तैः दुधजन्य पदार्थ (दुध, दही, पनीर, चीज), अन्डा र मासुजन्य (माछा, मासु, पन्छी) पदार्थको उत्पादन र उपभोग वृद्धि हुने क्षमता विकास को तालिम चलाउने पशुजन्य खाद्यबस्तुको बजार स्थापना गर्ने/कृषक, पशु पन्छी पालक तथा उद्धमिहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने			४४०००००	४६९०४००	४९९९९६६	५३२९९६४	५६८१७४२	६०५६७३७	६४५६४८१	६८८२६०९	आर्थिक विकास + कृषि र उद्धयम विकास उप शाखा
4	**लक्षित कार्यक्रम संचालन, मूलप्रवाहीकरण तथा बहुक्षेत्रीय प्रयासको अबलम्बन**			०	०	०	०	०	०	०	०	०
	लक्षित समूह पहिचान गरी उनीहरुको सहभागितामा पोषण लक्षित एबं पोषण सम्बेदनशील कार्यक्रमहरु संचालन गरिने	समूह गठन कार्यक्रम संचालन	१२ वडा मा	४४००००	४६९०४०	४९९९९७	५३२९९६	५६८१७४	६०५६७४	६४५६४८	६८८२६१	सामाजिक विकास शाखा
	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समाबेशीकरण, जलवायु परिवर्तन, विपद जोखिम न्यूनीकरण लगायतका		कम्तिमा २ वटा दस्ताबेजहरु	०	०	०	०	०	०	०	०	सामाजिक विकास शाखा + महिला तथा बालबालिका विकास

	अन्तरसम्बन्धित विषयहरु संग सम्बन्धित नीति तथा योजना तर्जुमा गर्दा खाद्य सुरक्षा तथा पोषण संग सम्बन्धित क्रियाकलापहरु समाबेश गरिने	खाद्य सुरक्षा तथा पोषण संग सम्बन्धित क्रियाकलापहरु समाबेश भएको दस्ताबेजहरु										शाखा+ विपद व्यवस्थापन समिति	
तल उलेखित क्षेत्रगत क्रियाकलापको विषयमा स्थानीय तहको सहभागिता मुलक योजना तर्जुमा को बिधि बाट कार्य गरिने													
4.1	कृषि तथा पशुपालन												
4.1.1	कृषक समूह (कृषि तथा पशुपालन) को पहिचान, दर्ता तथा कार्ययोजना बनाउने: - तरकारी खेतिगर्ने कृषक समूह को पहिचान / Update गर्ने - कृषक समुहको दर्ताको लागि पहल गर्ने -कृषक समूहको कार्ययोजना तयार गर्ने	करेसाबारी स्थापना भाह्येको घरपरिवार (जमिन नभएका परिवारको लागि स्थानीय बजारमा नियमित रुपमा ताजा तरकारी उपलब्ध हुने अवस्था रहेको हुनुपर्ने) पर्याप्त पौष्टिक तत्व भएको अन्न, सागसब्जी, गेडागुडी, फलफुल तथा माछा मासु लगायतका खानाको उपभोग	>८०% >८०%	११००००००	११७२६०००	१२४९९९१६	१३३२४९१०	१४२०४३५५	१५१४१८४२	१६१४१२०४	१७२०६५२३	आर्थिक विकास शाखा + कृषि तथा पशुसेवा शाखा	
4.1.2	कृषि तथा पशुपालन उत्पादन सहयोग (production input)- मौसमी बाली पात्रो प्रकाशन गरि सबै स्थानीय तहमा वितरण गर्ने- मौसमी बाली पात्रोको बारेमा कृषकहरुलाई सुसुचित गराउने- घरपरिवार र समुदाय स्थरमा आवश्यक पर्ने बिउ, मल, औजार	सुनिस्चितता भएको स्थानीय स्तरमा पाइने रैथाने बाली प्रवर्दन सम्बन्धी सचेतना/कार्यक्रममा सहभागि घरपरिवार प्रत्येक वडामा नमुना जैविक तरकारी फार्मको भए नभएको (जमिन नभएका वडामा उपभोगको सुनिश्चिता	>८०% भएको	११००००००	११७२६०००	१२४९९९१६	१३३२४९१०	१४२०४३५५	१५१४१८४२	१६१४१२०४	१७२०६५२३	आर्थिक विकास शाखा + कृषि तथा पशुसेवा शाखा	

	उपकरणको लागि अनुदान दिने व्यवस्था मिलाउने	भएको हुनुपर्ने) जैविक विषदी र प्राङ्गरिक मल प्रयोग गर्ने कृषक घरपरिवार खाद्य स्वच्छता र गुणस्तरको अनुगमन	>८०% <३ पटक									
4.1.3	समुदाय स्तरमा साना सिचाईको प्रबर्धन गर्ने - थोपा सिचाई , बोरिंग, कुलो, पोखरी, इनार सिचाई	भएको बजारमा तरकारी तथा फलफूलको उपालब्धता र उपयोग गर्ने घरधुरी	१००%	११००००००	११७२६०००	१२४९९९१६	१३३२४९१०	१४२०४३५५	१५१४१८४२	१६१४१२०४	१७२०६५२३	आर्थिक विकास शाखा + कृषि तथा पशुसेवा शाखा
4.1.4	कृषि तथा पशुजन्य उपज (product) को बजारीकरण - कृषि तथा पशु उपजको उत्पादन अवस्था खुल्ने गरि तथ्यांक व्यवस्थापन - आवश्यक सामाग्रीहरु उपलब्ध गराउने (क्यारेट , ग्रेदिंग मसिन, प्याकेजिंग्का सामग्रीहरु ...)	व्यवस्थित पशुपन्क्षी पालन गर्ने कृषक घरपरिवार (उपभोगको सुनिस्चिता) दूधजन्य पदार्थहरु (दूध, दही, पनिर, चीज) अन्डा मासुजन्य (माछा, मासु, पन्छी) नियमित उपभोग गर्ने घरपरिवार दूध ९१ लि., मासु १४ के, जी, अन्डा १५० वटा प्रति	>८०% >९५% >९५%	११००००००	११७२६०००	१२४९९९१६	१३३२४९१०	१४२०४३५५	१५१४१८४२	१६१४१२०४	१७२०६५२३	आर्थिक विकास शाखा + कृषि तथा पशुसेवा शाखा
4.1.5	खाद्यबस्तुहरुको उपयुक्त भण्डार र सो पछि का क्रियाकलापहरुलाई व्यवस्थित बनाउने - तालिमप्राप्त कृषकहरुलाई कृषि उपज भण्डारण को लागि उपयुक्त सामग्री उपलब्ध	व्यक्ति बार्षिक रुपमा उपलब्धता		४४०००००	४६९०४००	४९९९९६६	५३२९९६४	५६८१७४२	६०५६७३७	६४५६४८१	६८८२६०९	आर्थिक विकास शाखा + कृषि तथा पशुसेवा शाखा

	गराउने (सीड बिन , भकारिहरु....)											
4.1.6	एक घर एक करेशाबारी प्रबर्धन गर्ने			११०००००	११७२६००	१२४९९९२	१३३२४९१	१४२०४३५	१५१४१८४	१६१४१२०	१७२०६५२	आर्थिक विकास शाखा + कृषि तथा पशुसेवा शाखा
	· यसमा लाग्ने आबश्यक कृषि सामग्रीको ब्यबस्था गर्ने			०	०	०	०	०	०	०	०	आर्थिक विकास शाखा + कृषि तथा पशुसेवा शाखा
4.1.7	पोषण युक्त परम्परागत एबम रैथाने बालीहरुको प्रबर्द्धन गर्ने - स्थानीय हावापानी र माटो सुहाउँदो परापूर्व कालदेखि खेती उत्पादन गरिने अन्न वालीहरु, तरकारी वालीहरु तथा दलहन वालीहरुको उत्पादन तथा उपयोग सम्बन्धी ज्ञान, सीप अभिवृद्दि गराउने ।			६६०००००	७०३५६००	७४९९९५०	७९९४९४६	८५२२६१३	९०८५१०५	९६८४७२२	१०३२३९१४	आर्थिक विकास शाखा + कृषि तथा पशुसेवा शाखा
4.1.8	कृषि र पशुबिमा कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिने (संघिय सरकार द्वारा दिईयको ८०% अनुदानमा आधारित			५५००००	५८६३००	६२४९९६	६६६२४६	७१०२१८	७५७०९२	८०७०६०	८६०३२६	आर्थिक विकास शाखा + कृषि तथा

	) - कृषि र पशुबीमाको महत्व र प्रकृयाको बारेमा किसानहरूलाइ सूसुचित गर्ने , कृषि बाली र पशुपन्छीको बिमा गरि कृषि र पशुपालन व्यवसायको जोखिम न्युनिकरण गर्ने											पशुसेवा शाखा	
4.1.9	एकिकृत खेति प्रणालीको बिकाश गर्ने -कृषकलाई एकिकृत रुपमा जस्तै तरकारी खेति, पशुपालन, माछापालन, कुखुरापालन गर्न आबश्यक सहयोग गर्ने - IPM प्रबिधिबाट खेति गर्न प्रोत्साहन गर्ने - जैविक मल र बिषादी उत्पादनको लागि अनुदान दिने			६६००००००	७०३५६००	७४९९९५०	७९९४९४६	८५२२६१३	९०८५१०५	९६८४७२२	१०३२३९१४	आर्थिक विकास शाखा + कृषि तथा पशुसेवा शाखा	
4.1.10	स्थानिय खाद्य बालीको प्रबर्धन गर्ने - स्थानिय स्थर मा पाइने खाद्द्यान्न मा पोषक तत्वो उपलब्धता बारे जानकारी गराउने - स्थानीय बाली उत्पादनका लागि बिउमा अनुदान दिने - पर्याप्त पौष्टिक तत्व			११००००००	११७२६०००	१२४९९९१६	१३३२४९१०	१४२०४३५५	१५१४१८४२	१६१४१२०४	१७२०६५२३	आर्थिक विकास शाखा + कृषि तथा पशुसेवा शाखा	

	भएको अन्न, सागसब्जी, गेडागुडी, फलफुल तथा माछामासु लगायतका खानको उत्पादन तथा उपयोग बढाउने											
4.1.11	युवा लक्षित व्यवसायिक कार्यक्रम संचालन गर्ने - कृषि तथा पशु पन्छी पालनलाई व्यवसाय उन्मुख बनाउन युवा लक्षित् कार्यक्रमहरुमा जोड दिने - गैर कृषि क्षेत्रमा युवा लक्षित व्यवसायिक कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने जस्तै खाद्य प्रसोधन, होटल....			६६०००००	७०३५६००	७४९९९५०	७९९४९४६	८५२२६१३	९०८५१०५	९६८४७२२	१०३२३९१४	आर्थिक विकास शाखा + कृषि तथा पशुसेवा शाखा
4.1.12	स्थानिय स्थरमा विभिन्न खाद्य बस्तुको बिउबिजनको सम्रक्षण गर्ने - बीउ बैंक स्थापना गर्ने			४४००००	४६९०४०	४९९९९७	५३२९९६	५६८१७४	६०५६७४	६४५६४८	६८८२६१	आर्थिक विकास शाखा + कृषि तथा पशुसेवा शाखा
4.2	. स्वास्थ्य			०	०	०	०	०	०	०	०	
4.2.1	. प्रजनन उमेरका महिला तथा किशोरीको पोषण को स्थितिमा सुधार र सेवाको पँहुचमा वृद्धि	गर्भवती महिलाले कम्तिमा ८ पटक पुर्व प्रसुति जाँच गरिएको स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी हुने महिलाको संख्या तालिम प्राप्त स्वाथ्यकर्मी बाट सुत्केरी गराएको	>९५%	६६०००००	७०३५६००	७४९९९५०	७९९४९४६	८५२२६१३	९०८५१०५	९६८४७२२	१०३२३९१४	सामाजिक विकास शाखा / स्वास्थ्य उपशाखा

	· गर्भवती जांच गर्ने सेवाको उपभोगमा बृदि गर्न आइपरेका बाधा-अड्चनको विश्लेषण गर्ने र सो सेवा बढाउने	सुत्केरी भएपछि कम्तिमा ४ पटक सुत्केरी महिला र शिशुको उत्तर प्रसुति जाँच गरिएको गर्भवती महिलाले पूर्ण मात्रामा टि टि खोप पाएको गर्भवती महिलाले गर्भवती भएको दिन देखि १८० दिनसम्म सुत्केरी भए पश्च्यात ४५ दिनसम्म दिनको एक चक्की का दरले आइरन तथा फोलिक एसिड चक्की खाएको	>९५%	४४०००००	४६९०४००	४९९९९६६	५३२९९६४	५६८१७४२	६०५६७३७	६४५६४८१	६८८२६०९	सामाजिक विकास शाखा / स्वास्थ्य उपशाखा	
	· किशोर - किशोरिमैत्री स्वास्थ्य तथा पोषण सम्बन्धी कार्यक्रमहरु एकीकृत रुपमा गर्ने र यसको बिस्तार गर्ने	बिद्यालय बाहिर रहेका १० देखि १९ बर्षका किशोरीहरुले आइरन चक्की सेवन गरेको	>९५%	४४०००००	४६९०४००	४९९९९६६	५३२९९६४	५६८१७४२	६०५६७३७	६४५६४८१	६८८२६०९	सामाजिक विकास शाखा / स्वास्थ्य उपशाखा	
	· स्वस्थ समयमा गर्भधारण हुन र जन्मान्तरको लागि परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग गर्नेबारे जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने तथा सोही अनुसार परिवार नियोजनका साधनहरुको पँहुच र उपभोगमा वृद्धि गर्ने			२२०००००	२३४५२००	२४९९९८३	२६६४९८२	२८४०८७१	३०२८३६८	३२२८२४१	३४४१३०५	सामाजिक विकास शाखा / स्वास्थ्य उपशाखा	
4.2.2	. मातृ , शिशु तथा बाल्यकालीन पोषण	शिशु जन्मे देखि ६ महिना सम्म पूर्ण स्तनपान गराएको	>९०%	११०००००	११७२६००	१२४९९९२	१३३२४९१	१४२०४३५	१५१४१८४	१६१४१२०	१७२०६५२	सामाजिक विकास शाखा /	

	तथा हेरचाहमा सुधार ल्याउने											स्वास्थ्य उपशाखा
	· स्वास्थ्य सम्बन्धी आमा समुहको बैठक, खोप क्लिनिक संचालन, गर्भवती तथा सुत्केरी जाँच, प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा - गाउँ घर क्लिनिक, शहरी स्वास्थ्य क्लिनिक, नवजात शिशु तथा बालरोगको एकीकृत व्यवस्थापन, वृद्धि अनुगमन, बहिरङ्ग सेवा प्रदान गर्ने जस्ता स्वास्थ्य सेवा दिने सबै स्थान र छलफलमा मातृ शिशु तथा बाल्यकालीन पोषणबारे सेवा प्रदान गर्ने	बच्चा ६ महिना भएपछि स्तनपानका साथै सहि समयमा थप खानाको सुरुवात गरिएको घरमा सुत्केरी गराउने पूर्ण खोप युक्त स्थानीय तह घोषणा भएको बालबालिकाहरुलाई झाडा पखाला लागेको बेला तोकिएको मात्रा पूरा गरि zinc चक्की र पुर्नाजलीय झोल खुवाउने गरेको	>९०% 0% भएको १००%	११०००००	११७२६००	१२४९९९२	१३३२४९१	१४२०४३५	१५१४१८४	१६१४१२०	१७२०६५२	सामाजिक विकास शाखा / स्वास्थ्य उपशाखा
	· स्थानीयस्तरमा पाइने खाद्यबस्तु प्रयोग गरी पष्टिक खाना बनाउने तरिका प्रदर्शन गरेर घरपरिवार तथा समुदायलाई सिकाउने जस्तै - पोषिलो पिठो, पोषिलो पिठोको लिटो, जाउलो, खिचडी	कम तौलका शिशुहरुको जन्म	>५%	२६४०००००	२८१४२४०	२९९९९८०	३१९७९७९	३४०९०४५	३६३४०४२	३८७३८८९	४१२९५६६	सामाजिक विकास शाखा / स्वास्थ्य उपशाखा
4.2.3	. मातृ , शिशु तथा बाल्यकालीन अवस्थामा सूक्ष्म	२४ महिना सम्मका बाल बालिकाहरुले नियमित वृद्धि अनुगमन गरेको	>९५%	०	०	०	०	०	०	०	०	सामाजिक विकास शाखा /

	पोषणको स्थितिमा सुधार											स्वास्थ्य उपशाखा
	· भिटामिन ए (Vit A), बाल भिटा (MNP), आइरन / फोलिक एसिड (Iron/ Folic Acid Tab), जुकाको औषधि खाने (Deworming), idodized salt, तयारी उपचारात्मक आहार (Ready to use Therapeutic Food), उपचारात्मक दूध (F77, F100, ReSoMal) हरु प्रयोग गरिने मातृ शिशु कार्यक्रमहरुलाई निरन्तरता दिने र यसको उपभोग दर (coverage) उच्च कायम राखने	६ महिना देखि ५९ महिनाका बाल बालिकाले भिटामिन A पाएको १२ महिना देखि ५९ महिनाका बाल बालिकाले जुकाको औषधि पाएको आयोडिन युक्त नुन खाने घर धुरी	>९५% >९५% १००%	२२०००००	२३४५२००	२४९९९८३	२६६४९८२	२८४०८७१	३०२८३६८	३२२८२४१	३४४१३०५	सामाजिक विकास शाखा / स्वास्थ्य उपशाखा
4.2.4	कडा शीघ्र कुपोषण र मध्यम शीघ्र कुपोषणको व्यवस्थापनमा सुधार	मध्यम शीघ्र कुपोषण पहिचान भएकाहरु मध्य पोषण परामर्श दिएकाहरु	१००%	४४०००००	४६९०४००	४९९९९६६	५३२९९६४	५६८१७४२	६०५६७३७	६४५६४८१	६८८२६०९	सामाजिक विकास शाखा / स्वास्थ्य उपशाखा
	· स्वास्थ्य संस्थाहरुमा कडा शीघ्र कुपोषण भएका पाँच बर्षमुनिका बालबालिकाको व्यवस्थापन गर्ने कार्यक्रम को बिस्तार गरेर उपभोग दर	कडा शीघ्र कुपोषण पहिचान भएकाहरु मध्य उपचार पाउने हरेक स्थानीय तहमा कम्तिमा OTC/ITC/NRC भएका	१००% १ वटा	०	०	०	०	०	०	०	०	सामाजिक विकास शाखा / स्वास्थ्य उपशाखा

	(coverage) उच्च कायम राखने	स्थानीय विपद व्यवस्थापन योजनामा विपदको समयमा पोषण विषय समावेश भएको हुनेछ।											
	· कडा शीघ्र कुपोषकोणको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने बालबालिकाका आमा - बुवा / अभिभावक स्वास्थ्य संस्थामा सेवा लिन नआउनुका कारणहरु पहिचान गर्ने र त्यसमा आइपरेका बाधा-अड्चनको विश्लेषण गर्ने			०	०	०	०	०	०	०	०	सामाजिक विकास शाखा / स्वास्थ्य उपशाखा	
	· सामान्य तथा आपतकालीन आवस्थामा पोषण सम्बन्धी सूचना तथा कुपोषण को निगरानी गर्ने प्रणालीको स्थापना गरी त्यसको सुद्दिकरण गर्ने			०	०	०	०	०	०	०	०	सामाजिक विकास शाखा / स्वास्थ्य उपशाखा	
4.3	**शिक्षा**			०	०	०	०	०	०	०	०		

4.3.1	बाल क्लबहरु स्थापना तथा बिस्तार, बाल बालिका मार्फत बाल बिवाह लगायतका सामाजिक कुरीतिहरु रोक्न चेतना आविब्रिद्धि गर्ने	कक्षा १ देखि १० सम्मका बिद्यार्थीहरुको अर्धबार्षिक रुपमा जुकाको औषधि खाने गरेका स्थानीय पाठ्यक्रममा पोषणका विषय बस्तु समाबेश गरेका बिद्यालय बिद्यालय भित्र रहेका १० देखि १९ बर्षका किशोरीहरुले आइरन चक्की सेवन गरेको माध्यमिक तहका विद्यालयले सामाजिक कुप्रथा विरुद्धको कार्यक्रम/क्रियाकलापहरु संच्चालन गरेका बिद्यालयहरु	>८०% >८०% १००% १००%	४४०००००	४६९०४००	४९९९९६६	५३२९९६४	५६८१७४२	६०५६७३७	६४५६४८१	६८८२६०९	सामाजिक विकास शाखा / शिक्षा उपशाखा
4.3.2	बिद्यालयमा पोषण पाठ्यक्रम समाबेश र पोषण मैत्री क्रियाकलापहरु प्रबर्धन गर्न किशोर किशोरी , अबिभाबक, बिद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अबिवबक संघ संग छलफल र समिक्षा गर्ने	आधारभूत बिद्यालयको शिक्षा पुरा गर्ने बालबालिकाहरुको प्रतिशत ५ बर्ष देखि १४ वर्ष उमेर समूहका बिद्यालय बाहिर रहेको बालबालिका प्रतिशत	१००% <१%	४४०००००	४६९०४००	४९९९९६६	५३२९९६४	५६८१७४२	६०५६७३७	६४५६४८१	६८८२६०९	सामाजिक विकास शाखा / शिक्षा उपशाखा
4.3.3	बिद्यालय दिवा खाजा तयार गर्दा दैनिक रुपमा आवश्यक पर्ने क्यालोरी प्राप्त हुने गरि सुनिस्चितता गर्ने	दिवा खाजा व्यवस्था भएका बाल बिकास केन्द्र	१००%	१३२०००००	१४०७१२००	१४९९९८९९	१५९८९८९३	१७०४५२२५	१८१७०२१०	१९३६९४४४	२०६४७८२८	सामाजिक विकास शाखा / शिक्षा उपशाखा

	· आइरन युक्त आहार तथा स्थानीय स्तर का पोषण युक्त खाद्य बस्तुको सुची तयार गरि तदनुरूप बिद्यालय दिवा खाजाको व्यवस्था गर्ने साथै जुकाको औषधि तथा आइरन चक्कीको वितरणको व्यवस्था गर्ने।	बिद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक शिक्षक सङ्को बैठकमा पोषण सम्बन्धी बिषयबस्तु छलफल भई निर्णय भए नभएको बिद्यालयहरुले बार्षिक रुपमा कम्तिमा एउटा अभिभावक पोषण शिक्षा कार्यक्रम संचालन गरेको बिद्यालयहरुमा पोषण सम्बन्धी सन्देशमुलक सूचना सम्प्रेषण गरेको	१००% ९०% १००%	६६०००००	७०३५६००	७४९९९५०	७९९४९४६	८५२२६१३	९०८५१०५	९६८४७२२	१०३२३९१४	सामाजिक विकास शाखा / शिक्षा उपशाखा	
४.४.	**महिला तथा बालबालिका**				०	०	०	०	०	०	०	०	
4.4.1	पोषण सम्बन्धी बाल अनुदानको प्रभाबकारी उपयोग सम्बन्धमा आमा तथा शिशु स्याहार कर्तालाई अभिमुखिकरण गर्ने - सम्बन्धित साखाले आमा तथा शिशु स्याहार कर्ताको सुची र अभिलेख तयार गर्ने	• लैङ्गिक हिंसाका घटना दर्ता भएको संख्या (न्यायिक समिति, प्रहरी, एकद्वार संकट व्यवस्थापन केन्द्रमा दर्ता भएको) • कमलरी तथा छाउगोठमा राखने घरधुरी • बालबिबाह अन्त्य भएको (प्रहरी प्रतिवेदन, वडा कार्यालय, न्यायिक समिति) • सुनौला हजार दिनका	<१०% 0% भएको	४४०००००	४६९०४००	४९९९९६६	५३२९९६४	५६८१७४२	६०५६७३७	६४५६४८१	६८८२६०९	न्यायिक समिति	

4.4.2	. नेपाल सरकार बाट वितरण भएको बाल पोषण भत्तालाई शिशु तथा बाल्यकालीन आहार संग आबद्ध गराउने- सो भत्ता अन्य प्रयोजनमा खर्च भएको छ छैन भनेर अनुगमन गर्ने , तथा पोसिलो खानेकुराहरु खुवाउन अभिभावक लाई प्रेरित गर्ने	घरपरिवारका सदस्यहरु (सासु बुहारी , श्रीमान श्रीमती) बीच पोषण व्यवहार सम्बन्धी सबै वडामा अनुसिक्षण भए /नभएको • बिद्यालय बाहिरका किशोर किशोरीहरु लक्षित पोषण र प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धी अनुशिक्षण हरेक वडामा संचालन भएको। • सडकमा/ समुदायमा आश्रित बालबालिका भए / नभएको	भएको भएको नभएको	४४०००००	४६९०४००	४९९९९६६	५३२९९६४	५६८१७४२	६०५६७३७	६४५६४८१	६८८२६०९	सामाजिक बिकास शाखा
4.4.3	महिला सहकारी तथा समुहलाई उद्यम्सिलता विकासको लागि प्रोत्साहन गर्ने - ब्यवसायिक योजनामा आधारित महिला सहकारी तथा समुहलाई उद्यम्सिलता विकास को निम्ति सुरुवाती पुँजी अनुदान दिने	• कानून विपरित श्रममा संग्लग्न बालबालिका भए/नभएको • हरेक स्थानीय तह र सबै वडा तहमा बालसन्जाल गठन भएको	नभएको भएको	७७०००००	८२०८२००	८७४९९४१	९३२७४३७	९९४३०४८	१०५९९२८ ९	११२९८८४२	१२०४४५६६	सामाजिक बिकास शाखा / महिला तथा बालबालिका शाखा
४.५.	**खानेपानी तथा सरसफाई**				०	०	०	०	०	०	०	०
४.५.१.	. प्रभाबकारी समन्वय र अनुगमन गर्ने	आधारभुत तहको खानेपानीको सुबिधा भएको घरधुरी व्यवस्थित तथा सफा शौचालय भएको घरधुरी घरपरिवारमा मुख्य ५ सम्बेदनशील समय (चर्पी गएपछि, बालबालिकाको	१००% सबै सूचकहरु मा	११०००००	११७२६००	१२४९९९२	१३३२४९१	१४२०४३५	१५१४१८४	१६१४१२०	१७२०६५२	
	· खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी कार्य र समन्वयको लागि नगरपालिका स्तरीय खानेपानी तथा स्वच्छता समन्वय समिति (MWASH-CC) गठन गर्ने			०	०	०	०	०	०	०	०	सहरी पूर्वाधार बिकास शाखा

	· सबै घरधुरी र परिवारमा खानेपानीको सुविधा उपलब्ध भए नभएको अनुगमन गर्ने	दिसा धोएपछि, खाना खानु अघि, बालबालिकालाई दूध खुवाउनु अघि, फोहोर चलाएपछि) साबुनपानीले हातधुने बानीको विकास भएको। खानेपानीको गुणस्तर परिक्षण भएको (प्रत्येक ६/६ महिनामा र प्रकोपको घटना घटेको भए सो पछि तत्काल) घरायसी खानेपानी पिउन योग्य भए नभएको परिक्षण गरेको बिद्यालय तथा स्वास्थ्य संस्थामा WASH कर्नर स्थापना गरिएको घरबाट निस्किने फोहोर पानीको उचित व्यवस्थापन गर्ने घरपरिवार संख्या खुल्ला दिसा मुक्त स्थानीय तह का सबै वडा भएका		०	०	०	०	०	०	०	०	सहरी पूर्वाधार बिकास शाखा
४.५.२.	. सुरक्षित खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धित सेवाको व्यवस्थापन			६६००००	७०३५६००	७४९९९५०	७९९४९४६	८५२२६१३	९०८५१०५	९६८४७२२	१०३२३९१४	सहरी पूर्वाधार बिकास शाखा
	· समुदायमा एक घर एक धाराको अवधारणालाई कार्यान्वयनमा ल्याउने कार्यमा प्रोत्साहन गर्ने			०	०	०	०	०	०	०	०	सहरी पूर्वाधार बिकास शाखा
	· खानेपानीको गुणस्तर परिक्षण नियमित रुपमा गर्ने			०	०	०	०	०	०	०	०	सहरी पूर्वाधार बिकास शाखा
४.५.३.	. स्वस्थ किसिमका बानी-व्यवहार अपनाउने			२६४०००	२८१४२४	२९९९९८	३१९७९८	३४०९०५	३६३४०४	३८७३८९	४१२९५७	सहरी पूर्वाधार बिकास शाखा
	· १२ वटै वडाका बासिन्दाहरुमा व्यवस्थित र सफा शौचालयको उपयोग तथा साबुनपानीले हात धुदाको महत्वो बारे सचेतना मुलक कार्यक्रमहरु गर्ने			०	०	०	०	०	०	०	०	सहरी पूर्वाधार बिकास शाखा

४.५.४.	सामुदायिक विद्यालय तथा स्वास्थ्य केन्द्रमा खानेपानी तथा सरसफाईको सम्बन्धी क्रियाकलापहरु संचालन गर्ने (छात्रामैत्री शौचालय, WASH कर्नर तथा फोहोर व्यवस्थापन)			५५००००	५८६३००	६२४९९६	६६६२४६	७१०२१८	७५७०९२	८०७०६०	८६०३२६	सहरी पूर्वाधार बिकास शाखा
5	**सूचना, शिक्षा र संचार:**				०	०	०	०	०	०	०	०
5.1	यस योजनाको सार्बजनिकरण गर्ने	पत्रकार सम्मेलन प्रेस नोट जारि स्थानीय स्तरमा भेला गरि सर्बसाधारण लाई सुचित	समग्र नगरपालिकाको विषय समेटिएको कार्यक्रम अनुसार नियमित रुपमा	४४००००	४६९०४०	४९९९९७	५३२९९६	५६८१७४	६०५६७४	६४५६४८	६८८२६१	योजना बजेट तथा तथ्यांक शाखा
5.2	खाद्य सुरक्षा, खाद्य प्रसोधन र पोषण सम्बन्धि असल ब्यवोहारका लागि श्रव्य दृश्य सामग्री को बिकाश, प्रकाशन र वितरण गर्ने - प्रकाशन तथा वितरण गरि सबै नागरिकलाई सुसुचित गराउने- Case Study हरु तयार गरि वृतचित्र समेत बनाउने र सम्प्रेषण गर्ने- विभिन्न खाद्यबस्तुहरुमा पाइने पोषक तत्वहरुको विवरण भएको तालिका अद्याबदिक गर्ने	प्रकाशन तथा वितरण गरि सबै नागरिकलाई सुसुचित गराएको वृतचित्र बनाउने	समग्र नगरपालिकाको विषय समेटिएको कार्यक्रम अनुसार नियमित रुपमा	६६००००	७०३५६०	७४९९९५	७९९४९५	८५२२६१	९०८५११	९६८४७२	१०३२३९१	योजना बजेट तथा तथ्यांक शाखा

	(प्रकाशन तथा वितरण गरि सबै नागरिकलाई सुसुचित गराउने) - असल खानपानसम्बन्धी मार्गदर्शन (Food based Dietary Guideline) स्वास्थ्य संस्था र महिला स्वयंसेविका मार्फत समुदाय तथा घरपरिवार स्तरमा नियमित रुपमा वितरण गर्ने												
5.3	मीडिया संग सहकार्य गर्ने - तात्कालिक बस्तुस्थितिको जानकारी मीडियालाई उपलब्ध गराउने - समय समयमा पत्रकार सम्मेलन तथा पत्रकारहरु लाई स्थलगत भ्रमण गराउने -पोषण तथा स्वास्थ्यका कार्यक्रमहरुको उपभोग दर (coverage) बृद्दि गर्न व्यवहार परिबर्तन सम्बन्धि संचारका क्रियाकलापहरु संचालन गर्ने	स्थानीय पत्र पत्रिका, र online मीडिया मार्फत प्रकाशित रेडियो /एफ.म मार्फत प्रसारित खबर	समग्र नगरपालिकाको विषय समेटिएको कार्यक्रम अनुसार नियमित रुपमा	४४००००	४६९०४०	४९९९९७	५३२९९६	५६८१७४	६०५६७४	६४५६४८	६८८२६१	योजना बजेट तथा तथ्यांक शाखा	
6	**. निजी क्षेत्र तथा नागरिक समाजसंग सहकार्य**												

6.1	स्थानीय बजारमा खाद्य सामाग्री सहुलियत मुल्यमा नियमित र सहज रुपमा उपलब्ध गरिने · अनुदान को व्यवस्था गर्ने प्रभाबकारी अनुगमन गर्ने	सो सम्बन्धी निर्देशिका र मुल्यसूची को उपलब्धता	२	२२०००००	२३४५२००	२४९९९८३	२६६४९८२	२८४०८७१	३०२८३६८	३२२८२४१	३४४१३०५	स्थानीय सरकार , निजी क्षेत्र तथा नागरिक समाज
6.2	सामाजिक उत्तदायित्व अन्तर्गत खाद्य सुरक्षा तथा पोषण संग सम्बन्धित क्रियाकलापहरु संचालन गरिने · स्थानीय तहमा निजि क्षेत्रका संस्था दर्ता गर्ने क्रममा समन्वय गर्ने तथा पोषण सम्बन्धी कार्यक्रम लाई सामाजिक उत्तरदाइत्व अन्तर्गत प्राथमिकतामा राख्ने	उत्तरदायित्व अन्तर्गत खाद्य सुरक्षा तथा पोषण संग सम्बन्धित क्रियाकलापहरु संचालन गरिएको रिपोर्ट / योजना तथा सुचाना-पाटी	१२ वटै वडा मा	१७६००००	१८७६१६०	१९९९९८७	२१३१९८६	२२७२६९७	२४२२६९५	२५८२५९३	२७५३०४४	
6.3	नागरिक समाजका अघुवा तथा निजि क्षेत्रका प्रतिनिधि समेतलाई सहभागिता गराई बजार अनुगमनमा सहयोग पुर्याउने · अनुगमन गरि सम्बन्धित निकायमा सुझाब दिने खाद्य स्वच्छता तथा गुणस्तर को सुनिस्चित्ताता गर्ने	संयुक्त - अनुगमनको प्रतिबेदन	१२ वटै वडा मा	१७६००००	१८७६१६०	१९९९९८७	२१३१९८६	२२७२६९७	२४२२६९५	२५८२५९३	२७५३०४४	

Year	Cost Estimate
२०७९/८०	198704000
२०८०/८१	211818464
२०८१/८२	225798482.6
२०८३/८४	240701182.5
२०८४/८५	256587460.5
२०८५/८६	273522232.9
२०८६/८७	291574700.3
२०८८/८९	310818630.5
जम्मा	२,००,९५,२५,१५३

सन्दर्भ सामाग्रीहरु – References

१. पहिलो आवधिक योजना (आर्थिक वर्ष २०७६/७७ – २०८०/८१) प्रदेश सरकार, प्रदेश नीति तथा योजना आयोग, प्रदेश नं २, जनकपुरधाम
२. कृषि विकास रणनीति २०१५ -२०३५ , भाग १, नेपाल सरकार, कृषि विकास मन्त्रालय
३. खानेपानी तथा सरसफाई वस्तुगत विवरण, सिरहा नगरपालिका २०७६
४. चौथो राष्ट्रिय खाद्य प्रणाली संवाद, राष्ट्रिय योजना आयोग, २०७९
५. पोषणमैत्री स्थानीय तह कार्यान्वयन निर्देशिका, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, २०७८
६. स्तनपान व्यवस्थापन केन्द्र, संचालन निर्देशिका, २०७९
७. खाद्य अधिकार तथा खाद्य सम्प्रभुता सम्बन्धी ऐन, २०७५
८. नेपालको संविधान, संविधानसभा सचिवालय, सिंहदरबार, काठमांडौ, २०७२
९. बहुक्षेत्रीय पोषण योजना–दोस्रो (२०७५÷२०७६ – २०७९÷८०), नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग, सिंहदरबार, काठमांडौ, नेपाल, २०७४
१०. राष्ट्रिय पोषण रणनीति, २०७७, स्वास्थ्य सेवा विभाग, परिवार कल्याण महाशाखा
११. राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति २०७६, नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, रामशाहपथ, काठमांडौ
१२. नेपाल स्वास्थ्य क्षेत्र रणनीति (२०७२–२०७७), नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, रामशाहपथ, काठमांडौ
१३. वार्षिक स्वास्थ्य प्रतिवेदन, स्वास्थ्य सेवा विभाग, टेकु, काठमांडौ
१४. पन्ध्रौ योजना २०७६/७७—२०८०/८१, राष्ट्रिय योजना आयोग, सिंह दरबार, काठमाडौ
१५. राष्ट्रिय किशोरकिशोरी स्वास्थ्य तथा विकास रणनीति, २०७५, स्वास्थ्य सेवा विभाग, परिवार कल्याण महाशाखा, टेकु, काठमांडौ
१६. विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम, तालिम तथा कार्य संचालन निर्देशिका, तेश्रो संस्कराण, २०७१, नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, शिक्षा विभाग, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, स्वास्थ्य सेवा विभाग
१७. शिशु तथा बाल्यकालिन पोषण रणनीति २०७३, स्वास्थ्य सेवा विभाग, बाल स्वास्थ्य महाशाखा, टेकु, काठमांडौ
१८. जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७५, संघिय संसद सचिवालय, २०७५
१९. सिरहा नगरपालिकाको वेबसाइ

प्राविधिक सहयोग

german cooperation
DEUTSCHE ZUSAMMENARBEIT

WELT HUNGER HILFE
WHH

Aasaman Nepal
✓ Education
× Child Labor